

Petko Luković

SLOVENC I TIMOČKA BUNA, 1883. GODINE

Nezadovoljstvo širokih narodnih masa u Srbiji je, usled osetnog porasta poreskih opterećenja i lišavanja mogućnosti za sticanje većih političkih sloboda, bilo na uzlaznoj liniji, početkom osamdesetih godina prošlog veka. Zbog preduzimanja nasilnih mera, od strane organa vlasti, prilikom razoružavanja narodne vojske, i usled propagande Radikalne stranke, nezadovoljne što nije preuzela vlast posle ubedljive izborne pobeđe na skupštinskim izborima, 7/19. septembra 1883, došlo je, početkom oktobra 1883, do pobunjeničkog vrenja, a mesec dana docnije i do otvorene bune u Timočkoj krajini protiv apsolutističke vladavine kralja Milana i u svemu privržene mu naprednjačke vlade, Milana Piroćanca. Slabo organizovana i usredsređena na nekoliko srezova, buna je, gotovo za nedelju dana, ugušena od trupa stalnog kadra srpske vojske. Iako je Timočka buna bila kratkog daha, ona je, u znatnoj meri, uticala na izvesno poboljšanje društveno-ekonomskog položaja narodnih masa u Srbiji, do koga je došlo krajem XIX i početkom XX veka. Njen uticaj se u navedeno vreme pozitivno odrazio i na spoljnopolićkom planu, izraženom u emancipaciji Srbije od Austro-Ugarske i otpočinjanju vođenja samostalne politike. Evropska javnost je budnim okom pratila u to vreme na događaje u Srbiji i na nju je Timočka buna ostavila snažan utisak. To pogotovu važi za javno mnjenje u slovenskim zemljama, pa, saobrazno tome, i u Sloveniji. Koliko nam je poznato, u našoj istoriografiji ne egzistira ne samo članak već, čak, ni uzgredna napomena o odjeku Timočke bune u Sloveniji, uprkos tome da se je slovenačka javnost u to vreme, u velikoj meri, interesovala za zbivanja u Srbiji. Ta okolnost nas je podstakla da o odnosu Slovenaca prema pomenutoj buni prezentiramo u ovom članku najneophodnije podatke, oslanjajući se, pre svega, na svedočanstva iz listova koji su u to vreme izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, budući da u fondovima Arhiva Slovenije — Deželno predsedstvo nema dokumenata čiji se sadržaj odnosi na ovu temu.

Obaveštenost slovenačke javnosti o važnijim događajima u Srbiji tokom 1882. i 1883. do pobeđe Radikalne stranke na izborima, 7/19. septembra 1883. godine

Početkom osamdesetih godina prošlog veka, Srbija je i dalje nosila obeležje prevashodno poljoprivredne zemlje. U njoj je i nadalje dominirala sitna robna proizvodnja, čiji su glavni akteri bili na selu srednji i sitni seljaci, a u gradovima zanatlije. Oni su činili gro stanovništva zemlje. Iz njihovih redova se i dalje, dosta sporim tempom, radala mlada srpska buržoazija, uz afirmaciju u njenom krilu novog, buržoasko-birokratskog sloja. Taj buržoaski čelni odred, posedujući političku vlast i ekonomsku moć, nastavlja sa akumulacijom kapitala, crpeći ga iz sela sa sitnih poljoprivrednih poseda posredstvom zelenašenja, trgovine i raznih zloupotreba, uz najčešće korišćenje nasilja. To je vodilo ka sve izrazitijoj pauperizaciji širokih seljačkih masa i porastu nezadovoljstva prema vladajućem birokratskom režimu. Trgovinski ugovor, koga je sklopila Srbija sa Austro-Ugarskom 1881, uslovio je, dobrim delom, zavisnost iste od moćne privrede svog suseda. To se naročito odrazilo negativno na privredni prosperitet Srbije, jer je Habsburška Monarhija sprećavala njen industrijski razvoj. Za dalji privredni razvoj Srbije bilo je od značaja ustanovljenje Narodne banke, januara 1883, i gradnja železničke pruge Beograd—Niš, koja je predata saobraćaju septembra 1884. godine.

I pored dobijanja nezavisnosti, Srbija je, shodno odredbama Berlinskog kongresa, osamdesetih i devetdesetih godina prošlog veka, potpavši u punu zavisnost

od Austro-Ugarske, bila sprečena da i dalje kontinualno, u duhu Garašaninovog »Načertanija«, ostvaruje svoje nacionalne planove. Ne složivši se sa austrofilskim političkim konceptom kneza Milana, lider liberala, Jovan Ristić, demisionirao je, oktobra 1880, pa je vladu preuzeo Milan Piroćanac, jedan od osnivača i prvaka Napredne stranke. Oslonivši se na ovu stranku, knez Milan je, iz dinastičkih interesa, sklapanjem Tajne konvencije sa Habsburškom Monarhijom, juna 1881, gotovo potčinio svoju zemlju moćnom susedu. To s razloga, jer se pomenutim ugovorom srpski vladar obavezao da neće dozvoliti preduzimanje bilo kakve agitacije u okupiranoj Bosni i Hercegovini u korist Srbije i da neće zaključivati političke ugovore bez prethodnog sporazuma sa bečkom vladom. Od 1882. otpočinje u Srbiji oštra stranačka borba između tek formiranih političkih stranaka: Radikalne i Napredne, osnovanih 1881, i Liberalne stranke osnovane 1882, naročito između Radikalne i Napredne stranke. Oštrica borbe radikala protiv naprednjaka, ustvari je bila uperena protiv austrofilске politike Milana Obrenovića i njegovih vernih slugu, prvaka Napredne stranke, na spoljnom, i za ostvarenje suvereniteta Narodne skupštine i samouprave opština i srezova, na unutrašnjem planu. To je vodilo do sve izraženije nepomirljivosti u odnosima između pristalica krune i Napredne stranke, s jedne, i Radikalne stranke i širokih masa sela, koje su bile oduševljene pristalice njene političke platforme: samouprave opština i srezova, s druge strane. Takvi odnosi, intenzificirani donošenjem Zakona o stalnom kadru, januara 1883, i narednjem o razoružanju narodne vojske, jula 1883, kao i realizacijom istog, dva meseca docnije, doveli su do izbijanja bune u Timočkoj krajini pred kraj 1883. i preduzimanja niza mera, koje su usledile po njenom ugušenju, tokom 1884, sračunatih na učvršćenje apsolutističke vlasti kralja Milana, što je vodilo ka nesagledivim negativnim posledicama po srpsku državu, koje će uskoro potom, sa bugarsko-srpskim ratom, kao prethodnicom, neminovno uslediti.¹

Nakon pada liberalne vlade Adolfa Auersperga i stupanja na političku scenu dugotrajnog, stranački neopredeljenog, kabineta Eduarda Taaffea, 14. avgusta 1879—novembra 1893, politički položaj za Slovence postao je znatno podnošljiviji. Slobodnije su disali, jer je znatno oslabio pritisak na birače, pa su se izbori obavljali u atmosferi njihovog slobodnog opredeljenja. Osim toga, u osnovnim školama, a i u jednom delu srednjih škola, postao je slovenački jezik nastavni. Valja istaći, da su to bili sitni ustupci, koji su dobijeni posredstvom uporne borbe, jer zahtev od primarnog značaja: stvaranje autonomne administrativne jedinice: »Ujedinjene Slovenije«, ostao je nerealizovan.²

O događajima u Srbiji slovenački listovi su objavljivali kratka saopštenja, gotovo isključivo u određenim rubrikama: »Slovenski Narod« u »Politični razgled. Vnanje države«, »Slovenec« i »Edinost« u »Politični pregled. Vnanje države«, »Novice« u »Novičar iz tujih i domaćih dežela«, »Slovenski Gospodar« u »Politični ogled. Vnanje države« i »Soča« u »Politični pregled«. Pored toga, o događajima u Srbiji početkom osamdesetih godina prošlog veka objavljivali su kratka saopštenja:

¹ Opširnije o društveno-ekonomskim prilikama u Srbiji, početkom osamdesetih godina XIX veka, v.: Z. Živanović, Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, Knjiga druga: od proglašenja nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878—1889, Beograd, 1924, str. 150—238; S. Jovanović, Pera Todorović, Političke i pravne rasprave, knj. prva, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, II, Beograd, 1932, str. 318—347; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII, Beograd, 1934, str. 274—421; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, Beograd, 1934, str. 1—218; Dr D. Janković, O političkim strankama u Srbiji XIX veka, Beograd, 1951, str. 129—284; Dr N. Vučo, Privredna istorija Srbije do prvog svetskog rata, Beograd, 1955, str. 170—173, 176—184, 186—194, 197—214, 215—217, 220—225, 228—242, 247—251; Dr V. Cubrilović, Istorija političke misli u Srbiji XIX veka, Beograd, 1958, str. 252—360, 363—369; Z. Živanović, Stota godišnjica Timočke bune, »Politika« LXXX, 25007, 21 maj — 25041, 25. juna 1983, str. 17 (za brojeve od 21—23, 28—29. V, 4—5. VI), 15 (za brojeve od 24, 30—31. V, 3, 6—7, 9. VI), 13 (za brojeve od 25—26. V, 1—2, 8. VI), 14 (za brojeve od 10. i 14. VI), 16 (za brojeve od 11—13. i 15—25. VI 1983).

² Opširnije o položaju Slovenaca osamdesetih i početkom devedesetih godina XIX veka, v.: F. Gerštin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana, 1966, str. 202—230; V. Melik, Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu, Medunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4, tom II, Sarajevo, 1977, str. 61—63.

organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, i organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt«, pretežno u rubrici »Ausland«.

Istog dana, 18/30. januara 1882, kada je u Narodnoj skupštini Srbije došlo do raskida između Radikalne i Napredne stranke, bankrotirala je Generalna unija (L'Union Générale) u Parizu s kojom je, godinu dana ranije, vlada Srbije sklopila Železnički ugovor o izgradnji železničke pruge od Beograda do Vranja, a njen predsednik, Eugène Bontoux, osuđen je, zbog malverzacije, na pet godina zatvora. Usled toga se vlada Srbije, zbog uloženog kapitala, zajedno sa kraljem, koji je, kako se pričalo, od Bontouxa primio znatnu sumu novca u gotovu i služio se njime za berzanske špekulacije, našla u teškoj situaciji. To je bio veliki udar naročito za vođe Napredne stranke, koji su, našavši se pod udarom ubistvene kritike poslanika Radikalne stranke, bili rešeni da kao ministri demisioniraju. Međutim, do toga nije došlo, jer se smatralo da će izlazak iz političke krize uslediti nakon proglašavanja Srbije za kraljevinu i kneza Milana za srpskog kralja. Pristanak Austro-Ugarske, kao najvažnijeg faktora, za ovaj korak srpskih vladajućih krugova, bio je obezbeđen Tajnom konvencijom. Ova namera je brižljivo od javnosti skrivana, pa je Srbija proglašena za kraljevinu a knež Milan za kralja, 22 (6. marta) februara 1882 »sasvim iznebuha«.³

Slovenački listovi su događaju, vezanom za proglas Srbije za kraljevinu, dali relativno prilično dosta prostora, smatrajući da će Srbija time svoj ugled podići, naročito u očima jugoslovenskih naroda. Tako je najčitaniji ondašnji slovenački dnevnik, »Slovenski Narod«, već narednog dana iza proglašavanja srpske kraljevine, nakon prezentiranja ove vesti svojim čitaocima, dodao u smislu komentara, da su odgovorni faktori u Srbiji to učinili baš sada, kako bi taj akt uticao na smirenje duhova u zemlji i afirmaciju spoljnopolitičke austrofilске orijentacije srpske vlade,⁴ kojoj je Austro-Ugarska najviše pomogla, kako se ističe u kratkom saopštenju narednog broja ovog lista, da je Srbija postala kraljevina i »da će ona biti zahvalna ovoj, jer će biti naklonjena Monarhiji, što znači da će se i nadalje držati neutralno prema ustanku na jugu«, tj. u Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i u Krivošijama.⁵ U nekoliko narednih brojeva ovog lista, po ovom pitanju, navedeno je, uglavnom, ovo: da je srpski kralj Milan u svom manifestu istakao da je proglas srpske kraljevine usledio po volji srpskog naroda i da će on, uz pomoć svih država Evrope, koje su pozdravile ovu promenu u Srbiji, uložiti svu svoju snagu za »sreću svoga naroda«; da su svi češki listovi pozdravili proglašenje srpske kraljevine, a naročito »Narodni Listy«, koji je istakao da srpski narod za sve što je na planu svoga oslobođenja od turskog jarma postigao, ima se, pre svega, zahvaliti ruskom narodu, što je izazvalo oštro protivljenje takvom pisanju nemačkih listova,⁶ da je engleski list »Times« lansirao vest o tome »da je Austro-Ugarska dozvolila proglas srpske kraljevine uslovno, što nije tačno, jer proglas kraljevine niko nije mogao sprečiti, pošto je to već odavno bilo odlučeno, pa je Piroćančevom ministarstvu bilo ostavljeno da slobodno izabere najprikladnije vreme za ovaj čin«; i da su sve evropske države, a među njima Crna Gora i Bugarska, priznale proglašenje Srbije za kraljevinu i kneza Milana za kralja.⁷ Pored toga, u broju od 9. marta, slovenački dnevnik je objavio uvodnik, posvećen uzdizanju Srbije na stepen kraljevine, s naslovom »Milan,

³ Detaljnije o okolnostima i događajima koji su doveli do proglašavanja Srbije za kraljevinu i kneza Milana za srpskog kralja, v.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 30—42.

⁴ O čemu je, kao najvažnije, tamo rečeno ovo: »Da so si izvolili ravno ta čas za to proklamaciju, imeti moraju državnički u Belgradu posebne uzroke, a mej uzroci za proklamaciju kraljevskog dostojanstva je gotovo želja, da se odnošaji dežele u smeri iste politike, katero je kneževina v novejšem času v blagor dežele imela, bolj in bolj konsolidirajo. Pod tem pogojem morejo sosedne države novega kraljstva mu pri konsolidaciji njega notranjih odnošajev le srečo in uspeh voščiti.« (»Slovenski Narod« 54, 7. III 1882).

⁵ Up.: »Slovenski Narod« 54, 55 od 7. i 8. III 1882.

⁶ O tome tamo doslovno stoji ovo: »Te besede so pa silno razjarile ustavoverne naše liste in »Dt. Ztg.« kakor besna divja, ker se priznava, da se ima Srbija za svojo svobodo, za svoj titel zahvaliti Rusiji. Čudni so ti v Nemčijo se nagibajoči možje! Vse drugo podkopuje interese Avstrije le če se na njo strelja z Bismarkovimi topovi, to jej koristi in to ugaja tem nemškimi »patrijotom«.« (»Slovenski Narod« 57, 10. III 1882).

⁷ Up.: »Slovenski Narod« 56, 57, 58, 59 od 9, 10, 11. i 13. III 1882.

kralj Srbije«. Tamo je, kao najvažnije; nakon naglasaka da je srpski narod, ustanom od 1815, pod vodstvom »junačkog Miloša«, konačno zbacio petvekovni turski jaram i vaspоставio svoju državu, koju širi s težnjom da oslobodi i preostali deo Srba, istaknuto da je vest o proglasu srpske kraljevine primljena u svim slovenskim zemljama s punim odobravanjem, uz naglasak da je tu nagradu srpski narod zaslužio i da će »blesak kraljevske krune« povoljno uticati na jačanje srpske nacionalne svesti i kod Srba koji žive u Staroj Srbiji i u drugim pokrajinama.⁸ Tršćanska »Edinost« je lapidarno istakla da je proglasom srpske kraljevine srpski narod opet dobio časno mesto i važnost među evropskim narodima i postao najznačajniji faktor među jugoslovenskim narodima.⁹

Naročito je važno, kako mislimo, istaći to, da su od ostalih slovenačkih listova »Soča« i »Slovenec« tačno, u lapidarnoj formi, istakli da su najviši vladajući krugovi u Srbiji odredili početak 1882. godine za proglašenje Srbije kraljevinom i kralja Milana srpskim kraljem. Do toga je došlo otuda, kako je tamo tačno naznačeno; što je u Srbiji, naročito nakon finansijskog kraha Generalne unije, odnosno Bontouxove afere, koja je značila znatnu novčanu štetu za Srbiju, došlo u narodu do osetnog porasta antirežimskog i antidinastičkog raspoloženja koje je pretilo da pre-raste u otvorenu oružanu pobunu. Smatralo se da će uzdizanje Srbije na stepen kraljevine sanirati teško unutrašnje stanje u zemlji.¹⁰ To je najvažniji deo sadržaja saopštenja u slovenačkim listovima o uzdizanju Srbije na stepen kraljevine. Ostali deo sadržaja iz njih, sem onog iz organa slovenačkih liberala, koji smo razmotrili, uglavnom se može svesti na sledeće: da je 6. marta 1882. proglašena srpska kraljevina; da je Srbija uzdignuta na stepen kraljevine blagodarci podršci Austro-Ugarske, radi čega će nova kraljevina i dalje ostati siguran saveznik Monarhije; da je proglas srpske kraljevine praćen narodnim veseljem i prigodnim svečanostima širom Srbije; da su sve evropske države, među kojima i Crna Gora kao i Bugarska, priznale Srbiju za kraljevinu i njenog kneza za kralja; i da svakog dana pristižu delegacije u Beograd iz unutrašnjosti Srbije i da, navodno, izražavaju svoju rezervnu odanost svom kralju.¹¹

O putovanju srpskog kralja posle proglasa Kraljevine Srbije po zemlji, u drugoj polovini aprila i tokom većeg dela maja 1882, u cilju agitacije protiv opozicije i povratka narodnog poverenja u vladara uzdrmanog u vezi sa finansijskim krahom Generalne unije, slovenački listovi su obavestili svoje čitaoce, uz isticanje da je kralj Milan svugde svečano dočekan od srpskog naroda, a takođe i u Beogradu, po povratku s puta.¹² Međutim, svakako su zainteresovala slovenačku javnost naročito saopštenja koja su objavili »Slovenski Narod«, »Soča« i »Slovenec« o tome, da je na svom putu kralj Milan mimošao Užice. Njihov sadržaj nije posve identičan. Naime, »Slovenski Narod« je, pozivajući se na informaciju koju je objavio nemački liberalni list, »Deutsche Zeitung«, saopštio da kralj Milan nije boravio u Užicu, gde ga je trebao pozdraviti u ime austrijskog cara, austrougarski general David. Do toga je došlo otuda, što su bila postavljena četiri slavluka u Užicu, od kojih je jedan

⁸ »Slovenski Narod« 56, 9. III 1882.

⁹ O tome doslovno stoji ovo: »Krepki srpski narod, kateri je po slavnej minulosti toliko vekov ječal pod jarmom Turčinov, dobi je zdaj zopet častno mesto in veljavo mej evropskimi narodi in je postal najimenitnejši mej južnoslovenskimi plemeni; naj mu zasije krasna bodočnost!« (»Edinost« 11, 18. III 1882).

¹⁰ O tome je u »Soči«, u broju od 3. februara, kratko navedeno ovo: »Knez Milan zaupa popolnem sedanjij vladji, in je ostro grajal opozicijo. Nekaj se pa kuha v Srbiji proti Obrenovićem, zlasti tudi potem, kar je Bontoux v Parizu propadel. Tako dohajajo poročila«. Dalje je u ovom listu, u broju od 10. marta, istaknuto ovo: »Čas za proglašenje kraljestva je zdaj kaj primeren. Mogočna stranka v Srbiji je nasprotovala Avstrij, srbskemu knezu in njegovi vladji. Zaradi zgub vsled poloma Bontoux-ove banke in zaradi vstaje v južnih pokrajinah je bila nevarnost še veća; s povečano častjo se srbski narod pomiri in to bo tudi pomirjenju v vstaških krajih na veliko korist« (up.: »Soča« 5, 10 od 3. II i 10. III 1882). »Slovenec« je o tome, u nešto neodređenijoj formi, saopštio svojim čitaocima, krajem marta, ovo: »Iz Srbije. Čestitke, ki od dne do dne prihajajo srbskemu kralju Milanu iz vseh krajev dežele, povdajajo zvestobo novemu kralju, ter žele, vlada naj bi zatrla rogoviljenje radikalcev: narod se zbira okoli svojega kralja, in zaupa možem, katere si poklical Ti, gospod, v svoje svetovialstvo; tako je govorila deputacija 60 mož iz Sumadije« (»Slovenec« 36, 30. III 1882).

¹¹ Up.: »Slovenec« 27, 31 od 9. i 18. III 1882; »Soča« 11, 12 od 17. i 24. III 1882; »Edinost« 10, 12 od 11. i 25. III 1882; »Novice« 10, 11 od 8. i 15. III 1882, str. 80, 88; »Slovenski Gospodar« 10, 11 od 9. i 16. III 1882, str. 78, 86. Slovenci su bili obavešteni o proslavi u Srbiji godišnjice proglašenja srpske kraljevine (up.: »Slovenski Narod« 54, 55 od 7. i 8. III 1883; »Slovenec« 27, 30 od 3. i 10. III 1883).

imao natpis: »Bosna i Hercegovina moraju biti naše!«, a drugi: »Tu je put (koji vodi) za Bosnu!« Na kraju ovog saopštenja, u smislu komentara, navedeno je samo ovo: »Za istinitost navedenog odgovara „Deutsche Zeitung“«. ¹³ »Soča« je kratko saopštila: Kralj Milan nije hteo ići u Užice, »jer se je tamo pokazao antiaustrijski duh«, dok je »Slovenec« naglasio da su u Užicu bila postavljena dva slavloluka sa natpisima: »Ovaj put te vodi u Bosnu!« i »Bosna mora biti naša!« Zbog toga je kralj Milan pozvao generala Davida da dođe u Čačak, »a sam nije došao u Užice, već je deputaciji iz ovog grada, uvređenoj zbog toga, odgovorio: „drugi put, ako se poboljšate“«. ¹⁴ Što se tiče dočeka kralja Milana u Beogradu, nakon njegovog povratka sa puta, »Soča« i »Slovenec« su, za razliku od drugih slovenačkih listova, kratko saopštili svojim čitaocima da je kralj pred okupljenim narodom oštro napao na političke protivnike, tj. radikale. On je naročito istakao: »Naši protivnici nastoje da nas skrenu s puta naše političke orijentacije, što nećemo dopustiti, pošto znamo da se samo njime dolazi do sreće i blagostanja u državi«. ¹⁵

Slovinci su, dakle, kako se iz prednjeg vidi, bili dobro obavešteni o svrsi jednomesečnog putovanja kralja Milana po svojoj zemlji. Pored toga, slovenačka javnost je informisana i o tome da gro srpskog naroda nije bio zadovoljan austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine niti, pak, austrofilskom politikom kralja Milana, što je pokazao slučaj postupka građana Užica. Kako se vidi iz tona pisanja slovenačkih listova o tom detalju, slovenačka javnost, pogotovu liberalno orijentisana, ovaj stav većeg dela srpske javnosti nije osuđivala već se, kako izgleda, sa njim solidarizovala što nije, radi oštre cenzure, smela javno ispoljiti.

O najbitnijem, što se tiče afere »Rabagas«, ¹⁶ slovenačka javnost je bila o najneophodnijem obaveštena. »Slovenski Narod« je naveo da je »zbog demonstracija u beogradskom pozorištu«, u kojima je nekoliko ljudi teško ranjeno, veći broj lica od organa vlasti uhapšen, dok su »Soča« i »Slovenec« kratko saopštili samo to, »da su se u beogradskom pozorištu gledaoci skandalozno ponašali prilikom izvođenja komada „Rabagas“«. ¹⁷ »Edinost« je, međutim, određenije i nešto detaljnije obavestila svoje čitaoce o tom događaju, ali je, pri tome, nedovoljno obaveštena o međusobnim borbama i političkoj snazi tek formiranih političkih stranaka u Srbiji, zamjenila Radikalnu sa Liberalnom strankom Jovana Ristića, koja je u to vreme bila najslabiji politički faktor u poređenju sa radikalima i naprednjacima. Kao najvažnije, u ovom listu je tačno navedeno da je naprednjačka vlada najviše kriva što je nedavno u Beogradu došlo do nemilih pojava. To iz razloga, kako se podvlači u ovom listu, jer je stavila na repertoar Narodnog pozorišta u Beogradu komad Sardoua, »Rabagas«, s namerom da ismeje opoziciju. Međutim, sama sebi »je nanela

¹² Up.: »Slovenski Narod« 103, 116 od 5. i 22. V 1882; »Slovenec« 58, 23. V 1882; »Soča« 18, 5. V 1882; »Edinost« 16, 22 od 22. IV i 27. V 1882.

¹³ Najvažniji deo tog saopštenja glasi: »Tu bili so štirje slavloloki, katerih jeden je imel napis: „Bosna in Hercegovina morata biti naši!“ na drugem pa je bil napis: „Tu je pot v Bosno!“ General David da je hotel iti pod slavloloki, a kralj Milan je zvedel stvar in sklenil na nasvet ministra Piročanca Užic se ogniti.« »Slovenski Narod« 106, 9. V 1882.

¹⁴ Up.: »Soča« 19, 12. V 1882; »Slovenec« 54, 13. V 1882.

¹⁵ Up.: »Soča« 21, 26. V 1882; »Slovenec« 60, 27. V 1882. Kralj je proveo na putu po Srbiji od 8/20. aprila do 9/21. maja 1882. i prošao je kroz ove varoši: Šabac, Obrenovac, Valjevo, Požegu, Čačak, Kraljevo, Kruševac, Kuršumliju, Prokuplje, Leskovac, Vranje, Niš, Knjaževac, Zaječar i Negotin. Svugde je, gde mu se ukazala prilika, ispoljio javno neraspoloženje prema radikalima, s namerom da ih odvoji od naroda. Međutim, u tome kralj Milan nije imao dovoljno uspeha, budući da su radikali vešto parirali njegovim postupcima. U nizu mesta su ga delegacije dočekale u dronjcima, s namerom da mu se stavi do znanja kako je narod osiromašio zbog sve nepodnošljivijih dažbina. Osim toga, u Užicu antiaustrijsku manifestaciju: vikanje naroda »ua«, kada se pojavio austrijski general David, koji je imao nalog da pozdravi kralja Milana u ime austrijskog cara, i antiaustrijske parole na slavlolucima, radi čega kralj nije svratio u Užice, organizovali su radikali (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 46—49).

¹⁶ koja se odnosi na demonstracije daka u vezi predstave Sardouovog komada u Narodnom pozorištu u Beogradu, krajem aprila 1882. po starom kalendaru. Naime, na podstrek vlasti, odigran je komad »Rabagas« od francuskog pisca Victorien Sardoua, u kome se ismevala demagogija republikanca Léona Gambette, a preneto na ondašnje prilike u Srbiji, mislilo se na radikale. Zbog toga su pištaljkama i čegrtaljkama daci prekinuli predstavu; intervenisala je potpuno nepotrebno policija, pa je došlo do antivladine demonstracije u pozorištu, koja se prenela na ulicu i trajala dva časa. Sve bi prošlo mirno, da se nije policija umejala po naređenju ministra unutrašnjih poslova, Milutina Garašanina, zbog čega je žestoko kritikovan od radikala (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 50—51).

¹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 111, 15. V 1882; »Soča« 20, 19. V 1882; »Slovenec« 60, 27. V 1882.

veliku štetu, prouzrokovavši time metež u pozorištu, koji se preneo i na ulicu.¹⁸ »Slovenski Gospodar« je kratko saopštio svojim čitaocima ovo: »U beogradskom pozorištu je nedavno došlo do velikog meteža. Gledaoci su se tukli i vikali: »Živela Srpska Republika! Neobičan predznak!«¹⁹

Budući da Piroćančeva vlada nije odgovorila u roku od 24 časa na interpelaciju postavljenu još u januaru od vođe Radikalne stranke, Nikole Pašića, što je ovaj kategorički zahtevao 3/15. marta 1882, to su opozicioni poslanici, 51 radikal i 2 liberala, demonstrativno napustili Narodnu skupštinu, 5/17. marta 1882. Zbog nedostatka kvoruma Skupština je trebala biti raspuštena. Međutim, do toga nije došlo, jer su kralj i vlada raspisali naknadne izbore, nadajući se da će dobiti 12 mandata, koliko im je bilo potrebno za obezbeđenje kvoruma. Uprkos veoma oštrom policijskom pritisku, na naknadnim izborima, vršenim 15/27. maja i 31 (12. juna) maja 1882, ponovo su izabrani opozicionari. Kralj nije dopustio vladi da demisionira, već su, po njegovom naređenju, u Skupštinu ušli ljudi sa malim brojem glasova, čak samo sa dva glasa, te su ti poslanici prozvani »dvoglasci«. To je bio protivustavan postupak skoro bez presedana.²⁰

O ovim događajima, koji su se odigrali u Srbiji u prvoj polovini 1882, slovenački listovi su blagovremeno i u neophodno potrebnoj meri obavestili svoje čitaoce, te je slovenačka javnost bila dosta dobro informisana o položaju u Srbiji. Naročito je slovenački dnevnik kratkim saopštenjima obavestio svoje čitaoce o napred navedenom, uz isticanje sledećeg: da je u Srbiji situacija sve složenija; da je Radikalna stranka, iz dana u dan, sve popularnija u narodu; da je nezadovoljstvo srpskog naroda kraljevim despotizmom i politikom naprednjačke vlade u osetnom porastu, pa je u pojedinim mestima приметно buntovničko raspoloženje; da zbog »tvrđoglavladi kralja i vlade«, dobar deo poslanika iz redova Radikalne stranke bojkotuje rad Skupštine; i da se dogodilo u Srbiji ono što gotovo nije nigde u svetu: po samovoljnoj odluci srpskog kralja ušli su u Skupštinu i oni poslanici koji su na naknadnim izborima izgubili.²¹ Organ slovenačkih liberala oštro je kritikovao kralja Milana i naprednjačku vladu u vezi njihovog manipulisanja sa Ustavom od 1869. Naročito je istaknuto, da kralj i vlada ne biraju sredstva u odbrani od opozicije. Na taj način kralj je otpočeo borbu protiv svog naroda, koji brani svoja samoupravna prava i bori se protiv korupcije i drugih protivustavnih postupaka vladajućih krugova. Potrebno je da ministri shvate, »da što bude rastao pritisak na široke narodne mase, istom merom će rasti i njihov otpor, pa će uskoro doći kraj turskim metodama upravljanja.«²² »Soča« je, pored saopštenja svojim čitaocima o važnijim događajima u vezi napuštanja Skupštine od strane poslanika Radikalne stranke, rezultata naknadnih izbora i uvođenja »dvoglasaca« u Skupštinu, konstatovala da su radikali tvrđoglavi i da srpski narod, budući preveć temperamentan, nema neophodno potreban broj političara da vode svoj narod pravim putem. Tamo je navedeno i to, da je uvođenje u Skupštinu na izborima poraženih kandidata Napredne stranke posve protivustavan akt, pa »se je bojati za budućnost srpskog naroda, ako se vlada ne sporazume ili, bar, nešto približi opoziciji.«²³ »Edinost« je, nakon upo-

¹⁸ Doslovno o tome tamo piše ovo: »V Srbiji si dve stranki hudo nasprotujeta, vladna Avstriji prijateljska, in Rističeva, ki se nagiblje k Rusiji. Kraljevo popotovanje je imelo namen to stranko uničiti, ali ni se posrečilo, česar je pa vlada sama najbolj kriva, ko je mej kraljevim popotovanjem spravila v Belgradu na oder Sardou-ovo igro »Rabagas« s tem hotela opozicijo osmešiti, a sama sebi škodovala, ker je provzročila rabuko v gledališči i po ulicah ter duhove zelo razburila.« (»Edinost« 21, 27. V 1882).

¹⁹ »Slovenski Gospodar« 20, 18. V 1882, str. 158.

²⁰ Up.: S. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX, str. 43–46, 53–60; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25010, 25011 od 24. i 25. V 1983, str. 14, 13.

²¹ Up.: »Slovenski Narod« 28, 33, 37, 65, 68, 123, 124, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 139, 146 od 4, 10, 15. II, 20, 23. III, 31. V, 1, 5, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 20. i 28. VI 1882.

²² Taj tako važan tekst o položaju u Srbiji u to vreme glasi: »Sklenili pa so ministri, da se hočejo z vsekaterim orožjem braniti proti opoziciji. Tako nastopil je kralj Milan boj s svojim lastnim narodom, z narodom, ki brani samooblastje in gmotno nezavisnost proti izdajalskim spletakam in kovarstvom, npravnost proti podkupljivosti. Vlada misli zdaj poklicati v skupščino vse one, ki niso s preveliko manjšino glasov propadli nasproti opozicijalcem. Tako se ruši ustava. Ali jasno je, da to ne bo moglo dolgo trajati. Čim večji bo napad, tem večji bude tudi odpor in gospodje, ki sede denes na ministarskih stolah, bodo s svojimi turskimi umetnostmi kmalu pri kraji! Obžalovanja je pač vredno, da je srbiska kriza zagazila v tako nevarno dobo.« (»Slovenski Narod« 138, 19. VI 1882).

²³ Up.: »Soča« 12, 22, 23, 24, 25, 26, 27 od 24. III, 2, 9, 16, 23, 30. VI i 7. VII 1882.

zorenja o događajima u Srbiji u vezi opstrukcije Narodne skupštine od poslanika Radikalne stranke, naglasila »da je vlada protivustavno dovela u Skupštinu »dvo-glasce«, što je u Srbiji još više komplikovalo ionako složenu društveno-ekonomsku situaciju, te će biti teško mirno rešiti novoiskrsle probleme, pa je opravdana bo-jazan da tamo takođe dođe do krvavog obračuna».²⁴ Nasuprot ovim listovima, koji su bili liberalno orijentisani, klerikalni »Slovenec« i konzervativne »Novice« o na-vedenim prilikama u Srbiji kratko su obavestili svoje čitaoce, postavivši se gotovo bezrezervno na stranu srpskog kralja i vlade Milana Piroćanca, uz otvoreno osu-đivanje postupaka Radikalne stranke.²⁵

Vrativši se iz Ruščuka u Beograd, 11/23. oktobra 1882, kralj Milan se oko 11 časova uputio u sabornu crkvu, gde je na ulazu u nju na njega pucala iz revolvera ali je promašila, a nakon toga sprečena da drugi put ispali revolverski metak, Je-lena-Ilka Marković. Ona je bila udovica pukovnika Jevrema Markovića, brata Sve-tozara Markovića, proslavljenog komandanta Knjaževačke vojske, koja se pod nje-govom komandom odlikovala u borbama za oslobođenje Bele Palanke i Pirota u drugom srpsko-turskom ratu, 1877—1878. godine, streljanog po izričitoj želji srp-skog vladara zbog navodnog učešća u Topolskoj buni, koja je izbila neposredno pred početak drugog srpsko-turskog rata u Topoli. Kralj Milan je posumnjao da su radikali umešani u ovaj atentat, što istraga nije potvrdila. Od članova Glavnog od-bora Radikalne stranke, koje je kralj Milan nameravao uhapsiti, jedino je za aten-tat na kralja, pre njegovog neuspešnog pokušaja izvršenja, znao Raša Milošević. Kralj Milan je nameravao da izvrši po atentatu državni udar, ali je od te namere, ne dobivši podršku Austro-Ugarske i zbog protivljenja Jovana Ristića i Milana Pi-roćanca, morao odustati.²⁶

O pokušaju ubistva kralja Milana, slovenačka javnost je blagovremeno i, uglav-nom, bila dobro obaveštena. Doduše, slovenački listovi, s manjim izuzetkom, nisu se upuštali u opsežno komentarisanje, već su svojim čitaocima hronološki saopšta-vali događaje, koji su se zbivali posle neuspelog atentata, pa su, saobrazno tome, Slovenci mogli zaključiti o nastajanju sve komplikovanijih prilika u Srbiji. Slove-načka javnost je, uglavnom, obaveštena o sledećem: da je 11/23. oktobra 1882. na kralja Milana bezuspešno pucala iz revolvera u sabornoj crkvi u Beogradu Jelena-Ilka Marković; da je atentatorka udovica streljanog pukovnika Jevrema Markovića, proslavljenog komandanta srpske vojske u borbama za oslobođenje od Turaka Bele Palanke i Pirota, streljanog 1878, nakon završetka drugog srpsko-turskog rata, na izričiti zahtev srpskog vladara, radi navodnog učešća u Topolskoj buni, krajem 1877. godine; da je atentat izvršen iz osvete, pošto knez Milan Obrenović nije hteo ispuniti Jeleninu molbu i pomilovati njenog muža Jevrema, kako je postupio prema drugim okrivljenim, već je iz mržnje prema bratu Svetozara Markovića, molbu nje-gove žene ignorisao; da je po neuspehom atentatu održano blagodarenje u beograd-skoj sabornoj crkvi i uveče, 11/23. oktobra, izvršena iluminacija srpske prestonice; da je srpskom vladaru pristiglo niz čestitki, u vezi neuspelog atentata, iz zemlje i inostranstva; da je kralju Milanu čestitao što je ostao u atentatu nepovređen i austrijski car; da je po atentatu usledilo u Srbiji hapšenje velikog broja nedužnih građana i da se ono i dalje izvodi; i da je atentat Jelene Marković dao povoda režimu da protiv funkcionera Radikalne stranke preduzme još oštrije mere. Valja primetiti da su informacije o ovom događaju, koje su slovenački listovi prezentirali svojoj javnosti, bile verodostojne sem one, da je atentatorka pucala na kralja

²⁴ Up.: »Edinost« 22, 23, 24, 25 od 3, 10, 17. i 24. VI 1882.

²⁵ Up.: »Slovenec« 63, 65, 68, 70, 71 od 6, 13, 20, 24. i 27. VI 1882; »Novice« 12, 22, 23 od 22. III, 31. V i 7. VI 1882, str. 96, 176, 184.

²⁶ Up.: R. Milošević, Timočka buna 1883. godine, Beograd, 1923, str. 52—61; S. Jovanović, Vlada Mi-lana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 73—80.

u beogradskoj sabornoj crkvi, što nije tačno, jer se to dogodilo, kako je rečeno, pred ulazom u crkvu.²⁷

Pored navedenog, u vezi atentata na kralja Milana valja napomenuti i to, da je »Edinost« kratko saopštila, u broju od 18. oktobra, kako je na svečanom prijemu u Ruščuku bugarski mitropolit, navodno, u svojoj zdravici kralju Milanu »naglasio potrebu političkog sjedinjenja svih Slovena«, a sedamnaest dana docnije, okarakterisana je unutrašnja situacija u Srbiji kao veoma teška, jer se vladajuća stranka i opozicija uzajamno optužuju za atentat na kralja i nastavljaju se hapšenja, vezana za taj događaj, često puta bez uzroka, pa je zavladala opšta nesigurnost.²⁸ Tešku političku situaciju u Srbiji i njene posledice kao pesimističke označila je i »Soča«, sredinom decembra, kratko ističući da su između vladajuće stranke i opozicije odnosi postali krajnje napeti. Do toga je došlo otuda što vladina stranka »postupa prema opoziciji preoštiro, prelazeći granice zakonitosti, pa je prirodno da to neće dati dobar plod.«²⁹ Konačno, u saopštenju »Slovenskog Gospodara« o neuspelom atentatu na kralja Milana je, nakon prezentiranja podataka o atentatu i događajima koji su po njemu došli, navedeno da su, navodno, u Beogradu protivnici vladajućeg režima uzvikivali: »Dole kralj Milan! Živela Jugoslavija! i Živela republika!«, uz napomenu da takvo ponašanje ukazuje na bliskost revolucije.³⁰ Potvrdu o verodostojnosti gornjeg nismo našli u ondašnjoj štampi niti, pak, u literaturi. Nije isključeno da je u toj naelektrisanjoj atmosferi bilo i takvih istupanja, o kojima štampa nije, usled dosta oštire cenzure, mogla obavestiti javnost u Srbiji.

Svoje poslednje zasedanje pred septembarske izbore 1883, Narodna skupština je održala krajem decembra 1882. i u januaru 1883. Zaključujući zasedanje Skupštine prestonom besedom, 11/23. januara 1883, srpski kralj joj je odao priznanje naročito zbog toga što je, na inicijativu Napredne stranke, obavila plodan zakonodavni rad, donevši zakone: o osnovnim školama, o ustrojstvu vojske, o Narodnoj banci, o crkvenim vlastima itd.³¹ »Slovenski Narod«, »Slovenec« i »Soča« su obavestili Slovence o najvažnijem što se tiče generalne debate na ovom zasedanju Narodne skupštine Srbije, uz isticanje važnosti usvojenih zakona o obaveznoj šestorazrednoj osnovnoj školi i o vojnoj reorganizaciji. Oni su prezentirali svojim čitaocima najbitnije iz sadržaja tih zakona, napominjući da su oni od vitalnog značaja za nezavisnost i kulturni napredak srpskog naroda i da je ispravna kraljeva konstatacija u tom smislu, koju je, kako je u listovima podvučeno, istkao u svom prestonom govoru u Skupštini, zaključivši njeno zasedanje. Slovenački listovi istakli su i to, da je Skupština odobrila srpsko-francuski i srpsko-nemački trgovinski ugovor.³²

Borba između Radikalne i Napredne stranke, tj. opozicije i vladine partije, postavljena je u Srbiji ne samo u Skupštini već i na terenu. I jedni i drugi su istupali sa zahtevom promene Ustava iz 1869. Opozicija, zapravo radikali su, kao najvažnije, zahtevali suverenitet Skupštine i samoupravu srezova i opština, a naprednjaci, uvidевši da sve više jača uticaj ideologije koju propagira Radikalna stranka, zahtevali su znatan zaokret udesno: ograničenje prava glasa, pooštavanje cenzure štampe, zabranu slobodnog održavanja zbora i dogovora itd. Međutim, kralj je, da bi za sebe obezbedio neograničenu vlast, bio odlučno protivan bilo kakvoj izmeni Ustava. Liberalna stranka bila je u to vreme malobrojna i nije više predstavljala ozbiljan politički faktor. Radikali su se ispoljili kao neprijatelji Austro-Ugarske i borili su

²⁷ Up.: »Slovenski Narod« 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 254, 255, 257 od 24. 25. 26. 27. 28. 30. 31. X. 6. 7. i 9. XI 1882; »Slovenec« 121, 123 od 26. i 31. X 1882; »Edinost« 59, 60, 70 od 25. 28. X i 2. XII 1882; »Soča« 43, 44 od 27. X i 3. XI 1882; »Novice« 43, 44 od 25. X i 1. XI 1882, str. 344, 352; »Slovenski Gospodar« 43, 26. X 1882, str. 342.

²⁸ Up.: »Edinost« 57, 62 od 18. X i 4. XI 1882.

²⁹ »Soča« 50, 15. XII 1882.

³⁰ »Slovenski Gospodar« 43, 26. X 1882, str. 342.

³¹ S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 83–84.

³² Up.: »Slovenski Narod« 5, 17, 19, 20 od 11, 22, 24. i 25. I 1883; »Slovenec« 1, 12 od 2. i 27. I 1883; »Soča« 3, 5 od 19. I i 2. II 1883.

se za oslobođenje celokupnog srpskog naroda od tuđinske vlasti i stvaranje saveza balkanskih država, a naprednjaci, nasuprot radikalima, zagovarali su politiku oslonca na Habsburšku Monarhiju, što je bilo krajnje nepopularno kod srpskog naroda. Dok su se naprednjaci zalagali za dvodomni skupštinski sistem i posredne izbore posredstvom kojih bi bogataši ušli u Skupštinu, radikali su, kao tumači težnji sitne buržoazije, bili za opšte pravo glasa i neposredne izbore za poslanike kao i za jednodomni skupštinski sistem. Kvintesencija programa Radikalne stranke od 1881, sadržana je u borbi za donošenje liberalnog Ustava, kojim bi se ograničila vlast srpskog vladara.³³

O stranačkoj borbi u Srbiji početkom 1883. i kasnije, objavili su nekoliko saopštenja najčitaniji slovenački listovi: »Slovenski Narod« i »Slovenec«, ističući u prvi plan borbu radikala protiv vladajuće stranke, naprednjaka, na čiju se stranu kralj otvoreno opredelio. Kao najvažnije, organ slovenačkih liberala, pozivajući se nekoliko puta na organ Radikalne stranke, »Samoupravu«, naveo je, kao najvažnije, ovo: da su na zadnjim dopunskim poslaničkim izborima opet izabrani kandidati Radikalne stranke, tj. oni kojima su mandati nasilno oduzeti, što znači da narod iz dna duše mrzi vladajući režim; da i nadalje napuštaju pojedinačno Skupštinu radikalski poslanici iz razloga što broj od vlade imenovanih poslanika prevazilazi broj pravih narodnih zastupnika; da »Samouprava« oštro napada na naredbu ministra unutrašnjih poslova, Milutina Garašanina, upućenu sreskim načelnicima da dostave podatke o imovinskom stanju i stepenu odanosti vladajućem režimu stanovnika; da organ radikala »poziva svoje pristalice da budu pripremljeni i naoružani za predstojeću borbu s vladom«; i da će, »verovatno, biti u maju 1883. sazvana Velika narodna skupština, koja će revidirati Ustav iz 1869. i uvesti dvodomni sistem, te bi tako Skupština bila sastavljena iz narodnih poslanika koje bira samo narod«.³⁴ Znatno kasnije, kad je u istočnoj Srbiji bila na pomolu nezadrživa buna naroda protiv naprednjačke vlade i kralja, u broju od 12. oktobra 1883, objavio je »Slovenski Narod« važno saopštenje, posvećeno političkoj platformi Radikalne stranke. Kao kvintesencijalna misao, tamo je istaknuto da je narod sa svojom Narodnom skupštinom suveren faktor, kome su podređeni svi drugi činioци u zemlji, pa i sam vladar. Ocenjujući taj program kao »veoma radikalna«, nepoznati autor ovog kratkog sastava, naročito je iz njega podvukao, imajući, svakako, u vidu nacrt Ustava Radikalne stranke od 2/14. jula 1883, ovo: da se oduzima pravo kralju proglašavanje mobilizacije, jer je to u kompetenciji Skupštine; da se sklapanje međudržavnih ugovora može vršiti samo uz odobrenje Skupštine; da se pripadnici oružanih snaga »zaklinju na Ustav koga su obavezni štiti« itd.³⁵ »Slovenec« je, početkom februara, istakao da je kraljev prestoni govor, kojim je zaključio zasedanje Skupštine, »posebno pogodio radikale, što je naročito ispoljeno u delu u kome se kralj zahvaljuje poslanicima koji su odbili napade na prava krune«.³⁶ Dalje je

³³ Opširnije o stranačkoj borbi u Srbiji tokom 1883. do septembarskih izbora, v.: R. Milošević, op. cit., str. 104—126; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII, ..., str. 352—355, 361—382; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 9—13, 84—85; isti, Pera Todorović, Političke i pravne rasprave, knj. prva, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, II, ..., str. 338—347.

³⁴ Up.: »Slovenski Narod« 1, 3, 5, 8, 17, 19 od 2, 4, 8, 11, 22, i 24. I 1883.

³⁵ Vrlo oštra kritika organa radikala uperena protiv vladajuće Napredne stranke, naročito je došla do izražaja u uvodnicama: »U svoje vreme« od 4/16. januara, »Na oprezu« od 8/20. januara, a takođe i u uvodnicama bez naslova u brojevima od 6/18. i 11/23. januara 1883 (up.: »Samouprava« 2, 3, 4, 5 od 4/16, 6/18, 8/20, i 11/23. I 1883).

³⁶ Ovo tako važno saopštenje, posredstvom koga su bili Slovenci upoznati sa političkim programom Radikalne stranke, koji je u ovo vreme zaista bio progresivan, glasi: »Radikalna stranka je izdala nacrt ustave, ki je zares prav radikalan. Mej drugim odjemlje kralju pravico odrediti mobilizaciju ter jo izroča skupščini, brez koj dovoljenja se vojska ne sme uporabljati. Brez dovoljenja velike skupščine se ne sme sklepati zveza bodi si s komur koli. Vojska naj bode prisegala na ustavo, katero more ščititi. Vsaki 25 letni Srbin ima aktivno in pasivno volilno pravico. Potrjenja v skupščini vzprejetih postav po kralji ni potreba; tudi proti kraljevi volji zadobi skupščine ukrep postavno moč, ako se je dvakrat v zbornici sklenil. Skupščina ima pravico imenovati razparlamentarne oseke, da preiskujejo blagajne, račune, zlorabe ministrov itd. Skupščina se zbira redno vsako leto brez kraljevega klica; kralj jo sme samo jedenkrat razpustiti. Od jednem ima ona pravico zahtevati od kralja amnestije za posebne zločince. Poleg skupščine naj bodo okrajni zastopi s posebnimi pravicami itd.« (»Slovenski Narod« 234, 12. X 1883). Opširnije o nacrtu Ustava Radikalne stranke, koji sadrži 15 poglavlja, odnosno 166 članova, v.: R. Milošević, op. cit., str. 104—126.

³⁶ »Slovenec« 16, 6. II 1883.

ovaj list, krajem jula, kratko obavestio svoje čitaoce da srpska vlada namerava »u nekoliko tačaka preinačiti ustav«. ³⁷ U uvodniku s naslovom »Položaj na Srb-skem«, objavljenom u broju od 8. novembra 1883, oštro je napadnuta Radikalna stranka. Kao najvažnije, tamo je istaknuto da, nasuprot socijalistima koji su republikanci, radikalima je »svejedno da li je na prestolu Petar ili Pavle«, već je glavno da se porezi ne povećavaju, da se »švapstvo« ne širi na Balkanu i da se bosanski Srbi oslobode »švapske«, odnosno austrijske vladavine. Osim toga, radikali žele da »Srbiju postave na sopstvene noge«. ³⁸ Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Lai-bacher Zeitung«, doneo je u broju od 17. novembra 1883. napis s naslovom »Aus Belgrad«. U njemu je, kao najvažnije, u sklopu drugih obaveštenja, navedeno da Glavni odbor radikala ima u svom programu zacrtan progon dinastije Obrenovića. Inače, »anarhija im je glavni ideal«. ³⁹ Nešto kasnije, krajem januara 1884, »Slovenec« je objavio poduže saopštenje, u kome su radikali oštro kritikovani zbog svog antiaustrijskog stava. Naročito je oštrica kritike uperena na adresu ove stranke zbog toga što u svome organu ističe da Monarhija upražnjava prema Srbima u Bosni politiku terora i nasilja i što je kralja Milana okarakterisala kao diktatora, »koji će morati iz zemlje pobeći ili će ga doseći osvetna ruka srpskog naroda«. ⁴⁰

O otvorenoj podršci srpskog kralja vladajuće, Napredne stranke, u njenoj borbi protiv radikala, iako se kao monarh, radi autoriteta kod naroda, ne bi trebao upuštati otvoreno u stranačku borbu, slovenački listovi su obavestili svoje čitaoce. Tako je »Slovenski Narod« saopštio da je kralj Milan izrazio zahvalnost Piroćancu, Garašaninu i drugim ministrima za zadovoljavajući unutrašnji položaj u Srbiji. On ih je odlikovao »najvišim srpskim odlikovanjem, ordenom Takovskog krsta«, što je i u »Soči« naznačeno, uz kratak komentar: »Kralj Milan se veoma zalaže za to, da vladinoj stranci pridobije poverenje naroda«. ⁴¹ Dalje je organ slovenačkih liberala, pred kraj jula 1883, objavio saopštenje, u kome je navedeno da je, shodno naređenju s najvišeg mesta, upravnik Vojno-tehničkog zavoda u Kragujevcu, pukovnik Velimir Stefanović, prisilio sve zaposlene u ovom industrijskom preduzeću da glasaју vladinog delegata za predsednika opštine Kragujevac, preteći im otpuštanjem iz službe, ako glasaју za radikalsog kandidata. Na kraju je, u smislu komentara, postavljeno pitanje: »Da li je taj slučaj, koji upozorava na pojavu da se i u vojsci upražnjava stranačka politika i da se oficiri upotrebljavaju za političke agitatore, možda rezultat nove vojne organizacije?« ⁴²

Za realizaciju svoje austrofilске politike, knez Milan je imao prepreku u po-glavaru Srpske pravoslavne crkve, mitropolitu Mihailu. On je bio osvedočeni rusofil, jedan od najvažnijih slovenofilskih agenata na Balkanu i podstrekač, preko

³⁷ »Slovenec« 94, 26. VII 1883.

³⁸ O tome, kao najvažnije, zabeleženo je u organu slovenačkih klerikalaca ovo: »Kakor so napred-njaki odločno za Obrenoviće, kterih socijalisti ali demokrati živih ne morejo videti in le za republiko živé in trpé, tako so radikanci odločno proti vpeljavi republike. Pač pa jim je, vsaj tako pravijo, vse jedno, ali je na prestolu Peter ali Pavel, glavna stvar je, da bo davek manjši, da državni primanjkljaj ne bo od leta do leta večji, da se »švabstvo« ne bo po Balkanu širilo, da se bosanski Srbi osvobodé »švabskega« t. j. avstrijskega trinošva, pod kterim jim je, kakor po svetu trosijo, huje kakor so imeli pod Turkom itd. Od tod toraj smrtno sovrašтво do Avstrije in njenih pristašev. Kar se tiče republike, pravijo, da ona za srpski narod ni, že zarad nestrpljivega ljudstvenega značaja ne, pa tudi iz političnih obzirov ne! Kaki boji in klanje nastalo bi po kraljevini, kadar bi bilo treba predsednika voliti, kako bi si vse tri stranke dan na dan v laseh bile in o redu bi ne bilo duha ne sluha! Radikanci delajo na to, da bi Srbijo kolikor mogóte na lastne noge postavili. Radikanci so dan danes v Srbiji najmogočnejša in najsilnejša stranka, kajti bolezen »radikalizma« prišla se je celega naroda. Se več, ljudstvo je že toliko radikalno da je že celo svoje voditelje prehitelo in jih že zadej pušča« (»Slovenec« 181, 8. XI 1883). Prema nacrtu radikalskog ustava, kako se vidi iz dela Raše Miloševića, za Srbiju se predviđa ustavna monarhija kao oblik vladavine. Kako navodi dr Dragoslav Janković, u periodu osnivanja Radikalne stranke, do 1881, njeni prvaci su se kolebali između republike i monarhije. Međutim, u svom programu od 1881, vodi radikala su se čvrsto opredelili za monarhiju (up.: R. Milošević, op. cit., str. 108—109; Dr D. Janković, op. cit., str. 238—239).

³⁹ »Lai-bacher Zeitung« 264, 17. XI 1883, str. 2252.

⁴⁰ »Slovenec« 18, 22. I 1884.

⁴¹ Up.: »Slovenski Narod« 13, 17. I 1883; »Soča« 3, 19. I 1883. Orden Takovskog krsta, uveden 1865, bio je sve do proglaša srpske kraljevine najviše odlikovanje u Kneževini Srbiji, dobivši konačno 1878. svoj izgled kao »odličje za nezavisnost i oslobođenje« u pet redova, koji se međusobno malo razlikuju. Sa proglasom Kraljevine Srbije, uveden je orden Belog orla kao najviše odlikovanje Srbije (Dr D. Nikolić, Naša odlikovanja do 1941, Iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu, Beograd, 1971, str. 32—34, 47—49).

⁴² »Slovenski Narod« 167, 24. VII 1883.

pravoslavnog sveštenstva, antiaustrijske politike u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je, marta 1881, iz Beča naređeno srpskom vladaru da zbaci mitropolita. Na dan 18/30. oktobra 1881, ukazom kneza Milana, udaljen je mitropolit Mihailo sa svoje dužnosti bez saglasnosti Arhijerejskog sabora i bez penzije, što je ogorčilo veći deo episkopa i izazvalo gnjev ruskog cara. Za administratora je postavljen negotinski episkop, Mojsej. Usledio je 31 (12. januara 1882) decembra 1881. nov zakon o sastavu Arhijerejskog sabora. U njega su, pored episkopa, ulazila još dva arhimandrita, po jedan protojerej iz svake eparhije, koje je vlada postavljala. Za izbor mitropolita ustanovljeno je naročito izborno telo u koje su, pored članova Arhijerejskog sabora, ulazili svetovnjaci: predsednik Ministarskog saveta, ministar prosvete i crkvenih dela, predsednik Državnog saveta, predsednik Kasacionog suda i pet poslanika izabranih od Narodne skupštine. Na dan 20 (1. aprila) marta 1883. izabran je, a sedam dana docnije konsekriran u Sremskim Karlovcima od patrijarha, Germana Anđelića, profesor bogosloviye u penziji, arhimandrit Teodosije Mraović. Taj akt je srpska javnost shvatila, da je Srbija postala zavisna od Beča ne samo po državnoj već i po crkvenoj liniji.⁴³

O ovom sukobu između srpske države i crkve, slovenačka javnost je bila dobro upoznata, jer su slovenački listovi ovom pitanju posvetili dosta pažnje, objavivši o njemu niz kratkih i verodostojnih saopštenja. Tako je »Slovenski Narod«, u broju od 22. januara 1883, naveo da je »iz kulturnog boja« između mitropolita Mihaila i Stojana Novakovića, ministra prosvete i crkvenih dela u srpskoj vladi, rezultirao novi zakon u Srbiji o novčanim kaznama duhovnih lica za nepokornost prema vladi: za prvi prekršaj 500—1000 dinara, a za drugi 2000, pa »ako i dalje ostanu neposlušni otpuštaju se iz službe«, a osam dana docnije, da je administrator srpske mitropolije, Mojsej, dao ostavku na svoju dužnost zbog novog crkvenog zakona po kome je srpski mitropolit postavljen u zavisanoj položaj od ministra prosvete i crkvenih dela.⁴⁴ Dalje je, u ovom listu, u broju od 27. marta, kratko naznačeno da je srpska vlada uspela da privoli karlovačkog patrijarha, Germana Anđelića, da hirotoniše episkope i mitropolita iz Srbije, »što je čudno«, kako je u listu naglašeno, kad se zna da je patrijarh German »uvek i dosledno osuđivao postupak srpske vlade prema crkvi«, a tri dana docnije, da od toga neće biti ništa, »jer se sveštenstvo Srbije tome odlučno protivi«, dok je u broju od zadnjeg dana marta kratko rečeno da će za srpskog mitropolita biti izabran jedan od arhimandrita: Teodosije ili Nestor.⁴⁵ Tokom aprila i u prvoj dekadi maja 1883, organ slovenačkih liberala je, u vezi sukoba između države i crkve u Srbiji, naveo ovo: da je kralj Milan potvrdio izbor za srpskog mitropolita arhimandrita Teodosija Mraovića; da je karlovački patrijarh, German Anđelić, konsekrirao Teodosija Mraovića za srpskog mitropolita; da je arhimandrit Nestor imenovan za užičkog episkopa; da se je episkop negotinski, Mojsej, »pridružio pobunjeničkim episkopima«; i da je bivšem mitropolitu, Mihailu, zabranjen boravak u manastiru Studenici, pa je otputovao u Carigrad, gde se žalio na nečovečan postupak srpske vlade prema njemu.⁴⁶

O gore navedenom, s posebnim naglaskom da je novoizabrani mitropolit, Teodosije Mraović, hirotonisan od karlovačkog patrijarha, Germana Anđelića, u Sremskim Karlovcima, saopštili su svojim čitaocima i drugi slovenački listovi.⁴⁷ Pored toga, »Slovenec« je objavio dva komentara, u kojima se podvrgava kritici vladajući režim u Srbiji zbog isuviše autokratskog načina upravljanja zemljom, a tako isto i mešanje Monarhije u poslove vezane za izbor novog srpskog mitropolita. Početkom februara 1883, u ovom listu je podvučeno, da je ogroman deo nižeg i višeg svešten-

⁴³ S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII, ..., str. 406—421.

⁴⁴ Up.: »Slovenski Narod« 17, 24 od 22. i 30. I 1883. Početkom februara je u ovom listu kratko saopšteno, da će se birati novi mitropolit, pošto je Mojsej demisionirao (up.: »Slovenski Narod« 27, 28 od 3. i 5. II 1883).

⁴⁵ Up.: »Slovenski Narod« 69, 72, 73 od 27, 30. i 31. III 1883.

⁴⁶ Up.: »Slovenski Narod« 75, 81, 83, 86, 92, 93, 105 od 3, 10, 12, 16, 23, 24. IV i 9. V 1883.

⁴⁷ Up.: »Slovenec« 35, 39, 40 od 22. III, 3. i 5. IV 1883; »Novice« 14, 4. IV 1883, str. 112; »Edinost« 27, 4. IV 1883.

stva pravoslavne crkve u Srbiji odlučno protivian novom zakonu o izboru crkvenih dostojanstvenika i da će uskoro zbog toga demisionirati administrator, Mojsej, koji je na tu dužnost došao iz slavloljubivih pobuda. Do takve situacije je došlo otuda, kako je podvučeno na kraju ovog saopštenja, što srpska vlada »isuviše oholo postupala, jer, osim sebe, ne priznaje bilo kog drugog gospodara u državi.«⁴⁸ Posle izbora i hirotonisanja novog mitropolita Teodosija, u Sremskim Karlovcima, 27 (8. aprila) marta 1883, dozvolom ugarske vlade, objavio je ovaj list zapažen komentar, oštro kritikujući srpsku, pa i ugarsku vladu, u vezi načina posvećenja novog srpskog mitropolita. Nakon prezentiranja slovenačkoj javnosti događaja koji su prethodili hirotonisanju Teodosija za mitropolita, anonimni autor ovog sastava naglasio je da je do zbacivanja mitropolita Mihaila, »koji je kod Srba uživao gotovo takav autoritet kao papa kod katolika«, došlo »zbog nevažne stvari, a naime radi poreskih poslova«,⁴⁹ uz napomenu da je srpska vlada, bez većih teškoća, »došla do novog mitropolita i drugih episkopa, jer stare na isti način odstranjuje i nove postavlja. Dosada je to išlo glatko! Šta sad?« U nastavku je podvučeno, da srpski narod mrzi na sve što je došlo iz Ugarske. I, zapravo, sada je došao otuda crkveni poglavar, što je za Srbe uvredljivo, budući da su odsudno protivni svakom uticaju sa strane. Na kraju komentara je naglašeno: da se Ministarstvu spoljnih poslova bečke vlade, s razlogom, može zameriti što se meša u unutrašnje poslove drugih država; i da će to u Srbiji postati veoma snažno oružje u rukama opozicije, koja će ga, svakako, znati dobro iskoristiti.⁵⁰ Valja primetiti još i to, da je »Slovenski Gospodar« o svemu tome objavio »kratko saopštenje, u kome je navedeno da je zbacivanje mitropolita Mihaila i izbor na njegovo mesto arhimandrita Teodosija, »u velikoj meri naljutilo Srbe, pa nije isključeno da kralj Milan bude proteran.«⁵¹

Na dan 30 (11. avgusta) jula 1883. venčao se na Cetinju unuk Karađorđa, knežević Petar Karađorđević sa ćerkom crnogorskog knjaza Nikole, Zorkom. Veridba je obavljena početkom 1883. Kralj Milan je zbog toga bio veoma ozlojeđen, jer je smatrao, poput svoje vlade, da je to delo ruske diplomatije, koja je Petra Karađorđevića akceptirala za svog kandidata na srpski presto. Zbog toga je kralj Milan, početkom 1883, Ilkin atentat uzeo kao delo Rusa i Karađorđevića. Poslao je Jovana Marinovića u Petrograd za objašnjenje. Otuda mu je poručeno da zvanična Rusija nema nikakve veze sa predstojećim sklapanjem braka crnogorske kneginjice sa Petrom Karađorđevićem, ali da će, ukoliko vlada kralja Milana bude nastavila sa austrofilskom politikom, biti prinuđena da opozove svog poslanika iz Beograda. Kralja Milana je naročito naljutio poziv knjaza Nikole da prisustvuje svadbi kao venčani kum, koga mu je uputio po Čedomilju Mijatoviću iz Beča, sa kojim se tamo sastao sredinom juna 1883. Uvredjen i ljut na Mijatovića, kralj Milan je taj poziv kategorički odbio. Ideju o ovom braku dao je grof Nikolaj Pavlovič Ignjatijev po padu Ristićeve vlade, dok se knjaz Nikola kolebao oko toga da li da je prihvati. No, po proglašenju srpske kraljevine i izdizanju mlađe dinastije Obrenovića na viši stepen od starije Petrovića, uvredilo je knjaza Nikolu, pa se odlučio da prihvatiti ideju Ignjatijeva. »Cetinjskom svadbom on je vraćao kralju Milanu žal za sramotu«. Posle obavljene cetinjske svečanosti, kralj Milan se osećao ugroženim, pa je želeo da se Srbija javno pripoji Austro-Ugarskoj, kako bi od Rusije bila mirna.

⁴⁸ »Slovenec« 16, 16. II 1883.

⁴⁹ što nije tačno. Protivljenje mitropolita Mihaila Zakonu o crkvenim taksama za sveštene činove bio je povod za njegovo zbacivanje. Pravi uzrok je, kako smo rekli, bio njegova rusofilka i antiaustrijska politička orijentacija (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII, ..., str. 408–409).

⁵⁰ Važniji, drugi deo ovog saopštenja glasi: »Srpska vlada ima sedaj metropolita, in bode imela tudi druge škofe, ker stare po vrsti odstavlja, in po istem potu nove voli. No dosihmal gre vse gladko? Kaj pa sedaj? Kaj poreče srbski narod na to? Bode li pripoznal za prave crkvene gospodarje vladike mu tako vsiljene? V Srbiji se jim mrzi nad vsem, kar pride iz Ogrskega. A sedaj je pa prišel crkveni glavar iz Švabskega, ko so sicer tako rahločutni zoper vsak vpliv tujece. Postrežljivost ogrske vlade lahko britek sad prinese, in očitalo se bode ministrstvu vnanjih poslov, da se vtičuje v notranje zadeve tujih držav. Na Srbskem bode pa to krepko orodje nezadovoljni stranki. Koliko bridkega sadu pa rodi združenje svetne in duhovske oblasti v jedni roki, bi se lahko mala Srbija od mogočne Rusije učila, a kdor ima oblast v rokah, si misli, da vse sme storiti, kakor v Srbiji ministrstvo Piročanac« (»Slovenec« 45, 17. IV 1883).

⁵¹ »Slovenski Gospodar« 14, 5. IV 1883, str. 109.

a priželjkivao je i rat između ove dve države, nadajući se pobedi Monarhije i dodeljivanju Srbiji Makedonije kao nagradu za verno savezništvo.⁵²

O gore navedenom, slovenačka javnost je bila u dovoljnoj meri upoznata, jer su slovenački listovi objavili dovoljan broj saopštenja i u njima, uglavnom, prezentirali sledeće: da je Petar Karađorđević, prilikom boravka na Cetinju, izjavio novinarima, pored ostalog, da su njegovi preci iz Crne Gore i da će dinastija Karađorđevićeva doći ponovo na vlast u Srbiji, jer je popularnija od dinastije Obrenovića, koja se grubom silom domogla vlasti; da je crnogorski knjaz uputio srpskom kralju poziv da na udadbi njegove kćeri za Petra Karađorđevića bude venčani kum, što je srpski vladar odbio; da je austrijski car, iz obzira na uvređenost kralja Milana zbog ženidbe pretendenta na srpski presto, Petra Karađorđevića, sa crnogorskom kneginjicom Zorkom, otkazao učešće na cetinjskoj svadbi; da je na svečan način obavljen crkveni obred venčanja Petra Karađorđevića sa kneginjicom Zorkom na Cetinju uz prisustvo izaslanika ruskog cara, kneza Orlova Demidova, i svih akreditovanih na crnogorskom dvoru diplomatskih predstavnika; da je knjaz Nikola dobio iz zemlje i inostranstva veći broj čestitki povodom udadbe svoje ćerke za Petra Karađorđevića; da su u čast kneza Orlova priređeni vojni manevri jedinica crnogorske vojske; da je knjaz Nikola, kako uverava ugledni praški list »Politik«, kategorički izjavio »da udadba njegove najstarije ćerke za člana dinastije Karađorđevića nema nikakve političke tendencije, a najmanje kakvih skrivenih misli protiv dinastije Obrenovića, s kojom Crna Gora želi u miru i prijateljstvu živeti«; da Petar Karađorđević ne pretenduje da bude vladar Istočne Rumelije, već želi da ga primi ruski car; i da je Petar sa svojom suprugom Zorkom otišao kod svoga oca, Aleksandra, u Temišvar.⁵³ Pored navedenog, organ slovenačkih liberala objavio je tri nešto duža saopštenja o političkom značaju ženidbe Petra Karađorđevića sa najstarijom ćerkom crnogorskog vladara. Tako je u saopštenju ovog lista, na početku marta, navedeno da je Petar Karađorđević, prilikom boravka na Cetinju, izjavio dopisniku »Pester Lloyd« da će naredni izbori u Srbiji omogućiti dinastiji Karađorđevića da mirnim putem tamo preuzme vrhovnu vlast. Do toga će doći, kako je, navodno, kategorički tvrdio Petar Karađorđević, jer u zadnje vreme, zbog zanemarivanja interesa zemlje od strane kralja Milana i trošenja nemilice novca za njegova nepotrebna putovanja, postaje za srpski narod sve neizdržljiviji ekonomski i politički položaj.⁵⁴ Pet dana pred obavljanje cetinjske svečanosti, tj. 6. avgusta 1883, objavio je »Slovenski Narod« poduže saopštenje, koje razmatra ovu svečanost s političkog stanovništva. Naročito je podvučeno, da inostrana žurnalistika s posebnim akcentom ističe »političku stranu tog braka, označujući ga kao ruski čin uperen protiv austrofilске politike srpske vlade«. Kao antiteza takvom rezonovanju, navedeno je da bečka vlada taj brak tretira kao pojavu posve privatnog značaja i da se Petar Karađorđević ne može tretirati kao ozbiljan pretendent na srpski presto, pošto je po odluci Narodne skupštine Kneževine Srbije, nakon ubistva kneza Mihaila u Topčideru, dinastiji Karađorđevića za svagda osporila pravo na srpski presto. Ne izjašnjavajući se u pogledu stava bečke vlade, nepoznati sastavljač ovog saopštenja je naveo najvažnije delove iz saopštenja o sklapanju braka između kćeri crnogorskog knjaza i Petra Karađorđevića, koji je objavio organ crnogorske vlade, »Glas Crnogorca«, dajući ovoj svečanosti, kako je podvučeno u saopštenju organa slovenačkih liberala, obeležje »značajnog događaja u istoriji obe srpske dinastije«. U prevodu na slovenački iz označenog lista navedeno je da je rodonačelnik dinastije Karađorđevića, Karađorđe, uvažavan od svih crnogorskih vladara, počev od Petra I, i da je »topolskom junaku« posvetio svoje najbolje pesničko delo, Petar II

⁵² S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 85—92.

⁵³ Up.: »Slovenski Narod« 49, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 212, 215 od 1. III, 11, 13, 14, 16, 17, 18. VIII, 17. i 20. IX 1883; 13, 16. I 1884; »Slovenec« 108, 110, 145 od 11, 14. VIII i 26. IX 1883; »Soča« 30, 32 od 27. VII i 10. VIII 1883; »Edinost« 64, 65 od 11. i 15. VIII 1883; »Novice« 10, 33 od 7. III i 15. VIII 1883, str. 80, 266; »Slovenski Gospodar« 10, 31, 33, 40 od 8. III, 2, 16. VIII i 4. X 1883, str. 78, 245, 261, 317.

⁵⁴ »Slovenski Narod« 49, 1. III 1883.

Petrović Njegoš.⁵⁵ Na dva dana pred cetinjsku svečanost, u »Slovenskom Narodu« je navedeno pisanje ruskih provladinih listova o strepnji zvanične Srbije u vezi sklapanja braka između Petra Karađorđevića i najstarije kćeri knjaza Nikole. Tamo je, kao najvažnije, istaknuto ovo:

»Sadašnja vlada u Srbiji prouzrokovala je svom narodu mnogo nepravilika, radi čega su sve oči uprte u Karađorđevića. Bez uzroka se ne plaši naprednjačka vlada saziva Velike narodne skupštine. Jer, ako se ona na zakonskoj osnovi sastane biće doveden u pitanje opstanak ne samo sadašnjeg ministarstva već, takođe, i same dinastije. Po srodstvu vezan za jednu od najstarijih i najvažnijih dinastija, Nemanjiće, imajući uza se crnogorske sokole, snažno potpomognut od Rusije, zašto ne bi mogao nastupiti knez Karađorđević kao kandidat za srpski presto?«⁵⁶

Manje-više, o svim događajima vezanim za udadbu kćeri crnogorskog knjaza za Petra Karađorđevića, obavestio je svoje čitaoce i vladin organ, »Laibacher Zeitung«, koji ih je saopštio u nekoliko navrata bez zapaženih komentara.⁵⁷ Pored toga, preuzeo je ovaj list iz bečkog vladinog organa, »Politische Correspondenz«, izveštaj dopisnika tog lista iz Beograda od 27. februara i, u broju od 6. marta, objavio ga kao poseban članak. Tamo je, kao najvažnije, istaknuto da je put Petra Karađorđevića na Cetinje i namera da se domogne srpskog prestola u suštij protivnosti sa stavom srpskog naroda. On se odavno čvrsto opredelio za dinastiju Obrenovića i to iz sledećih razloga: jer je Karađorđe ostavio srpski narod 1813. na milost i nemilost Turcima; jer je 1815. Miloš Obrenović, rodonačelnik vladajuće dinastije, stvarno digao srpski narod na ustanak protiv Turaka i oslobodio Srbiju od turskog jarma, te ju poveo putem prosperiteta kao nasledni knez tokom svoje dugogodišnje vladavine; jer je Aleksandar Karađorđević »za vreme svoje vladavine doveo Srbiju na ivicu propasti«, pa ga je 1858. Velika narodna skupština zbacila i »povratila na presto jedinu legitimnu i narodnu dinastiju Obrenovića, uz sveopšte narodno odobravanje«; jer su vladari iz dinastije Obrenovića, pre svega knjaz Mihailo i kralj Milan, zaslužni za teritorijalno proširenje i sticanje potpune nezavisnosti Srbije; i jer sve što je postigla Srbija ima biti zahvalna Obrenovićima, čega je srpski narod svestan. Zbog svega toga, kralj Milan i njegova vlada se ponašaju posve indiferentno prema budućoj ženidbi Karađorđevog unuka sa najstarijom ćerkom crnogorskog vladara, knjaza Nikole.⁵⁸ Na kraju napisa, u smislu zaključka, podvučeno je da su Petar Karađorđević i njegovi crnogorski protektori na ovaj korak podstreknuti od vlade u Petrogradu.⁵⁹

Uhapšena radi sumnje da je sudelovala u atentatu Jelene-Ilke Marković na kralja Milana, Jelena-Lena Knićanin, udovica pukovnika Antonija Knićanina, prema izjavi novinarima predsednika vlade, Milana Piroćanca, 28 (12. marta) februara 1883, nađena je obešena u svojoj zatvorskoj sobi. Atentatorka, Jelena-Ilka Marković, je 12/24. aprila 1883. osuđena na smrt, a potom pomilovana i odvedena na izdržavanje kazne u požarevački zatvor. S obzirom na to, da je atentatorka na sudu

⁵⁵ Preuzeti deo iz saopštenja »Glasa Crnogorca«, u prevodu na slovenački glasi: »Glas Crnogorca« slavi to porok, ki boče v 11. dan avgusta meseca v Cetinji, kot pomenljiv dogodek v zgodovini obeh srbskih knežjih družin. Prijazni odnošaji obeh družin posveteni so z starodavnimi tradicijami. Ded ženinov, Karageorgije (Crni Jurij), jeden največjih sinov naroda srbskega, užival je prisrčno simpatijo tedanjega crnogorskega vladike, kateri je smrt Topoljskega junaka obžaloval kot lastno nesrečo, ter je to svojo žalost izlil bil v vznemene stih, jedine svojega življenja. Naslednik mu Peter II. posvetil je »prahu očeta Srbije« svojo najboljšo pesen in ta tradicija ohranila se je tudi pri naslednjih vladarjih. Danilu I. in sedanjem knezu, in se utelesi zdaj v zvezi dveh potomcev teh družin, katere zveza naj bi bila v slavo celej Srbskej. (»Slovenski Narod« 178, 6. VIII 1883). »Edinost« je, u parafraziranoj formi, objavila iz »Glasa Crnogorca« o značaju cetinjske svečanosti (»Edinost« 64, 11. VIII 1883). Zbog nedostupnosti »Glasa Crnogorca« za 1883. godinu, nismo u mogućnosti navesti broj i datum tog lista, u kome je data ocena značaja ženidbe Petra Karađorđevića sa najstarijom ćerkom knjaza Nikole.

⁵⁶ »Slovenski Narod« 181, 9. VIII 1883.

⁵⁷ Up.: »Laibacher Zeitung« 34, 183, 185 od 12. II, 11. i 14. VIII 1883, str. 291, 1577, 1595.

⁵⁸ Deo u članku s naslovom »Das Prätendentum Karađorđević« o zaslugama kneza Mihaila i kralja Milana za prosperitet Srbije glasi: »Was Michael Obrenović III. und Milan I. für die Realisierung der historischen Aufgaben Serbiens gethan, dafür geben Thatsachen bereitetes Zeugnis. Wer hat die Militärmacht organisiert, wer das System der allgemeinen Schulpflicht geschaffen? Wer hat das Land vergrößert und auf den Pfand der europäischen Cultur geleitet? Wer hat schliesslich Serbien unabhängig und zum Königreich gemacht? Was Serbien hat und was es ist, alles hat es einzig und allein den Obrenović zu verdanken. Das weiss das Volk, es fühlt und würdigt das, und kein Serbe würde auch nur die Möglichkeit eines Prätendentums begreifen.« (»Laibacher Zeitung« 53, 6. III 1883, str. 453).

⁵⁹ »Laibacher Zeitung« 53, 6. III 1883, str. 453.

čutala, a Jelena Kničanin mnogo pričala neodređeno, to je politička pozadina atentata ostala nerazsvetljena. Nakon nekoliko nedelja po sudskoj presudi, atentatorka je nađena u svojoj zatvorskoj sobi zadavljena peškirom. Nasuprot svojim kolegama iz lekarske komisije, radikal dr Lazar Paču, izjavio je da se i u jednom i u drugom slučaju ne radi o samoubistvu. Pošto vlada nije objavila protokol sekcije, te je time »učinila od zla gore«, jer je javno mnjenje zaključilo da je cela lekarska komisija stala na stanovište da se ne radi o samoubistvu već o namernom ubistvu u oba slučaja, pa je sebe u očima naroda još više kompromitovala.⁶⁰

Ovom pitanju je od slovenačkih listova jedino organ slovenačkih liberala poklonio nešto ozbiljniju pažnju.⁶¹ Sredinom marta, ovaj list je kratko saopštio da je, prema telegramu iz Beograda, »saučesnica u atentatu na kralja Milana, Jelena-Lena Kničanin, nađena u tamošnjem zatvoru mrtva, obešena na krevetskom čaršafu«, a nepun mesec dana docnije, da je »atentatorka, Jelena Marković, pokušala da izvrši samoubistvo i da je već umrla od zadobivenih rana«, dok je u dva broja, u trećoj dekadi aprila, navedeno da su, izuzev atentatorke, koja je osuđena na smrt, svi ostali, uhapšeni pod sumnjom da su saučesnici atentata na srpskog kralja, oslobođeni optužbe i pušteni iz zatvora.⁶² U kratkom saopštenju, objavljenom u organu slovenačkih liberala, u broju od 12. juna 1883, navedeno je kako je atentatorka nađena mrtva u svojoj sobi požarevačkog zatvora, 10. juna, uz naglasak da se radi o samoubistvu, što će ustanoviti već formirana lekarska komisija nakon seciranja leša, dok je, četiri dana docnije, kratko rečeno da je u lekarskoj komisiji podeljeno mišljenje u vezi smrti Jelene Marković, »jer dr Dimitrijević smatra da je zadavljena«, a ostali članovi misle da se radi o samoubistvu.⁶³ Povodom ovog slučaja, slovenački dnevnik je, u broju od 19. juna 1883, objavio poseban napis s naslovom »Ilka Marković«. Nepoznati autor, nakon informisanja čitalaca o tome, da je udovica pukovnika Jevrema Markovića »lani pucala iz revolvera na srpskog kralja, radi čega je osuđena na smrt a potom pomilovana na dvadesetogodišnju robiju«, kategorički ističe, da su atentatorku našli zadavljenu maramicom u požarevačkom zatvoru, »koju je zavila nepoznata surova ruka oko vrata nesrećne udovice«. Dalje je istaknuto, da je isključeno samoubistvo Ilke Marković i da se radi o ubistvu, jer je smetala najvišim vladajućim krugovima u Srbiji, pošto su joj »bile poznate njihove tajne spletke i gresi«, pa je bilo potrebno »zatvoriti joj usta jedanput za svagda«. Za njenu smrt snosi odgovornost sadašnja vlada naprednjaka, »koja više ne ide uskom stazom pravičnosti već se, odavno, kreće širokim putem samovolje i nasilja, služeći se makijavelističkim sredstvima«. Na kraju ovog napisa je podvučeno, da ovakvi i njima slični događaji upozoravaju na to, da u Srbiji mora biti nešto trulo, što treba odstraniti. »Gde tražiti trulež? Na to pitanje odgovara nam narodna poslovice, koja glasi: 'Riba od glave smrdi!'⁶⁴

O sukobima naroda sa policijom u prvoj polovini 1883, do kojih je došlo naročito u istočnoj Srbiji, kao rezultatu sve žešćeg progona radikala od kralja i naprednjaka i bojazni od novih poreskih opterećenja: tokom januara u Salašu i Počreču zbog žigosanja stoke, u Grljanu, 13. marta, zbog sačinjavanja spiskova o imov-

⁶⁰ S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 92—95.

⁶¹ Od ostalih slovenačkih listova, »Novice«, »Edinost« i »Slovenec« su kratko saopštili svojim čitaocima da je atentatorka na srpskog kralja, Jelena-Ilka Marković, predata sudu i osuđena na smrt, dok su ostali oslobođeni optužbe i pušteni iz zatvora (up.: »Novice« 13, 17 od 28. III i 25. IV 1883, str. 104, 136; »Edinost« 26, 39 od 31. III i 16. V 1883; »Slovenec« 40, 5. IV 1883).

⁶² Up.: »Slovenski Narod« 61, 84, 92, 95 od 15. III, 13, 23. i 26. IV 1883.

⁶³ Up.: »Slovenski Narod« 132, 136 od 12. i 16. VI 1883. Od drugih članova lekarske komisije, određenih da konstatuju da li je reč o samoubistvu ili, pak, o ubistvu, izdvojio je mišljenje radikal, dr Lazar Paču, odlučno tvrdeći da je Jelena Marković zadavljena (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 93, 95).

⁶⁴ Najvažniji deo ovog napisa, u kome su navedeni razlozi zbog kojih je ubijena Ilka Marković glasi: »Okolišćine, pod katerimi se je izvršila smrt Ilke Markovićeve, so take, da kar naravnost izključujejo samomor in opravičujejo sumnjo, da je nekim krogom energična ženska, kakeršna je bila pokojna, bila na potu in, ker so jej bile znane razne tajne spletke in grehote višjih krogov, tudi jako nevarna. Smrt morala je za vselej zapreti usta, ki bi bila utegnili kdaj razjasniti tajnostne čine sedanje vlade, ki se ne drži več ozke steze pravice, marveč se že davno pomika po širokej cesti samovolje, nasilstva in uprav machiavelističnih sredstev.« (»Slovenski Narod« 138, 19. VI 1883).

nom stanju, i u Gamzigradu, u maju, zbog žigosanja stoke,⁶⁵ od slovenačkih listova jedino je »Slovenski Narod« obavestio slovenačku javnost, uz dosta oštru kritiku, upućenu na adresu vladajućeg režima u Srbiji. Tako je u ovom listu, u broju od 30. marta, navedeno da su »čuvari javnog reda (žandari) u Poreču, prilikom popisa stoke, nad narodom vršili nasilje i druga grozovita dela, koja podsećaju na turska vremena«. To je najčitaniji list u Sloveniji objavio pozivajući se na »Samoupravu«, uz isticanje da se vesti ovog lista, organa radikala, zasnivaju »na obaveštenjima koja dolaze iz naroda«, dok se »Videlo«, organ naprednjaka, oslanja na zvanične, tj. vladine izvore.⁶⁶ Kako je navedeno u organu slovenačkih liberala, u broju od 8. juna, u Gamzigradu je, na podsticaj radikala, došlo do »pobune naroda protiv policije i žandarma zbog žigosanja stoke«, koja je uzela tako snažan zamah da je angažovano, navodno, 2000 »novoustanovljenih žandarma«, tj. »sejmena« da povrate mir,⁶⁷ a dan docnije, da je naredeno bivšem ministru, Nikoli Hristiću, da tamo povрати mir. »On je prispeo u taj kraj, što je garancija da se neće više neredi ponoviti.«⁶⁸ Međutim, u broju od 13. juna, nakon naglaske da su pre dva meseca u Grljanu »bili izgredi protiv čuvara reda«, istaknuto je da se u Gamzigradu stanovnici nisu branili samo kamenicama već su napali na organe javnog reda oružjem, »te o mrtvim i ranjenim nema nikakve sumnje«, ⁶⁹ a pet dana docnije, navedeno je, kako je »zbog gamzigradske afere uhapšeno 56 lica«, dok je u brojevima od 28. juna i 11. jula saopšteno o navodnom hapšenju uglednih vođa Radikalne stranke u Boljevcu, Aleksincu, Valjevu i Kragujevcu.⁷⁰ Osim toga, u organu slovenačkih liberala, u broju od 30. jula, navedeno je, uz napomenu da se radi o nepotvrđenoj vesti, kako je u Gornjem Milanovcu došlo do sukoba građana i policije, 26. juna, prilikom čega je »ranjeno mnogo ljudi.«⁷¹ »Slovenec« je, u vezi sa navedenim događajima, samo konstatovao, krajem avgusta 1883, da u Srbiji vlada nezadovoljstvo vladavinom kralja i ministarstva naprednjaka.⁷² Uzgredno da napomenemo i to, da je, po ovom pitanju, organ domaćih nemačkih liberala, »Laibacher Wochenblatt«, saopštio ovo: da su u Srbiji u više mesta izbile pobune, koje su

⁶⁵ o kojima su u literaturi navedeni skromni podaci (up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 107—110; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25012, 25013 od 26. i 27. V 1983, str. 13, 15).

⁶⁶ »Slovenski Narod« 72, 30. III 1883. O sukobu naroda i organa javne bezbednosti u Poreču, tokom januara 1883, »Samouprava« je vodila oštru polemiku, tokom prvog tromesečja 1883, sa organom naprednjaka, »Videlom«, koji je napadao radikalni list da taj događaj preuveličava. U nekoliko uvodnika sa i bez naslova, tokom januara, februara i početkom marta, organ radikala je oštro osudio postupak organa javne bezbednosti ne samo za slučaj u Poreču već i za nedela počinjena i u drugim mestima nad nedužnim narodom, te i kritikovao »Videlo« što ih uzima u zaštitu. Pored toga, ovaj list je u brojevima od 8/20, 10/22, 12/24. i 15/27. marta objavio izveštaj Glavnog odbora Radikalne stranke, Koste Tausanovića, od 5/17. marta pod naslovom »Izveštaj članova odbora Narodne radikalne stranke o nedelima čuvara za javnu bezbednost u Poreču« (up.: »Samouprava« 10, 11, 13, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33 od 20 (I. II), 22 (3. II) I, 8/20, 17 (I. III), 24 (8. III), 26 (10. III) II, 3/15, 8/20, 10/22, 12/24. i 15/27. III 1883).

⁶⁷ o čemu je tamo, kao i o neredima u nekim drugim krajevima Srbije, navedeno ovo: »Iz kraljevine srbske prihajao poročila o resnih sporih mej ljudstvom in vladinimi organi. Tako se je ljudstvo v Gamzigradu, okraja Zajčar, ob priliki, ko so živimi užigali znamenaja, spuntalo proti policiji in žandarjem, kateri izgredi so zavzeli tako resen značaj, da je minister okrajnemu načelniku v Zajčarji stavil na raspolaganje cel oddelek novo ustanovljenih žandarjev, 2000 mož, kar je pa ljudstvo še bolj razkačilo. Ljudstvo bilo je baje po radikalcih našuntano, da namerava vlada zopet povišati davke ter da zato šteje živino. Pri tem spopadu pri Gamzigradu bilo je mnogo ubitih in ranjenih. Ministri imeli so v sredo večer sejo, ker so se posvetovali do ranega jutra o teh žalostnih izgrelih. Jednaka poročila o ljudstvenem uporu prihajajo sočasno tudi iz drugega dela Srbije, iz okraja užiškega, kar bi znalo kazati, ako se obistini, o sistematično pripravljenem ustanku« (»Slovenski Narod« 129, 8. VI 1883). Valja reči, da je kod Gamzigrada angažovan neodređen broj policajaca i dva eskadrona sejmena, oko 200 ljudi, »koji su nasrnuti na narod«, te je bilo mrtvih i ranjenih. Policajaca i sejmena je bio, naravno, znatno manji broj od 2000 (up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 102; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25013, 27. V 1983, str. 15).

⁶⁸ Up.: »Slovenski Narod« 129, 130 od 8. i 9. VI 1883.

⁶⁹ uz naglasak, da je načelnik crnorečkog okruga tražio od ministra unutrašnjih poslova, Milutina Garašanina, bataljon regularne vojske da povрати u Gamzigradu red i mir. »Garašinin odgovori: »Čakajte na telegrafski postaji, grem h kraju«. To je bil začetek affaire. O boji samem še ni pristnih poročil« (»Slovenski Narod« 133, 13. VI 1883).

⁷⁰ Up.: »Slovenski Narod« 133, 137, 146, 156 od 13, 18, 28. VI i 11. VII 1883.

⁷¹ O ovim sukobima ne možemo ništa pouzdano reći, budući da ne raspolazemo potrebnim podacima. Čini nam se, da je reč o preuveličavanju događaja. U vezi sa, navodnim, sukobima u Gornjem Milanovcu rečeno je u organu slovenačkih liberala, u smislu komentara, to »da z aferami u Grljanu, Poreču in Gamzigradu ni še končana vrsta nemirnih gibanj po Srbiji« (up.: »Slovenski Narod« 129, 172 od 8. VI i 30. VII 1883).

⁷² »Slovenec« 118, 24. VIII 1883.

ugušene; da je kod Zaječara i Užica došlo do sukoba građana i policije; i da su u Srbiji, naročito u srezu kragujevačkom, »izvršena mnogobrojna hapšenja«⁷³

Prema tome, u navedenim saopštenjima, vezanim za sukobe građana sa organima javnog reda, kao i u ranije tretiranim pitanjima, slovenački listovi su upoznali svoje čitaoce sa teškom unutrašnjom situacijom u Srbiji. Oni su, što naročito važi za organ slovenačkih liberala, za takvo stanje, s punim pravom, okrivili kralja i njegovu vladu. Označili su za glavnog krivca kralja Milana za konstantno povećavanje narodnog nezadovoljstva, jer se ponašao kao samodržac i zahtevao od vlade slepu poslušnost u izvršavanju njegovih naređenja, uperenih protiv slobode i imovinske sigurnosti srpskog naroda.

Odjek u Sloveniji buntovničkog vrenja i izbijanja bune u Timočkoj krajini, njenog toka i ugušenja, početak oktobra—sredina novembra 1883. godine

Shodno kraljevom ukazu od 5/17. avgusta 1883, raspisani su izbori za običnu Narodnu skupštinu, koji su se imali održati 7/19. septembra 1883. Uprkos žestokog pritiska na birače organa vlasti vladajućeg naprednjačkog režima, na izborima od 7/19. septembra 1883. Radikalna stranka je dobila ogromnu većinu glasova i daleko najveći broj poslaničkih mesta u Skupštini, dok je vladajuća stranka doživela totalni fiasco. Sa sigurnošću se sponiralo da će, shodno osnovnim postavkama Ustava iz 1869, radikali preduzeti kormilo države. Međutim, do toga nije došlo. Naime, nakon gotovo mesec i po dana boravka u Austro-Ugarskoj i Nemačkoj, kralj Milan se vratio u Beograd, 19 (1. oktobra) septembra 1883, odlučno rešen da radikalima ne dozvoli preuzimanje vlasti. Sledećeg dana, 20 (2. oktobra) septembra, Piroćančeva vlada je podnela ostavku. Ujutru, 21 (3. oktobra) septembra, »Srpske Novine« su, na veliko iznenađenje i razočaranje javnosti, objavile saopštenje da je Nikola Hristić »obrazovao činovničko ministarstvo«. On je već 22 (4. oktobra) septembra pročitao prvi kraljev ukaz, kojim se Skupština otvara, a odmah zatim drugi, kojim se ona zatvara, budući da je kralj, bez skupštinskog odobrenja, ratifikovao Četvornu konvenciju o železničkom pitanju, uprkos tome da je radi nje Skupština sazvana.

Odmah iza raspuštanja Skupštine, Hristićeva vlada je, oslanjajući se na Zakon o ukidanju narodne vojske, izglasan u Skupštini, 27 (8. januara 1883) decembra 1882, a potvrđen, 3/15. januara 1883, i na raspis vojnog ministra od 25 (6. avgusta) jula 1883. o oduzimanju oružja i vojne opreme od pripadnika narodne vojske, izdala naređenje o razoružanju naroda. Oslanjajući se na članak Nikole Pašića, objavljen u »Samoupravi«, u broju od 30 (12. avgusta) jula 1883, u kome je rekao: »Ne dajte oružja!«, radikali su narodu neumorno dokazivali, da vlada želi da ga razoruža, kako bi nesmetano navaljivala na njegova leđa nove dažbine i da će troškovi za »stajaću vojsku ogoleti narod«.

Pod uticajem propagande radikala, narod se u velikom broju sela, u istočnoj Srbiji, odlučno odupro zahtevu vlasti da preda oružje. Za predaju starih pušaka sprednjača, odlučno je tražio da mu se daju savremene puške, ostraguše. Na dan 25 (7. oktobra) septembra 1883, narod iz nekoliko okolnih sela odbio je u Boljevcu da preda oružje. Njegovim putem je krenuo i narod iz niza drugih sela boljevačkog i banjškog sreza. Buntovničko vrenje, koje se proširilo iz dva navedena sreza i u druge krajeve istočne Srbije, trajalo je do početka novembra. Narod se, naravno, nije zaustavio samo na takvoj vrsti rezistentnosti. Predvođena vođama lokalnih organizacija Radikalne stranke, narodna vojska je zauzela Boljevac 21 (2. novembra) oktobra, četiri dana docnije Sokobanju, a 26 (7. novembra) oktobra Knjaževac, dok Zaječar, u koji je prodrla rano izjutra, 27 (8. novembra) oktobra, nije uspela zauzeti, jer je izostalo sadejstvo i podrška Zaječaraca. U zauzetim mestima stara vlast je prestala dejstvovati i uspostavljeni su »privremeni izvršni odbori« od

⁷³ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 139, 148, 153 od 14. IV, 9. i 14. VII 1883.

po oko 20 članova, uglavnom funkcionera mesnih odbora Radikalne stranke. Na buntovničko narodno vrenje i pojavu prvih znakova bune, kralj Milan je odgovorio izdavanjem četiri ukaza, 21 (2. novembra) oktobra, koji su objavljeni u »Srpskim Novinama«, u broju od 22 (3. novembra) oktobra 1883: 1) proglas vanrednog stanja u crnorečkom okrugu; 2) ustanovljenje Prekog suda; 3) postavljanje generala Tihomilja Nikolića za glavnog komandanta kontingenta vojske stalnog kadra, »određenog da povрати red u crnorečkom okrugu«; i 4) vojska, određena za ugušenje bune, »stavljena je u vanredno stanje«. Uporedo sa širenjem bune, proglašavano je vanredno stanje: 25 (6. novembra) oktobra u okrugu aleksinačkom, 27 (8. novembra) oktobra u okrugu knjaževačkom i krajinskom srezu istoimenog okruga. Jedinice stalnog kadra otpočele su brzo i odlučno dejstvovati. Tako su 26 (7. novembra) oktobra, uz veoma slab otpor narodne vojske, te snage prodrle u rejon Sokobanjske klisure, a samo dan docnije ovladale su dominantnim položajima u rejonu Čestobrodice, nakon potiskivanja oko 3000 boraca narodne vojske, naoružanih zastarelim puškama sprednjačama i motkama, i 28 (9. novembra) oktobra zauzele Boljevac. Na dan 31 (12. novembra) oktobra ušle su u Sokobanju trupe stalnog kadra bez otpora tamošnjih snaga narodne vojske. Oko 1000 boraca narodne vojske porazile su jedinice stalnog kadra na Gramadi, 30 (11. novembra) oktobra, a narednog dana je istu sudbinu doživelo na Vratarnici oko 2000 demoralisanih i slabo naoružanih boraca narodne vojske, pa su snage kralja Milana ovladale Svrlijigom, 31 (12. novembra) oktobra i Knjaževcom, 1/13. novembra. Na izdisaju bune, pobunilo se blizu 6000 seljaka moravskog i aleksinačkog sreza. Prvo je, tokom 31 (12. novembra) oktobra, u Prčilovici, središtu moravskog sreza, zbačena stara i uspostavljena nova vlast, što je učinjeno i u Aleksincu narednog dana, odmah iza ponoći. Međutim, već 2/14. novembra jedinice stalnog kadra zauzele su Aleksinac i Prčilovicu. Na vest o buni, po naredbi kralja Milana uhapšeni su članovi Glavnog odbora Radikalne stranke, 25/26 (6/7. novembra) oktobra, sem Nikole Pašića, koji je uspeo da prebегne u Bugarsku. Učesnicima u Timočkoj buni je sudio Preki sud u Zaječaru. Osuđeni na smrt, koji nisu pomilovani, njih dvadesetak, streljani su na Kraljevici, više Zaječara, dok ih je nekoliko stotina osuđeno na zatvor i robiju.⁷⁴

Dva dana nakon potpisivanja ukaza o održavanju septembarskih izbora u Srbiji, tj. 7/19. avgusta 1883, kralj Milan je, na poziv austrijskog i nemačkog cara, otputovao u Nemačku i Austriju. Tamo se zadržao gotovo mesec i po dana i prisustvovao je manevrima nemačke vojske u Hamburgu. Od tog puta je očekivao još snažniju potporu dve moćne carevine za njegov opstanak na srpskom prestolu, po cenu još većeg potčinjavanja Srbije Habsburškoj Monarhiji.⁷⁵

Koliko smo mogli utvrditi, od slovenačkih listova prednjačio je »Slovenec« u obaveštavanju slovenačke javnosti o boravku kralja Milana u Austriji i Nemačkoj, uz naglašavanje nestabilnosti prilika u Srbiji. Na pet dana pred kraljev odlazak iz Beograda, ovaj list je kratko saopštio o skorom putu srpskog kralja u Hamburg na vojne manevre jedinica nemačke vojske, na poziv nemačkog cara, a osam dana docnije, u dosta kritičnom tonu, istaknuto je »da se Srbija nalazi u nemačkom zagrljaju«: srpska vojska je organizovana po »švapskom« uzoru, a vojni udžbenici su »od reči do reči prevedeni iz pruskih«. Pored toga, u državnoj železnici Srbije na ključnim položajima se nalaze Nemci, »naročito iz Pruske«, koji su sa sobom doveli svoje činovnike, pa, čak, i čuvare. »Ako u Srbiji nisu poželjni Austrijanci, pošto su

⁷⁴ Opširnije o događajima koji su prethodili Timočkoj buni, buntovničkom vrenju, izbijanju bune, njenom toku i ugušenju, kao i o radu Prekog suda u Zaječaru, v.: D. J. Iljić, Zaječarska buna, Lične uspomene, knj. prva, Beograd, 1909, str. 3–126; isti, Zaječarska buna..., knj. druga, str. 3–144; R. Milošević, op. cit., str. 127–203; D. S. Nikolajević, Kralj Milan i Timočka buna, Beograd, 1927, str. 5–131; Z. Živanović, op. cit., str. 239–262; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 111–145; Dr D. Janković, op. cit., str. 246–255; M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, Beograd, 1955, str. 1–583; isti, Timočka buna..., II, str. 2–701; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25007, 25008, 25009, 25013–25041 od 21–23. V, 27–31. V, 1–25. VI 1983, str. 17 (za brojeve od 21–23. i 29. V, 4–5. VI), 15 (za brojeve od 27–28, 30–31. V, 3, 6–7. V, VI), 13 (za brojeve od 1–2, 8. VI), 14 (za brojeve od 10. i 14. VI), 16 (za brojeve od 11–13. i 15–25. VI 1983).

⁷⁵ S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 113; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25015, 29. V 1983, str. 17.

iz susedne države; zašto se ne uzmu ruski inženjeri?»⁷⁶ Dva dana docnije, u ovom listu je navedeno da je srpski kralj, pred svoj odlazak iz zemlje, ovlastio vladu da može Skupštinu raspustiti i, ako je potrebno, proglasiti u Beogradu opsadno stanje. Međutim, sasvim je određeno naredio da vlada nema pravo nikoga pomilovati, deliti odlikovanja, imenovati oficire ili ih, pak, unapređivati i ministre imenovati. Sve to upozorava, da sam kralj nije uveren u stabilnost unutrašnjih prilika u svojoj zemlji.⁷⁷ U broju od 4. septembra, u ovom listu, kratko je rečeno da će radikali na vanrednoj sednici Skupštine, u kraljevoj odsutnosti, »prouzrokovati skandal, postavljajući ministre na optuženičku klupu«, a jedanaest dana docnije, da je kralj Milan odlikovao nemačkog kancelara, Otta Bismarcka, ordenom Belog orla. Uz ovo je, kao komentar, dodato: »Beli orao je u bivšoj Srpskoj Carevini bio državni grb. Ovaj orden je najmlađi i najviši orden u najmlađoj kraljevini kraj Dunava i Save.«⁷⁸ »Slovenski Narod« je, bez komentara, obavestio svoje čitaoce da je nemački car pozvao kralja Milana da učestvuje na jesenskim manevrima jedinica nemačke armije u Hamburgu i da će 19. avgusta krenuti na put, te da će ga zastupati Piročančeva vlada.⁷⁹ Od ostalih slovenačkih listova, »Edinost« je, u broju od 22. avgusta, kratko saopštila da je srpski kralj prispeo u Beč i da ga je u hotelu, u kome je otseo, obišao austrougarski ministar spoljnih poslova, grof Gustav Kálnoky.⁸⁰

O predizbornoj međustranačkoj borbi u Srbiji, pred septembarske izbore 1883, slovenačka javnost je bila obaveštena dosta sadržajnim i učestalim saopštenjima, koja je objavio organ slovenačkih liberala. Još znatno pre nego što su, početkom avgusta, kraljevim ukazom, bili raspisani izbori za 7/19. septembra 1883, u »Slovenskom Narodu« je, u broju od 21. maja, objavljeno saopštenje, u kome je, nakon upozorenja na mogućnost sazivanja Velike narodne skupštine, navedeno da je u Srbiji otpočela oštra predizborna borba iako izbori još nisu ni raspisani,⁸¹ a dvadeset dana docnije, rečeno je kako je »izvestan skori saziv Velike narodne skupštine«, samo se dvoume oko mesta njenog zasedanja, jer su u kombinaciji Beograd i Niš. Nakon toga sledi važan komentar: »Verovatno je da se gospodi Piročancu i Garašaninu ne žuri sa sazivom Velike skupštine, od čijih odluka će zavisići položaj ministarstva, jer, kako izgleda, stanje tog kabineta je veoma nestabilno.«⁸² Početkom jula, ovaj list je saopštio slovenačkoj javnosti o velikoj predizbornoj naponosti zbog predstojećih izbora, o ishodu kojih opozicioni listovi pišu kao glavnom faktoru od koga zavisi ne samo opstoj srpske vlade i kralja, već i same države,⁸³ dok je u nekoliko brojeva ovog lista, početkom avgusta, rečeno: da je neizbežan konflikt između buduće Velike narodne skupštine i sadašnje naprednjačke vlade; da je u Srbiji teško formirati Senat, kao poseban dom Skupštine, pošto nema feudalaca niti, pak, krupne buržoazije; i da je gotov nacrt, kako Radikalne tako i Napredne stranke za promenu Ustava.⁸⁴ U broju od 18. avgusta, najčitaniji slo-

⁷⁶ Up.: »Slovenec« 110, 116 od 14. i 22. VIII 1883.

⁷⁷ »Slovenec« 118, 24. VIII 1883.

⁷⁸ Up.: »Slovenec« 127, 136 od 4. i 15. IX 1883. Zakonskim aktom od 22. februara 1882, ustanovljen je u Srbiji kao najviše odlikovanje »kraljevski orden Belog orla« u pet redova. Dodeljivao se vrlo retko kao najviši znak kraljevoj priznanja prvenstvo suverenima stranih država, a potom ličnostima za izvanredne zasluge u državnoj službi i za kraljevsku kuću. Docnije, u balkanskim ratovima i u prvom svetskom ratu, dodeljivao se orden Belog orla češće, pre svega vojnim licima (Dr D. Nikolić, op. cit., str. 47—49).

⁷⁹ »Slovenski Narod« 185, 188 od 14. i 18. VIII 1883.

⁸⁰ »Edinost« 67, 22. VIII 1883.

⁸¹ podvukavši, kao naročito važno, ovo: »Povodom že pričenja jaočih se volilnih agitacij so duhovi (v Srbiji) tako razburjeni, da so morale oblastnije že večkrat vmes posesti, da se zabranijo nepostavnosti. Že zdaj, ko volitve neso že raspisane, je volilno gibanje tako valovito; kaj bo še le po razglasu volitve« (»Slovenski Narod« 114, 21. V 1883).

⁸² Up.: »Slovenski Narod« 114, 132 od 21. V i 12. VI 1883. O tome da predstoji saziv Velike narodne skupštine i da je u Srbiji vrlo složena unutrašnja politička situacija, usled protivnarodne politike koju vodi naprednjačka vlada, saopštila je i »Soča« svojim čitaocima (»Soča« 32, 10. VIII 1883). U potpunosti je tačna opaska navedena u organu slovenačkih liberala, da se je Piročančeva vlada bojala saziva Velike narodne skupštine. »Bojeći se radikala, vlada je odlučila da u 1883. raspiše izbore za običnu, za redovnu skupštinu (običnu ili malu, kako su je još zvali), na njima da izmeri svoju i protivničku snagu, pa tek onda da se upusti u izbornu bitku za Veliku skupštinu i izmenu Ustava« (Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25007, 21. V 1983, str. 17).

⁸³ o čemu je samo doslovno navedeno, kao najvažnije, ovo: »Po vsej Srbiji je razburjenost jako velika. Glavni uzrok temu so pač predstoječe volitve, od kojih izida zavisi obstanek ali propad sedanje vlade« (»Slovenski Narod« 151, 5. VII 1883).

⁸⁴ Up.: »Slovenski Narod« 175, 179, 180 od 2, 7. i 8. VIII 1883.

venački list je kratko izvestio svoje čitaoce o vanrednom sazivu srpske Narodne skupštine, predviđenom za 19. septembar 1883, a dva dana docnije, da su u Srbiji raspisani izbori za 19. septembra, a vanredno zasedanje Narodne skupštine ima otpočeti 27. septembra 1883, što je tačno, radi ratifikovanja Četvorne konvencije »o priključenju srpske pruge istočnim železnicama«, dok je u broju od 22. avgusta, u podužem saopštenju, rečeno da se vlada odlučila na izbor »ne Velike niti, pak, Male već Vanredne skupštine«, u kom potezu opozicija vidi flagrantno kršenje Ustava i odlučnost vladajućeg režima da skršti moć opozicije.⁸⁵ Dalje je u nekoliko brojeva najčitanijeg slovenačkog lista, krajem avgusta i u prvoj polovini septembra, objavljen oveci broj saopštenja o predizbornoj borbi u Srbiji, čiji se sadržaj može svesti na sledeće: da su na izborima od 22. avgusta za »poverenike predstojećih izbora« odneli pobeđu radikali; da je srpska vlada poništila izbore za »poverenike predstojećih izbora« i raspisala nove; da su na ponovnim izborima, obavljenim 28. i 29. avgusta, na kojima su »glasali samo opštinski poverenici i panduri«, budući da su seljaci bili neobavešteni i nalazili se na obavljanju težačkih radova, »izabrani vladini poverenici«; da su bili u toku predizborne kampanje bezuspešni pokušaji pojedinaca da uspostave tesnu saradnju radikala i liberala;⁸⁶ i da je »Samouprava«, organ radikala, u broju od 1. septembra, pozvala narod na oružani ustanak, pa je vlada tražila telegramom od kralja Milana, navodno, proglašenje opasnog stanja, do čega nije došlo, već je list zaplenjen.⁸⁷ Anuliranje izbora od Piroćančeve vlade od 22. avgusta za izbor »poverenika predstojećih izbora«, radi pobeđe radikala, »Edinost« je oštro osudila. U lapidarnom saopštenju ovog lista, od kraja avgusta, gde se, umesto radikala imaju u vidu liberali, taj postupak je okvalifikovan kao protivnarodni gest i da vlada naprednjaka poodavno vodi antinarodnu politiku, pa se ne isključuje mogućnost da uskoro bude zbačena.⁸⁸ Tek u broju na dva dana pred izbore, objavio je »Slovenec« kratko saopštenje, u kome je naglašeno da listovi tri srpske stranke »nagoveštavaju srditi boj na nož«, čemu su na izgled povod izbori, a posredi je, ustvari, unutrašnje nezadovoljstvo i »tajno huškanje agenata Jovana Ristića i bivšeg mitropolita, Mihaila«, dok u narednom broju stoji da »Samouprava«, uoči budućih izbora, otvoreno poziva svoje partijske jednomišljenike na oružani ustanak protiv vlade. Dalje je tamo navedeno da pomenuti list preporučuje još i to; da odmah treba svrgnuti predsednike opština koji nisu radikali, pri čemu se ne treba bojati ni intervencije vojske. Kritikujući ovaj stav radikala, na kraju saopštenja je rečeno: »Već se dugo u Srbiji kuva, pa je moguće da će uskoro početi kipeti. Šta misle radikali s tim-doseći? Ko to zna? Ništa drugo, zacemento, neće doseći do nesreću i propast.«⁸⁹ Konačno, još početkom marta, nezadovoljan antigerman-skim i austrofobskim raspoloženjem opozicije u Srbiji, organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt«, kratko je saopštio o Srbiji kao upadljivom poprištu de-lovanja panslavističkih agitatora.⁹⁰

Pobeda Radikalne stranke na izborima u Srbiji, 7/19. septembra 1883, bila je više nego ubedljiva.⁹¹ Njen razlog leži u izvršnoj organizaciji samih izbora, koje je sproveda Radikalna stranka preko veoma razgranate mreže svojih mesnih odbora.

⁸⁵ Up.: »Slovenski Narod« 188, 189, 191 od 18, 20. i 22. VIII 1883.

⁸⁶ što je u dva maha podvukao organ slovenačkih liberala, a pridružio mu se sa istim saopštenjem, uz žaljenje što do toga nije došlo, organ slovenačkih klerikalaca (up.: »Slovenski Narod« 205, 211 od 7. i 15. IX 1883; »Slovenec« 131, 10. IX 1883).

⁸⁷ Up.: »Slovenski Narod« 194, 196, 200, 201, 203, 204 od 25, 28. VIII, 1, 3, 5. i 6. IX 1883. Koliko smo mogli utvrditi na osnovu ne potpuno kompletne »Samouprave« iz 1883, krajem avgusta i početkom septembra (po novom kalendaru) 1883, ovaj list nije pozvao narod na oružani ustanak protiv naprednjake vlade. Naime, vredno je pomena to, da je u organu radikala objavljen napis »Slušajte šta kaže ministar!« u broju od 18/30. avgusta i izborni proglas: »Svima mesnim odborima i svima članovima i prijateljima Narodne radikalne stranke« u broju od 25 (6. septembra) avgusta 1883. To su iz tog vremena napisi sa najoštrijom kritikom uperenom protiv vladajućeg režima. Tamo se narod i pripadnici stranke ne pozivaju na oružani ustanak protiv vlade, već se, sasvim određeno, naglašava: »Vaše je oružje Ustav i zakoni« (up.: »Samouprava« 97, 100 od 18/30. i 25 (6. IX) VIII 1883).

⁸⁸ »Edinost« 69, 29. VIII 1883.

⁸⁹ Up.: »Slovenec« 137, 138 od 17. i 18. IX 1883. Kako smo ranije rekli, »Samouprava« u to vreme nije otvoreno pozivala bilo koga na oružani ustanak protiv vlade (v.: nap. 87. ovog rada).

⁹⁰ »Laibacher Wochenblatt« 133, 3. III 1883.

⁹¹ Rezultat izbora do 19. časova, 7/19. septembra 1883, bio je poznat. Ministarstvo unutrašnjih poslova saopštilo je ovaj rezultat: »61 radikal, 34 naprednjaka, 11 liberala i 7 neobojeinih;« »Samouprava«

Posredstvom žive aktivnosti tih najnižih organa Radikalne stranke, politizovane su široke seoske mase i postale njene oduševljene pristalice. Inače, septembarski izbori 1883. bili su »prvi izbori«, kako tvrdi Slobodan Jovanović, »vođeni s organizovanim strankama: svak je unapred znao kojoj stranci koji kandidat pripada«.⁹²

Od slovenačkih listova u najvećoj meri su o rezultatima skupštinskih septembarskih izbora u Srbiji obavestili svoje čitaoce, objavivši oveći broj saopštenja, slovenački dnevnik, »Slovenski Narod« i »Slovenec«. Oba ova lista su saopštili svojim čitaocima o pobedi radikala, ali se njihovi izveštaji, poput navedenih izveštaja »Samouprave« i »Srpske Nezavisnosti«, o broju dobijenih poslaničkih mesta u srpskoj Narodnoj skupštini po strankama razlikuju. Tri dana nakon obavljenih izbora, u saopštenju »Slovenskog Naroda« navedeno je da su u Beogradu, kao i ranije, pobedili vladini kandidati, tj. pripadnici Napredne stranke, uz naglasak da rezultati sa svih izbornih mesta »još nisu ustanovljeni zbog nemira u nekim krajevima zemlje, ali je očigledno da se je opozicija ojačala, pa je veoma sumnjivo da li će vladajuća stranka dobiti potrebnu većinu«, dok je dan docnije, tj. 22. septembra, u uvodniku ovog lista, bez označenog naslova, navedeno da je opozicija dobila 93 poslanička mesta u Skupštini, što predstavlja iznenađenje i upozorava da će Piročančeva vlada morati demisionirati, budući da u parlamentu neće moći obezbediti potrebnu većinu uprkos tome da »kralj ima pravo imenovati 45 poslanika«.⁹³ U kratkom saopštenju organa slovenačkih liberala, u broju od 24. septembra, stoji: od 134 izabrana poslanika otpada na radikale 76, liberale 34 i naprednjake samo 24, a dan docnije, da je u Skupštinu izabrano poslanika: 34 naprednjaka, 61 radikal, 11 liberala i 8 stranački neopredeljenih.⁹⁴ »Slovenec«, koji je od sredine 1883. postao dnevnik, već je u broju od 20. septembra objavio kratko saopštenje o rezultatima izbora, koje glasi: »Beograd, 20. septembra. Rezultati izbora: 34 poslanika je dobila vladina stranka, 47 Radikalna stranka, 10 Liberalna stranka, a 17 ih je stranački neopredeljenih«, a dva dana docnije, nakon naglaske da je u Beogradu pobedila vladina stranka, rečeno je da je izabran sledeći broj poslanika: 34 naprednjaka, 47 radikala, 10 liberala i 17 stranački neopredeljenih. U nastavku je navedeno »da vlada ne može obezbediti potrebnu većinu ako se u 12 izbornih mesta, u kojima nisu izbori obavljani, izaberu opozicioni poslanici, bez obzira na 40 poslanika koje će kralj imenovati iz provladinih redova. Ako se to dogodi, vlada će se uporno protiviti da sazove Veliku narodnu skupštinu, jer bi time sama sebi smrtnu presudu potpisala, pošto kralj nema pravo za nju imenovati poslanike, već se oni biraju i to u tri puta većem broju nego za običnu skupštinu«.⁹⁵ Tri dana po izborima, tršćanska »Edinost« je kratko saopštila: »U srpsku Skupštinu, koliko se dosad zna, izabrano je 80 radikala, 35 vladinih pristalica i 13 liberala«, dok je u broju od 26. septembra ovog lista navedeno, »da je izabrano 34 provladinih kandidata i 110 pripadajućih opoziciji«, te vlada, uprkos tome što će kralj imenovati 45 poslanika iz provladinih redova, neće uspeti da obezbedi potrebnu većinu u Skupštini.⁹⁶ Deset dana po obavljenim izborima u Srbiji, »Soča« je saopštila rezultate ovih, istakavši sledeće: »Vladina stranka je na izborima poražena, jer je izabrano 34 vladinih, 61

od 8/20. septembra 1883. objavila je ovaj rezultat: »71 radikal, 15 liberala i 15 naprednjaka«. Od preostalih 25 izbornih mesta, kako je navedeno u »Samoupravi«, »računamo da će biti sigurnih 5 radikala i 8 liberala. Prema tome, krajnji ishod izbora izgledaće na svaki način ovako: radikali će imati 76, liberali 23, a naprednjaci 35 poslanika«; i organ Liberalne stranke, »Srpska Nezavisnost«, naveo je ovo: »radikala 62, naprednjaka 24, liberala 34, nepoznatih 8, nesvršenih izbora 6«. Kada je otpočelo zasjedanje Skupštine, 15/27. septembra 1883, u klubu Radikalne stranke bilo je upisano 72 poslanika; taj broj se kasnije nešto povećao. »Medutim«, kako primećuje Zika Zivulović, »koliko je koja stranka tačno imala poslanika nije se ipak do kraja utvrdilo, jer na onih šest mesta izbori nisu više ni obavljani« (Z. Zivulović, op. cit., »Politika« 25009, 23. V 1983, str. 17).

⁹² Up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 101, 112; Z. Zivulović, op. cit., »Politika« 25009, 23. V 1983, str. 17.

⁹³ Up.: »Slovenski Narod« 216, 217 od 21. i 22. IX 1883. Shodno postavkama Ustava iz 1869. srpski vladar ima pravo imenovati jednu četvrtinu poslanika od ukupnog broja poslaničkih mesta, koliko ih ima u Skupštini (S. Jovanović, Naše ustavno pitanje u XIX veku, Politične i pravne rasprave, knj. prva, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, II, Beograd, 1932, str. 34).

⁹⁴ Up.: »Slovenski Narod« 218, 219 od 24. i 25. IX 1883.

⁹⁵ Up.: »Slovenec« 140, 142 od 20. i 22. IX 1883.

⁹⁶ Up.: »Edinost« 76, 77 od 22. i 26. IX 1883.

radikala, 11 liberala i 8 poslanika stranački neopredeljenih. Kralj ima pravo imenovati 44 poslanika, pa je to svoje pravo i iskoristio. No, i pored toga, vlada će ostati u manjini, ako ne dobije većinu u nekim srezovima, gde će biti izbori ponovljeni.⁹⁷ Kako se iz navedenog vidi, nema posve identičnih navoda u slovenačkim listovima što se tiče rezultata septembarskih izbora u Srbiji, jer razlike u njima nijansiraju.

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, pozivajući se na izveštaj organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, iz Beograda, objavio je, u broju od 24. septembra, saopštenje o rezultatima skupštinskih izbora u Srbiji. Kako tamo stoji, izabrano je poslanika: 61 radikal, 34 naprednjaka i 11 liberala, dok će se još 15 poslanika naknadno izabrati. Nadajući se da će naprednjačka vlada ostati na vlasti, beogradski korespondent suponira da će na naknadnim izborima biti izabrano 8 naprednjaka, a da će kralj imenovati iz provladinih redova 45 poslanika, te će Piročančeva vlada imati 87 glasova, što će joj biti dovoljno da obezbedi većinu u Skupštini i održi vlast u rukama.⁹⁸ Međutim, već narednog dana, u ovom listu je objavljen poduži izveštaj beogradskog dopisnika »Politische Correspondenz« od 19. septembra, u kome je navedeno da je Napredna stranka, koja se nadala da će dobiti oko 55 poslaničkih mesta, dobila samo 30 do 40, a liberali od 20 do 25, pa su, prema tome, radikali odneli ubedljivu pobjedu. U opširnom obrazloženju zašto je do toga došlo, kao glavno je navedeno, da su se radikali većto poslužili demagogijom, naročito obećavajući znatno smanjenje poreskih opterećenja, te tako pridobili, naročito u selima i manjim mestima, apsolutnu većinu glasova. Dalje je tamo navedeno, da postoji realna opasnost silaska naprednjaka sa državnog kormila i preuzimanja vlasti od strane radikala, što bi dovelo u opasnost opstanak države. Na kraju ovog izveštaja izražena je nada da će kralj uspeti da spreči tok događaja u tom pravcu.⁹⁹ Konačno, organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt«, krajem septembra, kratko je saopštio da su na izborima u Srbiji dobili radikali većinu. Oni su rusofili, sa političkom platformom: stvaranje veće južnoslovenske države. Radikali su već odlučno zahtevali da formiraju svoju vladu, što će srpski vladar; kako se tamo ističe, imenovanjem u Skupštinu 44 poslanika, uspeti da osujeti.¹⁰⁰

Pored navedenog, dva slovenačka dnevnika, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, objavili su nekoliko saopštenja, koja sadrže zapažene komentare u vezi eventualnih posledica pobjede radikala na septembarskim izborima, izražavajući, u dosta oštrm tonu, kritičan stav prema vladajućem, tj. naprednjačkom režimu u Srbiji. Tako je organ slovenačkih liberala, u broju od 24. septembra, objavio kratko saopštenje, u kome je navedeno da kompromitovana i od naroda omrzuta vlada naprednjaka još nije pala već se pronose glasovi o raznim kombinacijama u vezi sastava nove vlade: pominju se Čedomilj Mijatović i Nikola Hristić kao potencijalni kandidati za premijere i formiranje kombinovanog kabineta od vladine i dve opozicione stranke, radikala i liberala, uz napomenu o isključivanju mogućnosti da na državno kormilo ponovo dođe Jovan Ristić, a u saopštenju, objavljenom narednog dana, nakon napomene da se vrši premeštanje i otpuštanje iz službe onih činovnika koji su agitovali protiv naprednjaka, rečeno je, kao najvažnije, da se može dogoditi da vlada, koja je dobila široka ovlašćenja od kralja prilikom njegovog odlaska u Austro-Ugarsku i Nemačku, raspusti Skupštinu,¹⁰¹ što upućuje na zaključak »da se na svaki način teži sprečiti era vladavine Radikalne stranke«.¹⁰² Na zboru radikala, održanom u Beogradu, 21. septembra, na kome je, kako stoji u saopštenju »Slovenskog Naroda«, u broju od 26. septembra, prisustvovalo nekoliko stotina lica,

⁹⁷ »Soča« 39, 29. IX 1883.

⁹⁸ »Laibacher Zeitung« 218, 24. IX 1883, str. 1876.

⁹⁹ »Laibacher Zeitung« 219, 25. IX 1883, str. 1884—1885.

¹⁰⁰ »Laibacher Wochenblatt« 164, 29. IX 1883.

¹⁰¹ do čega može doći ako Skupština ne ratifikuje Četvornu konvenciju o železnici, kako je, kao najvažnije, navedeno u narednom broju organa slovenačkih liberala (»Slovenski Narod« 220, 26. IX 1883).

¹⁰² Up.: »Slovenski Narod« 218, 219 od 24. i 25. IX 1883.

govorio je njihov glavni lider, Nikola Pašić. On je, kako se ističe u saopštenju ovog lista, u broju od 27. septembra, naročito oštro kritikovao austrofilsku politiku Piroćančeve vlade, Četvornu konvenciju o izgradnji železničke pruge na relaciji Niš—Piroć, protivustavne tajne ugovore itd., uz isticanje osnovnih načela političkog programa Radikalne stranke: suverenitet Narodne skupštine, samouprava opština i srezova, stvaranje Saveza balkanskih država u cilju oslobođenja Srbije od tutorstva Austro-Ugarske itd.¹⁰³ Nismo našli potvrdu u literaturi o ovom javnom zboru radikalna.

Osim navedenog, »Slovenski Narod« je, treći dan po završetku septembarskih izbora u Srbiji, objavio dosta dug uvodnik, bez naslova, posvećen izbornoj pobjedi radikala. Tamo je, pored onog što smo već ranije istakli, navedeno sledeće: — da je pobjeda radikala na izborima od 7/19. septembra 1883. u Srbiji porazno delovala na kralja Milana koji je, primivši ovu vest posredstvom telegrama u Hamburgu, gde se nalazio kao gost nemačkog cara na vojnim manevrima nemačke vojske, bio ispunjen, poput »nekada silovitog kralja Belzacarja«, intenzificiranim osećanjem nesigurnosti svog položaja u svojstvu srpskog vladara,¹⁰⁴ — da u političkom programu nema nepremostivih razlika između srpskih radikala i liberala, naročito što se tiče njihovog odnosa prema sadašnjoj naprednjačkoj vladi, prema kojoj »su nepomirljivi, te im se, radi toga, nameće skupni zadatak da je zbace«; i — da će poraz vladajuće i austroilske, Napredne stranke, kako izgleda, narušiti harmoničan politički odnos između Austro-Ugarske i Srbije, jer je izvesno da Piroćančeva vlada mora pasti, a na njeno mesto doći druga, koja će morati iz osnova revidirati dosadašnju političku orijentaciju Srbije »u smislu imperativnog zahteva ogromne većine naroda, odlučno izrečenog na izborima, izraženog u političkom programu, koji nije u saglasnosti sa politikom dosadašnje vlade«.¹⁰⁵

Pored već navedenog što je »Slovenec« objavio o septembarskim izborima u Srbiji, ovaj list je prezentirao slovenačkoj javnosti i nekoliko komentara iz kojih se konstatacije mogu svesti na sledeće: — da tako malo mesta u Skupštini nije dobila nijedna vlada kao Piroćančeva, do čega je došlo usled nasilja koje je, po njenom naređenju, primenjivano prema narodu; — da vlada velika neizvesnost što se tiče budućnosti Srbije, ako radikali, blagodareći izbornoj pobjedi, stupe na državno kormilo; — da je položaj srpskog kralja, u priličnoj meri, ugrožen, zbog čega će se »na sve moguće načine protiviti da radikali preuzmu vrhovnu vlast u državi«; i — da se u Srbiji, po naređenju Piroćančeve vlade, masovno otpuštaju iz službe činovnici koji su glasali za opoziciju.¹⁰⁶

Pored toga, »Slovenec« je, pretposlednjeg dana septembra, objavio kratko saopštenje o tome, da je ruska žurnalistika izrazila neskriveno zadovoljstvo zbog

¹⁰³ Up.: »Slovenski Narod« 220, 221 od 26. i 27. IX 1883.

¹⁰⁴ O čemu tamo doslovno stoji ovo: »Kakor nekaj silovitoga kralja Belzacarja plamteća roka, ki je napisala na divne palače steno znane tri pomembne in osodepolne besede, tako nemilo zadela je sredi zabav in hrupnega življenja pri manevrih v Hamburgu kralja Milana brzajavna vest, da je vlada pri volitvah v skupščino podlegla, da je bila tako silno poražena, da tudi v slučaj, ko bi vse ožje volitve izpale za vladu ugodno ne bode imela večine« (»Slovenski Narod« 217, 22. IX 1883). Navedena paralela se zasniva na aramejskim rečima: mene-tek-el-ufarsin, koje znače: izbrojeno, izmereno i razdeljeno. Njih je, po proroku Danilu, poslao bog vavilonskom kralju Valtazaru, stavlajući mu do znanja, da su, radi njegovog »smrtnog sagrešenja«, već »izbrojani dani tvoje vladavine, izmereni si i pronađen prelak, tvoja kraljevina će biti razdeljena«. Te reči, koje su nagovestile propast kralja Valtazara i njegove države, po predanju, pisala je ognjena ruka na zidu. Godine 539. pre naše ere, persijski vladar Kyrros, nakon pobjede nad vojskom Valtazarevom, ušao je u Vavilon (up.: Sveto pismo staroga Zavjeta, Biograd, 1871, knjiga proroka Danila, glava 5, stihovi: 25—31, str. 661; A. P. Lopuhin, Tolkovaja biblija, ili komentarij na vsje knjige Sv. pisanija Vethavo i Novavo Zavjeta, tom sedmomi, Peterburg, 1910, str. 44).

¹⁰⁵ »Slovenski Narod« 217, 22. IX 1883. »Slovenec« je takođe saopštio svojim čitaocima, početkom oktobra, o mogućnosti nastupanja delikatne situacije za položaj kralja Milana i srpsko-austrijske odnose. O tome tamo piše ovo: »Ruske novine srbske homatije z vso resnobo pretresujejo in odločno trdijo, da sedanje vrenje ni sama ministerska, temveč narodna kriza«. Izid volitev odločno kaže, da so dnevi Avstriji prijazne politike šteti. Kaj bo storil kralj Milan, kako se bode ljudstvu nasproti obnašal, ktero ga je z vladu vred obsodilo? Ali je vstani zatajiti svojo preteklost, ali se mu bo mogoče Avstriji in nje podpori odreči? Ako bo še dalje na dosedanj stališči v živem nasprotju z javnim mnenjem obstal, je vsaka redna vlada nemogoča, neredi in notranji nemiri so neizogibljivi in potem? Ali se ne bo Avstrija z orožjem v roci dvignila v obrambo lastnih interesov na jugu, ter v podporo kraljevega sedeža Srbijo zasiedla? Ako se pa kralj avstrijskemu prijateljstvu odpove, sam sebe reši, na drugi strani je pa zopet ravno tist učinek, namreč avstrijski batalijoni zasedejo Srbijo pod kakim drugim povodom. Tako ruski časniki; če in koliko imajo prav, bode prihodnost učila« (»Slovenec« 150, 2. X 1883).

¹⁰⁶ Up.: »Slovenec« 142, 143, 144, 146 od 22, 24, 25. i 27. IX 1883.

ubedljive pobjede radikala na izborima u Srbiji, nadajući se da će austrofilska politika srpske vlade, koja je krajnje nepopularna kod srpskog naroda, biti dezavuisana.¹⁰⁷

Odjeku u Sloveniji septembarske izborne pobjede radikala u Srbiji 1883, dali smo u ovom radu nešto više prostora, jer je ona širom otvorila vrata dolasku Radikalne stranke na vlast. Do toga nije došlo, jer se isprečio diktatorski potez kralja Milana, što je poslužilo, pored nasilnog razoružanja narodne vojske, kao neposredni povod za izbijanje Timočke bune. Izborna pobjeda radikala predstavljala je iznenađenje, budući da je policija vršila pritisak na birače i da je glasanje, shodno odredbama Ustava od 1869, bilo javno.¹⁰⁸ Zbog toga je, kako smo naveli, oslanjajući se na saopštenja iz »Slovenskog Naroda«, izborna pobjeda Radikalne stranke iznenadila Slovence i, radi toga, kod njih izazvala veliko interesovanje za ovaj događaj. Računalo se sa sigurnim dolaskom na vlast Radikalne stranke, što bi, kako su rezonovali Slovenci, nužno determinisalo duboku promenu unutrašnje i spoljne politike Srbije.

Kad je reč o kraljevom povratku u Beograd iz Nemačke i Austrije, padu Piročančeve vlade, obrazovanju činovničkog i, nadasve, kralju poslušnog kabineta Nikole Hristića i raspuštanju Skupštine, što se sve dogodilo početkom oktobra 1883, valja primetiti da je slovenačka javnost o svemu tome bila solidno i blagovremeno obaveštena. Kako mislimo, tu konstataciju će potvrditi niže navedena saopštenja o tim događajima, koja su objavili slovenački listovi.

Što se tiče povratka kralja Milana u svoju zemlju, organ slovenačkih liberala je, u sklopu drugih vesti, dan docnije nakon njegovog dolaska u Beograd, jednostavno saopštio svojim čitaocima: »Juče oko podne je prispeo kralj Milan u Beograd«, a »Edinost« je, isto tako lakonski, saopštila svojim čitaocima da je srpski vladar iz Nemačke otputovao za Beč, 27. septembra, dok je »Slovenski Gospodar« o tome objavio kratko saopštenje koje glasi: »Srpskom kralju Milanu, koji se sprema za povratak u svoju zemlju, kod kuće slabo ide: njegovi ministri su na izborima načisto propali, ali, i pored toga, neće da odstupe, već iz službe proteruju sve činovnike, koji nemaju napunjenih 10 godina radnog staža, radi toga što su glasali protiv ministara«.¹⁰⁹ Nešto više pažnje posvetio je tom događaju organ slovenačkih klerikalaca, jer je o njemu ponešto naveo, što bi se moglo označiti kao kritički komentar, upravljen na adresu srpskog kralja. Naime, prvo je, u broju od 2. oktobra ovog lista, navedeno da je srpski kralj krenuo peštanskim brzim vozom iz Beča za Beograd, uz naglasak: »Odlučio je, kako izgleda, okušati svoju sreću sa obrazovanjem radikalnog ministarstva, ali ostaviti važeći Ustav netaknut, što su mu, takođe, u Beču savetovali«, a dan docnije, da je srpski vladar prispeo u Beograd, 1. oktobra, dok je u sledećem broju naglašeno kako je kralj Milan, pred odlazak iz Beča, izjavio »da će uskoro u svojoj državi napraviti red«.¹¹⁰

Slovenačka javnost je, shodno obaveštenju od svojih listova, bila, kako smo već napomenuli, uverena u to, da će radikali neminovno preuzeti vlast od naprednjaka i da će kralj, hteo ne hteo, takvu promenu morati akceptirati. Pošto se dogodilo sasvim suprotno, to su slovenački listovi, naročito dva najčitanija dnevnika, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, odluku srpskog vladara da poveri mandat za sastav nove srpske vlade starom policajcu, okrutnom činovniku, konzervativnom političaru i do krajnosti odanom kralju Milanu, Nikoli Hristiću, dočekali s negodovanjem i dobrom dozom sumnje da će se, bez neophodno potrebne parlamentarne većine, dugo održati na vlasti. U navedenom smislu su obavestili slovenačku javnost, sem

¹⁰⁷ »Slovenec« 148, 29. IX 1883. Navodno, austrougarski poslanik u Petrogradu protestovao je kod ruske vlade zbog njenog uplitanja u poslove izbora u Srbiji (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ... str. 112).

¹⁰⁸ Up.: S. Jovanović, Naše ustavno pitanje u XIX veku, Političke i pravne rasprave, knj. prva, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, II, ... str. 35; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ... str. 106–107.

¹⁰⁹ Up.: »Slovenski Narod« 225, 2. X 1883; »Edinost« 78, 29. IX 1883; »Slovenski Gospodar« 39, 27. IX 1883, str. 310.

¹¹⁰ Up.: »Slovenec« 150, 151, 152 od 2, 3. i 4. X 1883.

»Novica«, i ostali slovenački listovi, uz naglasak da se radi o antiustavnom potezu kralja Milana, koji, umesto da se približi radikalima, kako je navedeno u »Soči«, sve se više od njih udaljuje, što može imati teške reperkusije u odnosu na unutrašnje prilike u Srbiji. Konzervativne »Novice« su o promeni vlade u Srbiji obavestile svoje čitaoce objavljivanjem dva saopštenja bez komentara. Međutim, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« su u potpunosti odobrili postupak kralja Milana, smatrajući njegovu odluku kao mudar državnički potez, jer će, navodno, stranački neopredeljen kabinet Nikole Hristića iznaći mogućnost da zemlju spase od daljeg stremljenja ka anarhiji.¹¹¹

O najvažnijem, što se tiče rada Narodne skupštine, 15/27. septembra — 22 (4. oktobra) septembra 1883, i njenog raspuštanja od strane kralja Milana,¹¹² Slovenci su bili upoznati posredstvom kratkih saopštenja, objavljenih u slovenačkim listovima. »Slovenski Narod« je, u broju od 28. septembra, saopštio svojim čitaocima »da je juče otvorena Skupština Srbije« i da je radikalna većina odlučno zahtevala »obrazovanje čisto radikalnog kabineta« na čelu sa Nikolom Pašićem kao predsednikom i ministrom unutrašnjih poslova. Ostali resori dodeljeni su članovima Glavnog odbora Radikalne stranke, čija su imena navedena sa Perom Todorovićem na čelu, koji je predviđen za ministra spoljnih poslova. Na kraju ovog saopštenja je navedeno da, navodno, izvestan deo radikalnih poslanika zagovara tezu o formiranju koalicionog kabineta, radikalno-naprednjačkog, na čelu sa Ljubomirom Kalljevićem. Međutim, lideri liberala, Jovan Ristić i Jevrem Grujić, ne dolaze u obzir, poput Nikole Hristića, pošto nemaju nikakvog oslonca u Skupštini. Na kraju ovog lapidarnog saopštenja je vrlo kratko i tačno konstatovano: »Rešenje tih pitanja, u prvom redu zavisi od kralja«.¹¹³ Istog dana, kad i organ slovenačkih liberala, saopštio je i »Slovenec«, pozivajući se na izveštaj iz organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, svojim čitaocima o tome, da su, navodno, radikali sastavili svoju vladu, koja treba da preduzme državno kormilo. Nakon navođenja sastava radikalnog kabineta, identičnog sa onim koga je objavio »Slovenski Narod«, i netačnog upozorenja: »kako izgleda, Skupština počinje s radom 1. oktobra, pošto poslanici pridolaze sa svih strana«, budući da je Skupština, kako smo rekli, otpočela s radom 15/27. septembra, navedeno je u smislu komentara, ovo: »Ipak je, otvoreno govoreći, javna tajna, da je čisti radikalni kabinet, poput Ristićevog, sasvim isključen. Na svaki način, pričekeće se sa sastavom nove vlade do kraljevog povratka u zemlju«.¹¹⁴

¹¹¹ Up.: »Slovenski Narod« 224, 225, 226, 227 od 1, 2, 3. i 4. X 1883; »Slovenec« 152, 153, 154, 156, 158, 161 od 4, 5, 6, 9, 11. i 15. X 1883; »Edinost« 79, 80 od 3. i 6. X 1883; »Soča« 40, 5. X 1883; »Slovenski Gospodar« 40, 41 od 4. i 11. X 1883, str. 317, 326; »Novice« 40, 41 od 3. i 10. X 1883, str. 324, 332; »Laibacher Zeitung« 227, 228 od 4. i 5. X 1883, str. 1951, 1958; »Laibacher Wochenblatt« 165, 6. X 1883.

¹¹² do čega je došlo 22 (4. oktobra) septembra 1883, kada je novi predsednik vlade, Nikola Hristić, ovlašćen od kralja, Skupštinu »jednim ukazom otvorio, a drugim zatvorio«. Skupština je, inače, na zasjedanju od 15/27—18/30. septembra, koje je proteklo u veoma žučnoj raspravi između radikala i naprednjaka, konstituisala svoje Predsedništvo. Tokom 20 (2. oktobra) septembra poslanici su, na zakazanoj sednici, uzalud čekali nekoliko časova na dolazak ministra unutrašnjih poslova, Milutina Garašanina. Nakon toga je prispelo obaveštenje o padu vlade Milana Piroćanca. Na dan 21 (3. oktobra) septembra, 70 poslanika Radikalne stranke potpisali su izjavu, u kojoj odlučno protestuju na deo pisma vladaru Milana Piroćanca o ostavci svoje vlade, u kome se tvrdi da su se, tobože, birači na izborima od 7/19. septembra izjasnili protiv programa promene Ustava. U svojoj izjavi radikalni poslanici su, kako navodi Raša Milošević, izjavili: »da su izbori od 7. septembra ispali za promenu Ustava, a protiv nezakonite radnje Piroćančeve vlade, i prema tome pismo g. Piroćančevog kabineta diktirala je pravitnost, a njegova je sadržina neistinita«. Krajnje iznenađeni i psihološki utučeni kraljevom odlukom o poveri mandata za sastav novog kabineta Nikoli Hristiću, u čiji su sastav ušli simpatizeri naprednjaka, poslanici su burno pozdravili čitanje ukaza o otvaranju Skupštine, da bi nemo propratili čitanje drugog ukaza o njenom raspuštanju, 22 (4. oktobra) septembra 1883. godine (up.: R. Milošević, op. cit., str. 129—134; Z. Živanović, op. cit., str. 223—233, 239—241; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržina dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 112—114).

¹¹³ »Slovenski Narod« 222, 28. IX 1883.

¹¹⁴ »Slovenec« 147, 28. IX 1883. Budući da Raša Milošević, koji je u navedenim izveštajima označen kao budući ministar narodne privrede, ne navodi tu listu kao zahtev radikala da ju Skupština usvoji namesto Piroćančevog kabineta, čiji se pad očekivao, krajem septembra 1883, svakog časa, to se tvrdnja oba slovenačka lista o listi buduće radikalne vlade ne može prihvatiti kao tačna. Nije isključeno, da su ova dva lista zamenili projektovanu radikalnu vladu sa najvažnijim članovima Glavnog odbora Radikalne stranke, koji je izabran na partijskoj skupštini, održanoj u Beogradu 12/24, 13/25. i 14/26. septembra 1883. godine (up.: R. Milošević, op. cit., str. 129—137; Z. Živanović, op. cit., »Politika« 25015, 29. V 1983, str. 17).

Pretposlednjeg dana septembra, najčitaniji list u Sloveniji je tačno saopštio slovenačkoj javnosti da je, u četvrtak, na dan 27. septembra, održana prva sednica novoizabrane Skupštine i da je protekla u znaku bučne rasprave između radikala i naprednjaka. Do toga je došlo zbog izbora predsednika požarevačke opštine i poslanika na listi radikala, Aleksandra Nikolajevića, za privremenog predsednika Skupštine, budući da je dobio 84 poslanička glasa. To prvo odmeravanje snage, kako je u ovom izveštaju navedeno, nedvojbeno je ukazalo na težak poraz vladine stranke.¹¹⁵ Dva dana iza organa slovenačkih liberala, objavio je »Laibacher Zeitung« saopštenje o radu Skupštine tokom 27. septembra. Tamo je, kao najvažnije, navedeno da je, prilikom izbora za privremenog predsednika Skupštine Nikolajević dobio 86 glasova, dok su 63 poslanika glasali protiv. Zatim je podvučeno da su radikali dobili većinu i u Verifikacionom odboru, »te će iskoristiti priliku da anuliraju izbore u nekoliko izbornih jedinica, u kojima su pobedili provladini kandidati«.¹¹⁶ Dalje je »Slovenski Narod«, u broju od 1. oktobra, saopštio da je Verifikacioni odbor Narodne skupštine Srbije »anulirao izbore na osam vladinih i na dva izborna mesta radikala«, a narednog dana, da će Verifikacioni odbor moći 3. oktobra »završiti svoj zadatak«, dok je u broju od 3. oktobra ovog lista, rečeno kako su poslanici 2. oktobra uzalud čekali do 11 časova na dolazak u Skupštinu ministara unutrašnjih poslova, Milutina Garašanina. Tad je ovaj saopštio predsedniku Skupštine da je pala Piroćančeva vlada i da je kralj poverio mandat za sastav nove vlade potpredsedniku Državnog saveta, Nikoli Hristiću.¹¹⁷ O sistiranju Narodne skupštine Srbije, 22 (4. oktobra) septembra 1883, obavestili su slovenački listovi svoju javnost posredstvom kratkih saopštenja, bez zapaženijih komentara, sem što je »Slovenski Gospodar« konstatovao da je taj potez srpskog vladara »protivustavan i da je razljutio Srbe«.¹¹⁸ U tom pogledu čini izuzetak organ slovenačkih klerikalaca, jer je u saopštenju, koga je objavio dva dana po sistiranju Skupštine Srbije, istakao da je do toga došlo radi toga da se onemoguću posađivanje na optuženičku klupu Piroćančeve vlade, budući da će krivica ove do drugog zasedanja Skupštine, shodno srpskim zakonima, zastareti.¹¹⁹

Kako smo istakli, prvo su se suprotstavili vladinom naređenju o razoružanju srpske narodne vojske obveznici iz nekoliko sela, odbivši zahtev da predaju oružje regrutnoj komisiji u Boljevcu, 25 (7. oktobra) septembra 1883. Njihovim putem su, malo docnije, krenuli obveznici iz drugih sela i varoši, pa je buntovničko vrenje, zahvativši dobar deo istočne Srbije, trajalo do početka novembra 1883, kada je pretrpelo u buni.¹²⁰ Slovenci su, sudeći po šturim podacima, koje pružaju ondašnji nji-

¹¹⁵ »Slovenski Narod« 223, 29. IX 1883.

¹¹⁶ »Laibacher Zeitung«, 224, 1. X 1883, str. 1927. Tadašnji član Glavnog odbora Radikalne stranke i narodni poslanik, Raša Milošević, piše da je zbog izbora aklamacijom za privremenog predsednika Skupštine poslanika grada Požarevca, Aleksandra Nikolajevića, došlo do žučnog protesta naprednjaka i žestoke svađe između njih i radikala, te umalo što nije nastao fizički obračun između radikala Raše Miloševića i naprednjaka Dragomira Rajovića, koji je tvrdio da je on privremeni predsednik Skupštine. Tročlanski odbor, izabran na predlog Raše Miloševića, sastavljen od po jednog člana sve tri stranke, ustanovio je »da je za Aleksandra Nikolajevića bilo 85 a protiv 63 glasova«. Odmah iza toga izabran je odbor od 9 članova za pregled poslaničkih punomoćja (R. Milošević, op. cit., str. 130).

¹¹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 224, 225, 226 od 1, 2. i 3. X 1883. O čekanju poslanika na dolazak Garašanina, padu Piroćančeve vlade i formiranju novog kabineta, Zika Živulović navodi podatke, koji se razlikuju od prezentiranog u tome, što Garašinin nije saopštio mandatora za sastav novog kabineta. O tome Živulović piše ovo: »Bila je zakazana sednica Skupštine za 20. IX u 8 a Garašinin nema pa nema; potom je predsednik Odbora za pregled punomoćja, Dimitrije Katić, dobio ceduljicu, gde je rečeno da poslanici više ne čekaju: vlada je podnela ostavku i kralj ju je prihvatio, ali o novoj vladi ni reči. Ujutru, 21. IX, »Srpske novine« bile su razgrabljene, a narod je bio krajnje iznenađen imenovanjem Nikole Hristića za predsednika vlade i ministra unutrašnjih poslova« (Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25015, 29. V 1983, str. 17).

¹¹⁸ Up.: »Slovenski Narod« 228, 5. X 1883; »Edinost« 80, 6. X 1883; »Slovenski Gospodar« 41, 11. X 1883, str. 326.

¹¹⁹ »Slovenec« 154, 6. X 1883.

¹²⁰ Važniji događaji, tokom oktobra 1883, koji karakterišu buntovničko raspoloženje naroda i prethode buni u istočnoj Srbiji, bili su ovi: — odbijanje obveznika I i II poziva iz sela Rujišta, Milušinaca i Bogdinaca, prispelih u Boljevac, da predaju oružje, 25 (7. oktobra) septembra; — odlučno odbijanje obveznika iz Čittuka da predaju oružje regrutnoj komisiji u Sokobanji, 27 (9. oktobra) septembra, zahvativajući da im se za staru pušku uruči nova; — zbog napete situacije, Glavni odbor Radikalne stranke održao je tajni sastanak, 28 (10. oktobra) septembra, na kome je Pera Todorović zahtevao da se ustanova »partijski generalštab«, koji bi trebao odmah da uzme organizaciju narodnog otpora vladajućem režimu u svoje ruke; što od prisutnih radikalskih lidera nije prihvaćeno; — Krivovirčani su, 3/15. oktobra, upali u prostorije regrutne komisije u Lukovu, te uzeli oružje, koje su nešto ranije predali i nisu

hovi listovi, bili malo obavešteni o pobunjeničkom vrenju naroda u istočnoj Srbiji. Do toga je došlo, verovatno, otuda što se događajima, vezanim za odbijanje predaje oružja od strane pripadnika narodne vojske u istočnoj Srbiji, nije pridavala velika pažnja, jer se mislilo da se radi, maltene, o svakidašnjim događajima, kojih u Srbiji ni ranije nije nedostajalo. Osim toga, za ondašnje prilike istočna Srbija je bila od Slovenije dosta udaljena, a slovenački listovi, nemajući na poprištu buntovničkog vrenja svojih dopisnika, preuzimali su iz drugih listova informacije u prerađenoj formi. To je uslovalo okolnost, da u saopštenjima, koja su objavili slovenački listovi, nema podataka o odbijanju predaje oružja obveznika narodne vojske iz pojedinih sela niti, pak, navođenja imena glavnih aktera tog otpora, već preovladava sadržaj uopštenog značaja: jednostavno isticanje, da narod u Srbiji odbija da preda oružje vlastima, što je znak duboke unutrašnje krize i uvertira novih socijalnih potresa.

Valja istaći to, da su Slovencima prezentirali najneophodnije informacije o fenomenu otvorenog suprotstavljanja srpskog naroda naređenju Hristićeve vlade o predaji oružja regrutnim komisijama dva najčitanija slovenačka dnevnika: »Slovenski Narod« i »Slovenec«. Inače, o tome drugi slovenački listovi nisu ništa značajnije saopštili svojim čitaocima. Već u broju od 8. oktobra, »Slovenec« je objavio informaciju, u kojoj je podvučeno, »da je za danas, 8. oktobra, naređeno oduzimanje oružja od narodne vojske«. Nepoznati sastavljač ovog saopštenja konstatovao je, kako se vest o razoružanju narodne vojske pronela pre tri nedelje kroz narod i »prouzrokovala je mnogobrojne neprijatnosti«. Potom je autor tog kratkog sastava postavio pitanje: »Šta će biti sada, kada se bude zapravo sa oduzimanjem oružja otpočelo?« Na kraju ove informacije, njen autor je dao na svoje pitanje sasvim tačan odgovor: »To je, svakako, nedvojben dokaz da vladajući režim u Srbiji više nema poverenja u svoj naoružani narod«. ¹²¹ Organ slovenačkih liberala, u broju od 26. oktobra, prezentirao je svojim čitaocima zanimljivo saopštenje. U njemu je, nakon napomene da je otkriven deficit u budžetu Srbije i da je u toj zemlji primetna nepovoljna unutrašnja politička klima, naveden deo teksta iz članka, objavljenog u »Samoupravi«, u prevodu na slovenački, pod naslovom »Kaj dela ljudstvo?«. Kao najvažnije, aludirajući na opasnost od kraljevog državnog udara i sistiranja Ustava Srbije od 1869. godine, navedeno je da bi najveća nesreća za Srbiju bila ako bi se sadašnji prividan mir shvatio kao znak unutrašnje stabilnosti u srpskoj državi. Jer, pod tim tobožnjim mirom krije se u srcima naroda kriza, koja je veoma opasna. Do toga je došlo usled poljuljanog kod srpskog naroda poverenja u konstitucionalizam, čije bi anuliranje imalo tragične posledice po ceo srpski narod. ¹²² Tek u broju

ga hteli vratiti uprkos intervenciji načelnika sreza boljevačkog; — Čitlučani su, postrojeni u dvojne redove, umarširali u Sokobanju, 5/17. oktobra, gde su demonstrativno izjavili načelniku sreza da neće predati oružje, nakon čega su se vratili u svoje selo; — Krivovirčani, na ponovno insistiranje načelnika boljevačkog sreza da predaju oružje u Boljevcu, 7/19. oktobra, osorno su izjavili da pristaju samo pod uslovom: »sa jednom rukom da daju ovo oružje, a sa drugom da prime drugo; — obveznici iz Lukova odlučno su odbili da predaju oružje, 8/20. oktobra, te je, radi toga, načelnik boljevačkog sreza uhapsio trojicu »kolovodac«, pa su 100 Lukovčana, naoružanih pištoljima, noževima i batinama, upali u Boljevac, 12/24. oktobra, razbili aspanu i oslobodili svoja tri druga i potom se vratili u svoje selo; — otpor vladinom naređenju o predaji oružja proširio se, 15/27. oktobra, i na sela knjaževačkog okruga, iz kojih su obveznici odbili da predaju oružje: Labukovo, Pirkovac, Popšica, Radmirovac i Davidovac; i — na dan 20 (1. novembra) oktobra preko 500 naoružanih pripadnika narodne vojske razoružali su u Krivom Viru eskadron čuvara javne bezbednosti, tj. sejmena, oduzevi im 58 pušaka (Nikola Hristić kralju Milanu: izveštaj o buni i njenom ugušivanju i o razornom radu Radikalne stranke, M. M. Nikolić, Ti-močka buna 1883, I, ..., str. 97—102; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25016, 25017, 25018, 25019 od 30, 31. V, 1. i 2. VI 1983, str. 15, 15, 13, 13).

¹²¹ »Slovenec« 155, 8. X 1883.

¹²² Kako mislimo, najvažniji deo ovog saopštenja treba na ovom mestu ad litteram navesti. On glasi: »Zanimiv in sedanje stanje v Srbiji označujoč je naslednji odlomek članka radikalne »Samouprave«, nazivane »Kaj dela ljudstvo?« V tem članku stoji mej drugim: »Navidezna mirnost sedanja ne sme nobenega motiti in zabirati v sigurnost; to bi bila nesreča za Srbijo. Pod to navidezno mirnostjo se giblje v srci ljudstva cela vojska raznoterih čuvstev; v srci ljudstva se ravno kar vrši politična kriza. Nevarna je, jako nevarna ta kriza. V mirnem tem ljudstvu srbskem maje se ta trenutek vera v konstitucionalizem. Varujete se, da se ne podere. Kaj bi se zgodilo, ako v tej krizi propade to, kaj bi moralo najtrdnjše stati, da se dade njega želje po konstitucionalnem potu izvesti?« (»Slovenski Narod« 246, 26. X 1883). Dan docnije od organa slovenačkih liberala, objavio je i »Slovenec« isti tekst iz »Samouprave« u prevodu na slovenački jezik, sa nešto većim varijacijama u terminološkom, no i ne u pojmovnom smislu, u odnosu na tekst »Slovenskog Naroda«. Pa i naslov članka odudara u formalnom smislu od onoga u organu slovenačkih liberala, jer u »Slovenec« glasi: »Kaj dela narod?« Inače, kako je rečeno, sadržaj teksta ovog saopštenja je u oba slučaja isti (»Slovenec« 172, 27. X 1883). Kako se vidi iz uvodnika s naslovom »Šta radi narod?«, objavljenog u »Samoupravi«, u broju od 6/18. oktobra 1883, dva

od 29. oktobra objavio je organ slovenačkih liberala jezgrovito saopštenje, upozorivši Slovence na rovinu situaciju u istočnoj Srbiji. Naime, tačno je tamo navedeno, da u većem delu Srbije nije narodna vojska razoružana, iako se u naredjenju srpske vlade to bezuslovno zahteva, jer se narod tome odlučno protivi. Takođe je tamo tačno označeno da je načelnik boljevačkog sreza »morao bežati« ispred razjarenog naroda. Ali je, zato, pogrešno navedeno »da su seljaci u Banji oslobodili zatvora svoje drugove«, jer to se, kako smo naveli, dogodilo u Boljevcu, 12/24. oktobra. Na kraju ovog saopštenja tačno je konstatovano, kako se sa sigurnošću može tvrditi da će uskoro u dotičnim srezovima istočne Srbije biti zavedeno opsadno stanje.¹²³

O izbijanju bune u istočnoj Srbiji i njenom širenju, slovenačka javnost je bila znatno bolje obaveštena nego što je bio slučaj sa buntovničkim ekscesima, vezanih sa protivljenjem srpskog naroda vladinoj naredbi o predaji oružja. Do toga je došlo zbog pojave ovećeg broja relativno sadržajnih informacija o izbijanju bune u istočnoj Srbiji i njenom širenju, koje su objavili slovenački listovi. Naravno, u tom pogledu su najizdašnija bila dva najčitanija slovenačka dnevnika, pa ćemo se na ovom mestu usredotočiti na razmatranje iz njih što nam se čini kao neophodno potrebno. U »Slovenskom Narodu« je, u broju od 5. novembra, kratko navedeno, s pozivom na telegram iz Beograda od 4. novembra, da je Ministarski savet na sednici od 3. novembra, na bazi kraljevog ukaza, »za krajeve u kojima je zavedeno opsadno stanje«, predvideo da na njihov teret pada trošak oko izdržavanja vojske dok se ne povraća mir, a da će oficiri i podoficiri dobijati duplu platu sve dok traje opsadno stanje, što je tačno. Navedeno je i to da su anulirani Zakoni: o štampi, društvima i zborovima, te i da je uvedena veoma oštra preventivna cenzura. Ova informacija, bez komentara, je verodostojna, ali i nedovoljno određena, jer nije navedeno u kom okrugu je zavedeno opsadno stanje od strane srpskog vladara.¹²⁴ Znatno određenije i opširnije o gore označenom navedeno je u informaciji u narednom broju najčitanijeg slovenačkog lista. U njoj je usledila i značajna dopuna, u cilju potpunijeg obaveštenja slovenačke javnosti, koja se odnosi na lokaciju opsadnog stanja, uz naglasak da se radi o crnorečkom okrugu, budući da je tamo buna poprimila opasne razmere. Kao značajna dopuna, označenom u prethodnom broju, zasnovana na kasnije prispelim telegramima iz Beograda, navedeno je ovo: da su, nakon proglašenja opsadnog stanja za teritoriju crnorečkog okruga, »pobunjeni seljaci poseli klisuru u rejonu Čestobrodice i brdo iznad Lukova, u cilju sprečavanja prodora vojske«; da su pobunjenici »u subotu, 3. novembra, rasterali jedan bataljon vojske, dok je u ponedeljak, 5. novembra, bila nova bitka između ustanika i dva bataljona vojnika«;¹²⁵ da se »u banjskom srezu ljudstvo takođe otpočinje buniti«; i da su »pobunjenici kod Aleksinca prerezali telegrafске žice, te, posle toga, ne dobijamo otuda izveštaje«. Nakon napomene u uvodnom delu ovog izveštaja, koji, u celini, kako mislimo, nije siromašan lapidarnim i, uglavnom, verodostojnim vestima, da »srpsko ministarstvo tera vratolomnu politiku«, u zaključku je istaknuto ovo: »Ako se sve to, što je navedeno, obistini, onda Srbija stoji pred revolucijom, čiji kraj lako može biti koban za dinastiju Obrenovića. U zadnje vreme kralj Milan je kod svog naroda izgubio ugled i omiljenost, te bog zna šta se može još dogoditi,

slovenačka dnevnika preuzeli su iz njega (druga polovina uvodnog članka) tekst iz dve alineje, koji počinje rečima: »Pod prividnim mirom, besni u ovom trenutku...« i »Šta li će biti ako se u ovom prelomu, prelomi ono što bi trebalo da stoji najčvršće...« (»Samouprava« 124, 6/18. X 1883).

¹²³ To kratko saopštenje, u kome je, pored navedenih omaški, za Boljevac rečeno da je okružno središte i da je iz njega od gnevnog naroda pobeo okružni načelnik, a faktički je tamo imao sedište načelnik boljevačkog sreza, glasi: »Oddaja oružja se vzlic skrbnim prizadevanjem dotičnih odborov v nadpolovičnem delu Srbije še ni dognala. Ljudstvo se brani z ugovorom, da ima z oružjem varovati kralja in domovino. V okrožji Boljevac je moral okrožni glavar bežati; v Banji so oprostili seljaki svoje tovariše, upirajoče se oddaji oružja, iz zapora. Govori se, da se bode odredil v dotičnih okrajih obsedni stan.« (»Slovenski Narod« 248, 29. X 1883).

¹²⁴ »Slovenski Narod« 253, 5. X 1883.

¹²⁵ Što nije tačno, budući da su preko 500 pripadnika narodne vojske razoružali u Krivom Viru eskadron sejmena, 20 (1. novembra) oktobra, a tek 26 (7. novembra) oktobra jedinice stalnog kadra potisle su snage narodne vojske iz Sokobanje i okoline iz šireg rejona Sokobanjske klisure i domogle se ovog važnog zemljišnog objekta (Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom: izveštaj o operacijama stajace vojske protiv pobunjenika i ugušivanju bune, Zaječar 2/14. decembra 1883, M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, 1, ..., str. 80; Z. Žilulović, op. cit., »Politika« 25020, 3. VI 1983, str. 15).

ako pobunjenici budu u stanju da izvojuju pobjedu». ¹²⁶ Kao najvažnije, u broju od 7. novembra ovog ilsta, navedeno je da je glavnokomandujući trupa stalnog kadra za ugašenje bune, general Tihomilj Nikolić, »javio u Beograd da će uspeti brzo povratiti u zemlji red i mir«, što se u narednom broju lista ocenjuje kao preterano optimistička izjava, jer su se »pobunili svi krajevi između Zaječara, Sokobanje i Knjaževca«. U nastavku ovog izveštaja je rečeno i to, da je 4. novembra »bila bitka između pobunjenika i vojnika na putu koji vodi iz Zaječara u Paraćin«, što nije tačno, jer je, kako smo rekli, prvi oružani sukob efektivna stalnog kadra sa jedinicama narodne vojske bio 26 (7. novembra) oktobra 1883. godine. ¹²⁷ Dalje je u organu slovenačkih liberala, u broju od 10. novembra, nakon kratkog upozorenja da predstoji proglašenje opsadnog stanja za krajinski okrug i naglasaka da je takav potez, kao i raniji koraci u tom smislu, »unikum zakonodavstva«, na kraju, kao zaključak, rečeno: »To je samovolja u najvećoj potenciji. Kralj Milan je zaista otpočeo igru na život i smrt; nek se to završi ovako ili onako, takvo ponašanje neće doneti slavu prvom srpskom kralju«. ¹²⁸ Konačno, u broju od 15. novembra ovog lista saopšteno je, da su pobunjenici 1. novembra ušli u Aleksinac i »preuzeli vlast«, dok je u broju od narednog dana konstatovano, osloncem na saopštenje objavljeno u organu bečke vlade, »Politische Correspondenz«, da se buna u Srbiji i dalje širi, zahvativši knjaževački i aleksinački okrug. Dalje je tamc istaknuto, da iako oficijozni izveštaji srpske vlade tvrde da je buna u potpunosti ugašena, »ona, uprkos tome, opet bukne u nekom srezu«. To izaziva bojazan da se buna ne raširi po celoj zemlji, uprkos tome da je slabo organizovana i da nema antidinastički karakter, »jer je nezadovoljstvo naroda sveopšte i radikali su se raširili po celoj državi«. ¹²⁹

Istog dana kad je »Slovenski Narod« objavio poduži izveštaj o izbijanju i širenju bune u crnorečkom okrugu i zavođenja opsadnog stanja u njemu kraljevim ukazom, tj. 6. novembra, objavio je o tome poduže saopštenje i »Slovenec«. Sve detalje za izbijanje i širenje bune kao i mere srpske vlade protiv nje, koje je naveo »Slovenski Narod«, u brojevima od 5. i 6. novembra, o kojima smo potrebno rekli, naveo je i organ slovenačkih klerikalaca, dodavši da će se zavesti i Preki sud tamo gde je proglašeno opsadno stanje. Strepeći da se buna ne proširi brzim tempom i otpočne primati sve radikalnije pa, možda, i revolucionarno obeležje, što bi dovelo do zbacivanja monarhije i temeljnih izmena na unutrašnjem ekonomskom i socijalnom planu u Srbiji, nepoznati sastavljač ovog izveštaja zabrinuto je konstatovao: »U Srbiji jabuka unutrašnje svade je sazrela i potrebuje samo slab vetar pa da otpadne, a potom narod jurne na nju«. Nakon ovog metaforičkog rezonovanja i kategoričke tvrdnje da je u Srbiji »revolucija pred vratima«, nepoznati autor ovog sastava je ispoljio mišljenje da je do toga došlo iz sledećih razloga: »Srbi su prekonoc postali slobodni; vlada im je u prvom oduševljenju dala prava, za koja narod još nije bio sazeo, pa je otuda došlo do zloupotrebe«. Nakon isticanja da je sloboda štampe u Srbiji bila jedna od temeljnih komponenata slobode koju je uživao srpski narod i »da naša sloboda štampe nije ni senka prema srpskoj«, autor ovog sastava navodi slučaj lista »Borbe« kao dokaz svoje tvrdnje, kako je sloboda štampe u Srbiji zloupotrebljena. Naime, taj list kao organ srpskih socijalista, koji je izlazio u Beogradu triput nedeljno tokom 1882. i delom 1883, otvoreno je istupao antidinastički i veoma smelo propagirao ateističku ideologiju. Pesimistički raspoložen u vezi razvoja događaja u Srbiji, nepoznati autor svoj dosta dug sastav zaključuje ovim re-

¹²⁶ »Slovenski Narod« 254, 6. XI 1883.

¹²⁷ Up.: »Slovenski Narod« 255, 256 od 7. i 8. XI 1883.

¹²⁸ Drugi deo ovog jezgrovitog izveštaja, u kome je oštro kritikovan kraljev postupak vezan za izdavanje ukaza o proglašavanju ratnog stanja u okruzima istočne Srbije, glasi: »Kraljevi ukaz, određujući obsedni stan v Crnoreki, je unikum zakonodajstva. Obsedni stan velja za prestopke in zločine proti domovini, vladarju in ustavi, proti zakonu, oblastvom in javnemu redu, za rop, razbojništvo in nasilstvo, za obče nevarne zločine in prestopke: — torej za vse, kar se sploh izrednemu sodišču zljubi spraviti v svoje področje. To sodišče sodi tudi o zlodecih izven okoliša, ki je v obsednem stanu, sodniki se smejo odstaviti, in zakon celo nazajkuje. To je samovolja v največji potenci. Kralj Milan je pač pričel igro na življenje in smert; naj se konča tako ali tako: slave to početje ne bode rodilo prvemu kralju srbskemu«.

(»Slovenski Narod« 258, 10. XI 1883).

¹²⁹ Up.: »Slovenski Narod« 262, 263 od 15. i 16. XI 1883.

čima: »Sve što se dole sada događa, ukazuje na to, da je državni prevrat pred vrata i da dinastiji Obrenovića ističu zadnji časovi. Nikako nije bez značaja da se je Petar Karadorđević baš ovog leta u Crnoj Gori oženio«. ¹³⁰ U uvodniku s naslovom »Položaj na Srbskem«, objavljenom u »Slovencu«, u broju od 8. novembra, kao najvažnije, istaknuto je; u sklopu razmatranja o drugim pitanjima, ovo: da se srpska država nalazi »na prvom stepenu prevrata«; da radikali, koji su podstakli sadašnju bunu, stoje u Srbiji na čvrstim nogama, »jer imaju narod uza se, a u narodu je moć« da je »Rusija prema srpskim radikalima naklonjena, kao i oni prema njoj, dok je prema kralju Milanu hladna«; i da je »položaj za kralja Milana veoma opasan«. ¹³¹ Ocenjujući značaj »Zaječarske bune«, kako se označava ova borbena manifestacija naroda u istočnoj Srbiji, u podužem saopštenju, objavljenom u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 9. novembra, njegov nepoznati autor konstatuje da taj pobunjenički pokret, »kako i srpska vlada rezonuje, predstavlja prvi korak već započetkog opšteg prevrata«, a dan docnije, u ovom listu je kratko saopšteno da se buna »munjevito širi« i da je i Aleksinac zahvaćen bunom, dok je, u broju od 19. novembra, navedeno da su agitatori oružanog otpora protiv vladajućeg režima pokušali da bunu prošire na niški, pirotski i vranjski okrug, ali ih je u tome osujetilo brzo i energično dejstvo jedinica stalnog kadra. ¹³² Ostali listovi, koji su u to vreme izlazili u Sloveniji, sem »Edinosti«, koja je samo u jednom broju označila unutrašnji položaj u Srbiji opasnim, ¹³³ i »Soča«, u kojoj je zabeleženo da je do uzbuđujućih događaja u Srbiji došlo zbog toga što tamo još nije narodni preporod završen i što nema istaknutih pojedinaca da narod povedu putem ubrzanog prosperiteta, ¹³⁴ usredsredili su se, uglavnom, na objavljivanje kratkih saopštenja, u kojima se navode događaji vezani za izbijanje Timočke bune i njeno širenje, bez zapaženijih komentara. ¹³⁵

Duboka unutrašnja društvena i ekonomska kriza, intenzificirana političkim delovanjem agitatora Radikalne stranke, prezentirana je Slovencima od slovenačkih listova, izuzev »Slovenca«, koji je radikale tretirao u smislu presudne determinante toka događaja u istočnoj Srbiji, kao glavni uzrok izbijanja Timočke bune, dok je nasilno razoružavanje narodne vojske bilo njen neposredni povod. Mislimo, da je informisanost slovenačke javnosti o glavnim uzrocima koji su izazvali pomenutu bunu bila blagovremena i, uglavnom, zadovoljavajuća. »Slovenec« je naročito isticao, nakon izbijanja bune, da je Radikalna stranka sa svojim programom o narodnom

¹³⁰ Deo saopštenja, u kome se tretira pitanje tobožnje zloupotrebe slobode od srpskog naroda, glasi: »Kar se svobodnega tiska tiče, tukaj le omenimo, da naša tiskovna svoboda proti srbski še senca ni! Od leta 1881 počenši pa do danes pisale so srbske novine radikalne in socijalne, t. j. ondašnje delavniške stranke, kar jim je v glavo padlo. O Bogu in kralji govorile so tako zaničljivo in bogokletno, da so človeku lasje po koncu stopili čitajočemu dotične članke. »Borba« vprašala je mnogokrat kralja, kojega je ljudskega oskrbnika imenovala, kdo mu je dal pravico, da se predrzne »po božji milosti« imenovati, in če je on, zakaj bi drugi Srbi to ne bili, ki so ravno toliko za osvobodjenje naroda trpeli, kakor Obrenoviči, če ne več. In to je še najmanjša nespodobnost, koje je srbska delavniška stranka kralju nasproti zakrivila. Ko je leta 1881 spomladu okoli velike noči po Srbiji slana češplje pobrala, se »Borba« zopet ni sramovala bogokletnega članka, v katerem pravi: »Če je to pravi Bog, s katerim ljudstvo dan na dan slepiti, sedaj naj se pokaže! Ako bodo češplje v drugi čvesti jele in v jeseni sad rodile, hočemo tudi mi vanj verovati.« V očigled take zlorabe tiskovne svobode moramo srbskemu ministerstvu le čestitati, da jo je omejilo ali suspendiralo, in jako obžalujemo, da se to že ni poprej zgodilo. Srbi so črez noč prosti postali, in vlada jim je v prvi navdušenosti podelila pravice, za kakoršne narod še ni dozorel in od tod zloraba« (»Slovenec« 179, 6. XI 1883).

¹³¹ »Slovenec« 181, 8. XI 1883.

¹³² Up.: »Slovenec« 182, 183, 190 od 9. 10. i 19. XI 1883.

¹³³ Ističući, kao najvažnije, ovo: »Na Srbskem so tedaj nastopili jako osorni in nevarni časi, zbirajo se nad deželo gromonosni oblaki, i bati se je, da strela udari na vladu i prestol« (»Edinost« 89, 7. XI 1883).

¹³⁴ o čemu, kao najvažnije, u broju od 9. novembra, u napisu »Srbske zadeve«, u organu goričkih liberala, stoji ovo: »Na Srbsko obrbene so danes oči vse Evrope. Tam se godé reči, katerih konec nikomur ni znan. Mlado kraljestvo ni še upokojilo svoje mladenške krvi. Na svojo preteklost pred turškim jarmom ne more zidati, ker je pozabljena. Turško gospostvo je na Srbskem veliko potirilo in zadušilo. Mladi naraščaj dobil je svojo omiko in politične ideale od zunaj. Srbsko kraljestvo je v nekem stanju nepopolnosti, pretvarjenja in poroda stalnejih družbinskih oblik. Iza toga je naglašeno da u Srbiji još uvek traje proces narodnog preporoda i da je neizvestno dokle će dugo trajati, a potom je istaknuto ovo: »Srbsko kraljestvo imelo je v sebi pogoje naj srečnejše države, ali potrebovalo je moža ali mož, ki bi bili narodovo moć napeljali na pravo pot in iskoristili v slavo svoje domovine. Zdi se, da to se ni godilo. Razpor in needinost, izdajstvo in kruta sila, preliivanje bratovske in knežje krvi niso neznane reči v lepi srbski deželi« (»Soča« 45, 9. XI 1883).

¹³⁵ Up.: »Edinost« 89, 90 od 7. i 10. XI 1883; »Novice« 45, 7. XI 1883, str. 364; »Slovenski Gospodar« 45, 8. XI 1883, str. 358; »Laibacher Zeitung« 255, 256 od 7. i 8. XI 1883, str. 2181, 2189; »Laibacher Wochenblatt« 170, 171 od 10. i 17. XI 1883.

suverenitetu, posredstvom Narodne skupštine, i oživotvorenju sreske i opštinske samouprave, nakon likvidiranja birokratskog naprednjačkog režima, zadobila nepodeljene simpatije širokih srpskih narodnih masa. Veći deo naroda u istočnoj Srbiji je, pod uticajem propagande radikala, kako se ističe u organu slovenačkih klerikalaca, prvenstveno u izbornim srezovima lidera Radikalne stranke, otvoreno bio protivan vladinoj naredbi o neophodnosti predaje oružja i, podstaknut od funkcionera mesnih radikalskih odbora, potom otvoreno s oružjem u ruci krenuo da zbaci naprednjački režim i uspostavi novu vlast, shodno radikalskom programu. Naravno, »Slovenec« se nije slagao sa ovim korakom srpskog naroda u istočnoj Srbiji, smatrajući da do bune nije došlo zbog visokih poreskih opterećenja, jer su poreska davanja u Srbiji, navodno, bila simbolična. Građani su uživali političke slobode kao retko gde, »pa je za žaljenje što je od radikala obmanuti srpski narod ugazio u bunu, budući da prema njemu nije učinjena nikakva nepravda«, što je, kao najvažnije, navedeno u saopštenju, objavljenom u »Slovencu«, u broju od 9. novembra. Ovaj list je takođe podvukao, pored ostalog, u broju od 15. novembra, da su seljaci u crnorečkom okrugu silom gonjeni od naoružanih pobunjenika da aktivno učestvuju u buni. Osim toga, narod u istočnoj Srbiji nije bio motivisan antimonarhističkom ideologijom, budući da su radikali, kako je naglašeno u uvodniku organa slovenačkih klerikalaca, »Položaj na Srbskem«, objavljenom u broju od 8. novembra, »odlučno bili protivni uvodenju republike«, dok je organ slovenačkih liberala, u lapidarnom saopštenju od 16. novembra, oslanjajući se na izveštaj objavljen u »Politische Correspondenz«, u sklopu drugih vesti, napomenuo »da je Preki sud ustanovio da buna nije imala protivdinastičkih motiva«.¹³⁶

Za razliku od »Slovenca«, koji je, pored dubokog narodnog nezadovoljstva diktatorskom vladavinom kralja Milana i naprednjačkog kabineta, smatrao radikalsku propagandu za glavnog uzročnika izbijanja bune, »Slovenski Narod« je zastupao tezu da su protivustavna i nasilna vladavina kralja Milana i u svemu pokornog mu naprednjačkog kabineta izazvali duboko narodno nezadovoljstvo, dok je prinudno oduzimanje oružja od pripadnika narodne vojske bilo most za prelaz od rezistentnog narodnog raspoloženja ka otvorenoj oružanoj buni u cilju zbacivanja omraženog birokratskog režima. Osim toga, organ slovenačkih liberala nije, kakav je slučaj bio sa »Slovencom«, smatrao radikalsku propagandu presudnim činiocem za izbijanje bune, niti je, pak, negodovao zbog oružane pobune srpskih seljačkih masa, a još manje je izražavao uverenje, da do bune nikako nije trebalo doći. Doduše, neposredno po ugušenju Timočke bune, u broju od 19. novembra, uzgredno je u »Slovenskom Narodu« napomenuto, bez obrazloženja, da je oružana pobuna, posle duže pripreme, »isuviše brzo izbila i zbog toga, budući da je ostala usamljena«, bila osuđena na neuspeh. Gledište »Slovenskog Naroda«, uglavnom, dele, iako ne posve i u izrazito identičnoj formi, »Edinost«, »Soča« i »Slovenski Gospodar«, dok »Novice« navode prisilno razoružanje narodne vojske kao jedini i isključivi uzrok izbijanja bune u istočnoj Srbiji.¹³⁷

Slovenački listovi su blagovremeno obavestili svoje čitaoce o hapšenju Glavnog odbora Radikalne stranke, noću, 25/26 (6/7. novembra) oktobra, i sprovođenju istih pred Preki sud u Zaječar.¹³⁸ U broju od 8. novembra, organ slovenačkih liberala

¹³⁶ Up.: »Slovenec« 179, 181, 182, 187 od 5, 8, 9. i 15. XI 1883; »Slovenski Narod« 263, 16. XI 1883. Tvrdnja »Slovenca«, da radikali nisu bili republikanci, i »Slovenskog Naroda«, da buna nije bila uperena protiv dinastije Obrenovića, u potpunosti je tačna. Naime, Radikalna stranka, imajući u to vreme sitnoburžoasko obeležje, nije se ni borila za revolucionarne izmene društva Srbije već za reforme na liniji zahteva programa sitne liberalne buržoazije: suverenitet Narodne skupštine, opšte i neposredno, te i aktivno i pasivno pravo glasa, opštinska i sreska samouprava, sloboda zbora i dogovora, ustavna monarhija itd. Takvi zahtevi za ono vreme su bili progresivni. Međutim, posle sloma Timočke bune, Radikalna stranka se je stavila u službu dinastije i interesa reakcionarne krupne buržoazije (up.: R. Milošević, op. cit., str. 108—121; S. Jovanović, Pera Todorović, Političke i pravne rasprave, knj. prva, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, II, ..., str. 357—403; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 133—140; Dr D. Janković, op. cit., str. 227—230, 246—261).

¹³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 264, 268, 263, 265 od 6, 10, 16. i 19. XI 1883; »Edinost« 89, 7. XI 1883; »Soča« 46, 9. XI 1883; »Slovenski Gospodar« 45, 8. XI 1883, str. 358; »Novice« 45, 7. XI 1883, str. 364.

¹³⁸ Opširnije o okolnostima pod kojima su uhapšeni članovi Glavnog odbora Radikalne stranke, sem Nikole Pašića koji je, 25 (6. novembra) oktobra uspeo, da pređe u Ugarsku, i sprovedeni pred Preki sud u Zaječar, v.: R. Milošević, op. cit., str. 156—171.

obavestio je svoje mnogobrojne čitaoce »da su juče, noću, uhapšeni u Beogradu, na zahtev kraljevog komesara, više uglednih članova Centralnog komiteta Radikalne stranke, koji će biti predati Prekom sudu«, ¹³⁹ a u broju od narednog dana, pozivajući se na informaciju iz »Neue freie Presse«, rečeno je: »Prekjuče, noću, iz beogradske tvrđave sproveden je profesor Đaja u Zaječar, gde je kao duhovni uzročnik bune streljan, nakon donete odluke po hitnom sudskom postupku«, dok je u broju od 10. novembra u ovom listu saopšteno: »Osim predsednika Pašića, koji je nestao, uhapšeno je svih devet odbornika radikalnog komiteta, koji su juče, noću, svi okovani u teške gvozdene okove i oterani pred Preki sud u Zaječar. Vest o usmrćenju profesora Đaje se demantuje«. ¹⁴⁰

»Slovenec« je, u broju od 9. novembra, kratko saopštio svojim čitaocima kako su u Srbiji otpočeli vrlo oštro postupati prema radikalima, jer su »noću, na dan 7. t.m. uhapšeni načelnici radikalnog odbora i sprovedeni u zatvor«. U nastavku ovog saopštenja su, identično podacima označenim u »Slovenskom Narodu«, navedena imena uhapšenih članova Glavnog odbora Radikalne stranke, na čelu sa Nikolom Pašićem, uz napomenu da srpska policija prema uhapšenim političkim protivnicima nema milosti. U tom podužem saopštenju je, kao najvažnije, u smislu komentara, vezanog za hapšenje radikalnih vođa, istaknuto da je Nikola Pašić, kao poslanik za srez zaječarski, intenzivnom agitacijom uspeo da svoj izborni kraj pobuni, odakle se buna proširila na teritoriju drugih srezova. »Pašić je mislio«; kako se u tom saopštenju ističe, »da će ministarstvo u nevolju dovesti time što je neuke Zaječarce podsticao na pobunu, pa se je i sâm na lepak uhvatio«. ¹⁴¹ U broju od 10. novembra slovenačkih klerikalaca navedeno je kako je u Zaječaru, po kratkom sudskom postupku, profesor Jovan Đaja osuđen na smrt i da je presuda odmah izvršena. Međutim, »Pašić je policiji umakao«, ali su, zato, uhapšeni drugi radikalni vođi i sprovedeni u Zaječar, gde će im suditi Preki sud, dok je u narednom broju naglašeno, da su uhapšene radikalne vođe sproveli pred Preki sud u Zaječar sem Nikole Pašića, koji je uspeo »da izbegne hapšenje bekstvom u Ugarsku«. ¹⁴² Organ slovenačkih liberala objavio je, sredinom novembra, informaciju, bez komentara, kojom obaveštava slovenačku javnost, da je nadležni organ vladajućeg režima u Srbiji raspisao poternicu »za načelnikom raspuštenog Centralnog odbora Radikala«,

¹³⁹ uz navođenje njihovih imena. »Med njimi se nahajajo: Pašić, Teodorović, Milošević, profesor Geršić, Andrija Nikolić, Taušanović i profesor Gjaja« (»Slovenski Narod« 256, 8. XI 1883). Kako navodi tadašnji član Glavnog odbora radikala, Raša Milošević, koji je tog dana bio uhapšen, tad su lišeni slobode sledeći prvaci Radikalne stranke: Pera Todorović, Raša Milošević, Kosta Taušanović, Paja (Pavle) Mihailović, Andra Nikolić, Giga Geršić, Jovan Đaja, Steva Stevanović i Joška Simić. Što se tiče Pašića, tamo je rečeno: »Predsednik Glavnog odbora Radikalne stranke, Nikola Pašić, prešao je istog dana 25 (6. novembra) oktobra oko podne preko Save kod železničkog mosta«. Dakle, pogrešno je u saopštenju »Slovenskog Naroda« navedeno ime Nikole Pašića kao uhapšenog, dok su izostavljeni: Pavle (Paja) Mihailović, Steva Stevanović i Joška Simić. Kako ističe Žika Živulović, kralj Milan je bio veoma ljut zbog toga što nije uhapšen predsednik Glavnog odbora Radikalne stranke, Nikola Pašić. On je naredio da se uhapsu raniji članovi Glavnog odbora radikala: Svetomir Nikolačević, Miša Vujić, Svetomir Milosavljević i Jovan Žujević. Međutim, to kraljevo naređenje nije izvršeno (up.: R. Milošević, op. cit., str. 156—158; Ž. Živulović, op. cit., »Politika« 25025, 9. VI 1983, str. 15).

¹⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 256, 257, 258 od 8. 9. i 10. XI 1883. Valja reći, da su Jovan Đaja, Giga Geršić, Andra Nikolić, Stevan (Steva) Stevanović i Joška Simić, u nedostatku dokaza, bili od Prekog suda u Zaječaru oslobođeni optužbe (up.: R. Milošević, op. cit., str. 185; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 129—130).

¹⁴¹ Taj deo saopštenja, koji se odnosi na oštru kritiku tobožnje veoma velike angažovanosti Nikole Pašića na dizanju bune, glasi: »Upor u zaječarskom okrožju je tim znameniti, jer je to okrožje volilni kraj načelnika srbskih radikalecv, inženirja Pašića. Vsa druga okrožja so se rada ali nerada novi postav i novemu ministerstvu uklonila, le Zaječarji niso tega hoteli, ker jim je iz Belega grada od Pašića in pristašev uporen veter pihal. Pašić je mislil ministerstvo v zadrego spraviti, ko je nevedne Zaječarje k uporji podpihaval, se je pa sam na limance vjel.« (»Slovenec« 182, 9. XI 1883). U Glavnom odboru radikala vladao je oportunizam što se tiče preuzimanja vlasti putem oružane borbe. U tome nije bio nikakav izuzetak Nikola Pašić. Kada je »na tajnom sastanku radikalnih prvaka«, održanom u Beogradu, 28 (10. oktobra) septembra 1883, Pera Todorović predložio da se, u smislu pariranja namere kralja Milana da izvrši državni udar, formira »partijski generalštab«, ostali članovi taj potez nisu odobrili. Ni odluka, doneta na skupu najistaknutijih radikalnih vođa, 24 (5. novembra) oktobra, o odlasku većeg dela članova Glavnog odbora među pobunjenike nije poštovana, jer nijedan od njih, sem Nikole Pašića, koji je prebegao preko Ugarske i Rumunije u Bugarsku, ne saopštivši svoju odluku ni najbližim političkim saradnicima, nije napustio Beograd. Osim toga, Preki sud u Zaječaru oslobodio je petoricu članova Glavnog odbora radikala svake optužbe, dok za pet osuđenih članova tog Odbora »pravih dokaza za osuđu«, kako ističe Slobodan Jovanović, »nije bilo« (up.: R. Milošević, op. cit., str. 137—185; D. S. Nikolačević, op. cit., passim, str. 53—131; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 129—145; Ž. Živulović, op. cit., »Politika« 25016, 25021, 25023, 25025, 25041 od 30. V, 5. 7. 9. i 25. VI 1983, str. 15, 17, 15, 15, 16).

¹⁴² Up.: »Slovenec« 183, 184 od 10. i 12. XI 1883.

Nikolom Pašićem,¹⁴³ kao i o tome, da »su neki od pobunjeničkih četovođa prebegli preko granice na bugarsku teritoriju«,¹⁴⁴ te i to, da su pred kraljem Milanom izrazili svoju punu lojalnost prema vladaru Srbije i dinastiji Obrenovića lideri Liberalne stranke: Jovan Ristić, Radivoje Milojković i Alimpije Vasiljević.¹⁴⁵

Postavljen »za glavnog komandanta vojske određene da povrati red u pobunjenim krajevima i za kraljevog komesara«, ukazom vladara od 21 (2. novembra) oktobra, general Tihomilj Nikolić, krenuo je sa svojim štabom narednog dana u Paraćin i tamo prispeo 23 (4. novembra) oktobra 1883, uveče. On je tada raspolažao sledećim snagama stalnog kadra: 2 bataljona pešadije, 1 baterija artiljerije i 2 eskadrona konjice kod Svete Petke; 2 bataljona pešadije sa ostatkom Šumadijskog artiljerijskog puka u Čupriji; 2 bataljona pešadije u Paraćinu; Moravski artiljerijski puk u Jagodini; i »brdski artiljerijski puk sa 80 čuvara javne bezbednosti u Zaječaru«. S obzirom na to, da su jedinice narodne vojske bile posele položaje u rejonu Kalafata, Straže, Stolice i Čestobrodice i imajući u vidu stvor zemljišta, generalu Tihomilju Nikoliću su se nudila tri napadna pravca: 1) napad svim snagama pravcem: Čestobrodica—Stolice—Boljevac; 2) glavninom trupa dejstvovati pravcem: Mozgovo—Lozica—Kalafat—Boljevac, a pomoćnim: Čestobrodica—Stolice—Boljevac; i 3) glavnim snagama nastupati obilaznim pravcem: Sokobanja—Bučje—Planinica, a pomoćnim »držati se u odbrambenim položajima prema Čestobrodici«. Kako su jedinice narodne vojske posele 25 (6. novembra) oktobra širi rejon Sokobanjske klisure, general Tihomilj Nikolić je doneo odluku da akceptira drugi pravac napada, budući da je on pružao najviše mogućnosti za brzo slamanje otpora pobunjeničkih snaga. Pobunjene jedinice narodne vojske, predvođene neobučanim, neodlučnim i kompromisu sklonim starešinama, nisu sadejstvovala, jer i nije bilo jedinstvenog operativnog plana borbenih dejstava niti, pak, objedinjenog komandovanja. Iako brojno superiorne u odnosu na efektivne stalnog kadra,¹⁴⁶ slabo naoružane: puškama sprednjačama i batinama, bez visokog borbenog morala, jedinice narodne vojske nisu pružile ni na jednom položaju odsudan otpor neuporedivo bolje naoružanim i obučanim snagama stalnog kadra. Zbog toga je buna ugušena za sedam dana.

Sprovodeći u delo svoju ideju munjevit i energične akcije protiv glavnine pobunjenih jedinica narodne vojske, sračunatu na brzo opkoljavanje i razbijanje ove u središtu buntovničkog pokreta, te ga tako paralisati na njegovom početku i, naravno, sigurno osujetiti njegovo širenje, general Nikolić je izradio i odgovarajući plan dejstva. Taj operativni plan se imao realizovati na taj način, što bi Čestobrodčki odred, jačine 2 pešadijska bataljona i 1 baterija artiljerije, pod komandom

¹⁴³ koja glasi: »Nikola Pašić, inženir, rojen v Zajčarji, se obdolžuje soudeležitve veleizdajškega podjetja ter bi se bil imel vsled sodnega ukrepa s 25. dne oktobra (starega računa) zapreti. Ker pa se je z begom odtegnil izvedenja tega sklepa, naroča se vsem redarstvenim oblastvom, da ostro pazijo nanj ter, ako ga zasačijo, dovedo semkaj.« (»Slovenski Narod« 261, 14. XI 1883).

¹⁴⁴ za kojima su raspisane poternice, kako »su saopštili tih dana svojim čitaocima organ slovenačkih liberala i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, koji je radikale smatrao glavnim krivcima za bunu. Ova oba lista istakli su, da su raspisane poternice za nekim vođama Radikalne stranke i starešinama narodne vojske, koji su u bekstvu. Od njih su u oba lista navedeni: Aleksa (Aca) Stanojević, narodni poslanik iz Knjaževca i član Privremenog izvršnog odbora okruga knjaževačkog; Mihailo Veselinović, trgovac iz Knjaževca, član Privremenog izvršnog odbora za okrug knjaževački; Vuča Nikolić, zemljoradnik iz Guševca, član Pobunjeničkog odbora na Dervenu; i Radovanović Svetislav, učitelj u Crnojeljevi (up.: »Slovenski Narod« 264, 17. XI 1883; »Laibacher Zeitung« 265, 19. XI 1883, str. 2263).

¹⁴⁵ »Slovenski Narod« 261, 14. XI 1883.

¹⁴⁶ budući da su snage narodne vojske, kako se vidi iz izveštaja generala Tihomilja Nikolića ministru vojnom i predsedniku vlade, Nikole Hristića, kralju, imale preko 12.000 boraca. Od strane jedinica stalnog kadra učestvovalo je u borbenim dejstvima 7 pešadijskih bataljona, 5 baterija artiljerije i 3 eskadrona konjice. Budući da je bataljon aktivne vojske imao 1883. godine 1090 ljudi, a baterije i eskadroni po oko 150 ljudi, onda bi ukupna snaga u živoj sili efektivnog stalnog kadra pod komandom generala Tihomilja Nikolića iznosila negde oko 8830 ljudi (up.: Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom: izveštaj o operacijama stajaće vojske protiv pobunjenika i ugušavanja bune, Zaječar, 2/14. decembra 1883, M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 76—77, 80—81, 83, 85, 87—90; Nikola Hristić kralju Milanu: izveštaj o buni i njenom ugušavanju i razornom radu Radikalne stranke, Beograd, 28 (9. januara 1884) decembra 1883, M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 105—114; B. T. (B. Teodorović), Pešadijski bataljon, Vojna enciklopedija, Drugo izdanje, 1, Beograd, 1970, str. 504—505; M. Mjč. (M. Mijalković), Baterija, Vojna enciklopedija, Drugo izdanje, 1, Beograd, 1970, str. 510—511; M. R. (M. Rašić), Eskadron, Vojna enciklopedija, Drugo izdanje, 2, Beograd, 1971, str. 702—703).

potpukovnika Mihaila Srečkovića, dejstvovao na pravcu: Čestobrodica—Stolice—Kalafat, a Banjski odred, jačine 4 pešadijska bataljona, 1 baterija artiljerije i 1 eskadron konjice, pod komandom pukovnika Svetozara Hadžića, imao je prodirati pravcem: Mozgovo—Sokobanjska klisura—Lozica—Kalafat. Po ovladavanju šireg rejonu Sokobanjske klisure, Stolica i uspostavljanju tesne veze između Banjskog i Čestobrodickog odreda na Kalafatu, obuhvatno dejstvovati ka Boljevcu. Ranije smo naveli, kako mislimo, najneophodnije o borbenim dejstvima jedinica stalnog kadra protiv snaga narodne vojske, uz konstataciju da je, na opšte iznenađenje ondašnje javnosti, buna slomljena, tako reći, za nekoliko dana. Do toga je došlo, dobrim delom, zbog okolnosti što su jedinice stalnog kadra, gotovo iz pokreta, ne izvršivši koncentraciju u pravom smislu te reči, otpočele dejstvovati, što je iznenadilo ne-konsolidovane i rascepkane jedinice narodne vojske. Već 26 (7. novembra) oktobra snage Banjskog odreda, nakon simboličnog otpora pobunjenika, ovladale su širim rejonom Sokobanjske klisure. Tokom 27 (8. novembra) oktobra, Čestobrodicki odred je ovladao, uz vrlo slab otpor pobunjenika, rejonom Čestobrodice, Stožica i Kalafata, dok su delovi Banjskog odreda, bez otpora, zauzeli Boljevac narednog dana. Na dan 31 (12. novembra) oktobra, delovi Banjskog odreda, pod komandom majora Jovana Atanackovića, ušli su, bez otpora, u Sokobanju, dok je drugi deo ovog odreda, pod komandom potpukovnika Aleksandra Protića, ušao u Zaječar, 29 (10. novembra) oktobra, uveče, pa odatle krenuo ka Vratarnici, 31 (12. novembra) oktobra, u 5 časova izjutra, kako bi u sadejstvu sa odredom, pod komandom potpukovnika Dragoljuba Markovića, koji je, jačine 1 bataljon pešadije i 1 baterije artiljerije, 30 (11. novembra) oktobra, zauzeo Gramadu, a narednog dana Svrsljig, uz izvestan otpor jedinica narodne vojske. Na dan 31 (12. novembra) oktobra, posle dosta žilavog sedmočasovnog otpora jedinica narodne vojske, deo Banjskog odreda, pod komandom potpukovnika Protića, ovladao je položajima u širem rejonu Vratarnice i narednog dana, u 11,30 časova, ušao u Knjaževac, bez otpora, što je učinio i odred potpukovnika Markovića, 2 sata docnije, sa pravca Tresibabe. Konačno, Čestobrodicki odred, ojačan 1 pešadijskim bataljonom i sa 2 topa, pod komandom potpukovnika Srečkovića, prispeo je forsiranim maršem u Sokobanju, 1/13. novembra, gde je prenoćio, pa je 2/14. novembra ušao »bez borbe« u Aleksinac, u 13,30 časova. Time je Timočka buna bila ugušena. Koliko je bio slab otpor pobunjenih jedinica narodne vojske snagama stalnog kadra, najbolje potvrđuju gotovo zanemarljivog značaja obostrani gubici. O njima general Tihomilj Nikolić doslovno, na kraju svog izveštaja ministru vojnom, kaže ovo: »U celoj ovoj pobuni bio je samo jedan vojnik stalnog kadra ranjen, koji je kasnije i umro u bolnici, a osim njega ranjen je i jedan čuvar javne bezbednosti. Drugih pak gubitaka vojska nije imala. Od huntuoničkih pak gubitaka saznato je dosada poimence za 15 mrtvih i 23 ranjenih.«¹⁴⁷

S obzirom na okolnost, da je Timočka buna veoma brzo ugušena i da borbi, u pravom smislu te reči, nije ni bilo, to su i saopštenja o borbenim dejstvima između kontingenta stalnog kadra i jedinica narodne vojske, objavljena u slovenačkim listovima, bila sadržajno dosta kratka i štura. Pa ipak, o najvažnijem, tj. o brzom nastupanju trupa stalnog kadra, povlačenju ili, pak, paničnom bekstvu i predaji pobunjenih jedinica narodne vojske i uspostavljanju vladinih organa vlasti u pobunjeničkim središtima, slovenačka javnost je bila, uglavnom, blagovremeno upoznata. Naravno, najviše verodostojnih obaveštenja, vezanih za ugušenje Timočke bune, prezentirali su Slovencima »Slovenski Narod« i »Slovenec«, dok su drugi slovenački listovi o tome kratko i u uopštenoj formi saopštili svojim čitaocima. Zbog toga ćemo usredsrediti svoju pažnju saopštenjima iz ova dva lista.

¹⁴⁷ Uz navedeno, u vezi obostranih borbenih dejstava tokom kratkotrajne Timočke bune, valja reći da o buni naroda istočne Srbije protiv vladajućeg birokratskog režima nema u našoj istoriografiji posebne vojnoistorijske studije (up.: Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom... M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 76—90; Nikola Hristić kralju Milanu... M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 110—116; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 127—129; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25026—25040 od 10—24. VI 1983, str. 14. i 15).

Već u broju od 9. novembra, u »Slovenskom Narodu« je kratko saopšteno, u vezi hapšenja lidera Radikalne stranke, da je srpska vlada brzo i odlučno intervenisala, »jer je zaista počela razvijati energiju, koja živo podseća na najvratolomnije dane francuske revolucije«. ¹⁴⁸ Tri dana docnije, u ovom listu je, uglavnom, tačno navedeno o porazu pobunjenih jedinica narodne vojske u širem rejonu Boljevca i Sokobanje, ali bez datacije i sa pogrešnim oslovljavanjem komandanta Čestobrodčkog odreda, potpukovnika Mihaila Srečkovića, sa majorom, a komandanta Banjskog odreda, pukovnika Svetozara Hadžića, sa potpukovnikom. To saopštenje glasi: »Iz Srbije sada dolaze samo oficijozni izveštaji, koji daju do znanja da će ustanak biti brzo ugušen. Potpukovnik Hadžić i major Srečković izvršili su spretan pokret svojih trupa, usled čega su se pobunjenici, istočno od Banje, predali, dok je deo ovih prebegao u Bugarsku, gde su ih razoružale bugarske oružane snage. U banjskom srezu je narodna vojska već razoružana. U boljevačkom srezu su ustanici vođi pohvatani. Artiljeristi u Zaječaru i polovina eskadrona tamošnje žandarmerije ispoljili su izuzetnu hrabrost i spretnost u uspešnoj odbrani ovog grada od napadaja pobunjenika«. U drugom delu ovog izveštaja je tačno navedeno: »Veza između Zaječara i od vojske posednutih krajeva, kod Banje i Boljevca, sa drugim delovima države i prestonicom je uspostavljena i pobuna potpuno ugušena. Sudska istraga će se odmah otpočeti vršiti«. Međutim, tvrdnja na kraju ovog izveštaja »da je u bitkama palo pet oficira, među kojima i jedan potpukovnik«, a tako isto i navod, u broju od 22. novembra: »Srpska vojska je pri ugušenju ustanka izgubila 15 mrtvih i 100 ranjenih, a ustanici 300 ljudi«, sasvim su proizvoljni. To iz razloga, kako smo naveli, pozivajući se na izveštaj generala Tihomilja Nikolića ministru vojnom, što je u kampanji protiv pobunjenih snaga narodne vojske ranjen samo 1 vojnik stalnog kadra i »jedan čuvar javne bezbednosti«, dok su pobunjenici imali 15 mrtvih i 23 ranjena. ¹⁴⁹ U broju od 15. novembra ovog lista, navedeno je, bez datacije, da su pobunjenici zauzeli Knjaževac i »ustanovili privizornu vladu s radikalnim poslanikom Stanojevićem na čelu«. U nastavku ove informacije navedeno je, da je kraljeva vojska, »nakon dvočasovnog boja na Vratarnici«, pobedila jedinice narodne vojske i neke od njenih vođa zarobila, »posle čega se je Knjaževac predao«. U nastavku je naveden i ovaj verodostojan podatak: »Skoro u isto vreme su pobunjenici napali u Aleksincu zatvor, oslobodili bivšeg radikalnog poslanika, Stanka Petrovića, te potom prisvojili vlast«. Zbog toga je »vlada otposlala tamo redovnu vojsku«, dok se je »kraljevim ukazom vanredno stanje proširilo na ceo knjaževački okrug i neke srezove aleksinačkog i negotinskog okruga«. ¹⁵⁰ Dalje je u ovom listu, u broju od 26. novembra, navedeno da se u srezovima kruševačkog okruga, uz prisustvo jedinica stalnog kadra, nastavlja sa razoružavanjem narodne vojske, a sedam dana docnije, da je izvršeno oduzimanje oružja od narodne vojske u svim okruzima, uz sledeći komentar: »Ista vest, kao i ranije lansirana o tome, zaslužuje samo malo poverenja«. ¹⁵¹ Konačno je, u najčitanijem slovenačkom listu, krajem novembra i tokom decembra, kao najvažnije, istaknuto, pa i ponovljeno, da se u pobunjenim krajevima Srbije postepeno vraća mir i red, zbog čega je kralj odao priznanje jedinicama stalnog kadra, te će uslediti i odlikovanja vojnih starešina za Novu godinu. Rečeno je još i to, da je povratak mira u istočnoj Srbiji dao kralju povod da naredi demobilizaciju jednog dela stalnog kadra i raspusti Kraljev komesarijat na čelu sa generalom Tihomiljom Nikolićem. ¹⁵²

Nasuprot »Slovenskom Narodu«, koji, koliko smo mogli uočiti, nije jedva čekao ugušenje Timočke bune, »Slovenec« je neskriveno ispoljio svoj negatorski stav prema oružanom otporu naroda u istočnoj Srbiji apsolutističko-birokratskoj vlada-

¹⁴⁸ »Slovenski Narod« 257, 9. XI 1883.

¹⁴⁹ Up.: »Slovenski Narod« 259, 268 od 12. i 22. XI 1883; Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom ... M. M. Nikolić. Timočka buna 1883, I, ..., str. 90.

¹⁵⁰ Up.: »Slovenski Narod« 202, 15. XI 1883; Nikola Hristić kralju Milanu ..., M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 114.

¹⁵¹ Up.: »Slovenski Narod« 271, 277 od 26. XI i 3. XII 1883.

¹⁵² Up.: »Slovenski Narod« 273, 287, 290, 298 od 28. XI, 3, 15, 19. i 31. XII 1883.

vini naprednjačkog režima. Tako je u saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 12. novembra, navedeno, kao najvažnije, ovo: — 1) Pobunjenici su, predvođeni »poslanikom Žikom Milenkovićem, radikalom dušom i telom«,¹⁵³ napali na Zaječar, 8. novembra. Suprotstavio im se potpukovnik Blaž Jurković »s malom šakom vojnika i nešto žandarma«, kojima se pridružio i izvestan broj bogatijih građana, te ih »srećno odbio i naterao u bekstvo, 150 ih je zarobio. Od vojnika nije niko poginuo; dok je nekoliko građana ranjeno«; — 2) Snage stalnog kadra, »predvođene generalom Tihomiljom Nikolićem proterale su ustanike iz Sokobanjske klisure i visova kod Čestobrodice i tom prilikom nisu mnogo svojih vojnika izgubile«,¹⁵⁴ — 3) Jedinice stalnog kadra, nastupajući od Niša i Aleksinca, napale su i razbile pobunjenike kod Sokobanje, predvođene radikalskim poslanikom, Ljubom Didićem. »Neki su od njih molili za milost, a neki, pod vođstvom Didićevim, prešli su u Bugarsku, gde su razoružani i po tvrđavama razmešteni«,¹⁵⁵ — 4) Teško je poverovati pisanju bečkog lista, »Die Presse«, da je buna u potpunosti ugušena, jer, kako izgleda, »Zaječarska buna je samo početak krvave igre, koja će otpočeti u najmlađoj kraljevini kraj Save i Dunava«. Da se buna proširi na celu Srbiju, »pa da zavedeni narod svoju kožu nosi na prodaju«, dovoljan je samo mali mig sa ruske strane, budući da je, usled razorne propagande radikala i demokrata,¹⁵⁶ nezadovoljstvo srpskog naroda dospelo na najviši stepen;¹⁵⁷ i — 5) Ruski car je, navodno, nedavno pohvalio Petra Karađorđevića. »Šta će na to Milan reći? Rusija zajedno s Petrom čeka, a čekati su se oba naviknuli, pa, prema tome, više ili manje, nema nikakvog značaja«. ¹⁵⁸

U broju od 15. novembra, u ovom listu je navedeno: »U Srbiji je mir, ali kaval, svedoči nam predostrožnost kraljevske vlade, budući da je u svima srezovima, koji leže na jugoistočnoj granici, proglasila opsadno stanje«. Dalje je, možda namerno umanjujući broj pobunjenika, navedeno: »Ustanika je bilo 2000; 1800 se je kraljevoj vojsci na milost i nemilost predalo. Huškači i kolovođe bili su ondašnji učitelji, popovi i radikalski poslanici, koji su se takođe predali«. ¹⁵⁹ Dan kasnije je,

¹⁵³ radikalski poslanik iz Planinice. On je zajedno sa istaknutim radikalima: Petrom Antićem, Dobrosavom Petrovićem i popom Lukom Đurovićem-Crnogorcem, komandovao snagama narodne vojske, koje su oko 5 časova izjutra, 27 (8. novembra) oktobra, otpočele iz rejona Kraljevice napad na Zaječar. Kako smo rekli, napad je, zbog neorganizovanosti, malodušnosti vođa i izostale pomoći građana Zaječara, pretrpeo totalan neuspeh (Nikola Hristić kralju Milanu..., M. M. Nikolić, *Timočka buna 1883*, I, ..., str. 111).

¹⁵⁴ Što se tiče držanja pripadnika narodne vojske, tamo je, sa izvesnom dozom sarkazma, navedeno ovo: »Ustaši so bežali u divjem teku ter celo orožja niso imeli časa s saboj jemati« (*Slovenec* 184, 12. XI 1883). Na položajima u širem rejonu Čestobrodice, jedinice narodne vojske, kojima je glavni vod bio pop Marinko Ivković, a komandovao im je četovođa Sava Miličević, pružile su slab otpor snagama Čestobrodskog odreda, 27 (8. novembra) oktobra, te su ove, skoro nesmetano, posele dominantne položaje: Stolicu, Stražu i Kalafat. Tom prilikom stalni kadar nije imao gubitaka, dok su jedinice narodne vojske imale 7 mrtvih i 3 ranjena (up.: Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom..., M. M. Nikolić, *Timočka buna 1883*, I, ..., str. 82—83; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25030, 14. VI 1983, str. 14).

¹⁵⁵ Na dan 28 (9. novembra) oktobra, general Tihomilj Nikolić naredio je potpukovniku Dragoljubu Markoviću da sa 1 bataljonom pešadije i 1 poljskom baterijom krene iz Niša preko Aleksinca ka Sokobanji. No, istog dana, doznav o pobuni »celog knjaževačkog okruga«, naredio je potpukovniku Markoviću da sa svojim odredom iz Niša krene preko Gramade i Dervena ka Knjaževcu. Narednog dana, tj. 29 (10. novembra) oktobra, naredio je potpukovniku Atanackoviću da odmah sa Kalafata krene ka Sokobanji. On je postupio po naređenju i, 31 (12. novembra) oktobra, bez otpora poseo Sokobanju, u 18.15 časova. Dan iza poraza jedinica narodne vojske u širem rejonu Čestobrodice, tj. 28 (9. novembra) oktobra, došlo je do demoralizacije sokobanjskih pobunjenika, a potom i do rasturanja. Njihov vod, Ljuba Didić, pokušao je da pobjegne u Bugarsku, ali je uхваćen i osuđen od Prekog suda u Zaječaru na smrt (up.: Glavni komandant, general Tihomilj Nikolić ministru vojnom..., M. M. Nikolić, *Timočka buna 1883*, I, ..., str. 84—88; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25031, 25034, 25039 od 15, 18. i 23. VI 1983, str. 16, 16, 16).

¹⁵⁶ koje organ slovenačkih klerikalaca identifikuje sa socijalistima (up.: »Slovenec« 179, 181 od 6. i 8. XI 1883).

¹⁵⁷ Taj, kako mislimo, deo izveštaja, koji odražava negatorski stav organa slovenačkih klerikalaca prema buni u istočnoj Srbiji, zaslužuje da ga navedemo doslovno. On glasi: »Dunajska 'Presse' piše, da je upor je povsod uničen. Bog daj da bi bilo res, nam se pa zdi, kolikor so nam ondi razmere znane, da je bil zajčarski upor še le začetek krvavega plesa, ki se bode v najmlajši kraljevini ob Savi i Donavi začel. Srbska tla so z nezadovoljnimi radikali in demokrati povsod kakor s smodnikom nasuta, iskra je tu in čisto nič ne manjka, kakor le majhnega migljaja od ruske strani in vsa kraljevina bo hkrati v ognji, da si tudi zapeljano ljudstvo ne ve vzroka, za kaj da koža na prodaj nosi« (*Slovenec* 184, 12. XI 1883).

¹⁵⁸ »Slovenec« 184, 12. XI 1883.

¹⁵⁹ »Slovenec« 187, 15. XI 1883. Kako smo napomenuli, pobunjenika je bilo oko 12.000. Koliko ih se je predalo jedinicama stalnog kadra, teško je bilo šta reći, jer je veći deo seljaka odmah pušten na slobodu, bez njihovog evidentiranja, budući da se smatralo da su zavedeni. Inače, pored učitelja, sveštenici su bili najagilniji agitatori bune protiv vladajućeg naprednjačkog režima. Do toga je došlo otuda,

nakon kratkog upozorenja, da su jedinice stalnog kadra »takođe i iz Aleksinca proterale sve ustanike«, navedeno: »Na pobunjenoj teritoriji je sada 11 bataljona i 40 topova, što će biti dovoljno za ugušenje ustanka. Kod Vratarnice su se borile 4 čete ustanika sa bataljonom pešadije puna četiri sata, pa su se, najzad, ustanici rasturili. U pobunjenim krajevima mora narod vojnike prehranjivati, što ubrzava povratak mira«. ¹⁶⁰ U broju od 19. novembra ovog lista, kratko je navedeno, kako su pobunjenici krenuli da prošire bunu na teritoriju niškog, pirotskog i vranjskog okruga, ali su brzo osujećeni, »jer su nabasali na dve čete pešaka, koji su se kretali ka Aleksincu, te se je odmah rasplamsala kratka borba. Ustanici su ubrzo pobjegli i rasturili se. Niš, Piro i Vranje su ostali, kao i pre, lepo mirni i u redu«. ¹⁶¹ Konačno, ovaj list je informisao svoje čitaoce da je buna ugušena, ali je narod ostao nezadovoljan, što je navedeno u brojevima od 30. novembra, 11. i 12. decembra 1883, dok je u broju od 7. januara 1884. navedeno da je kralj Milan odlikovao ordenom Takovskog krsta s mačevima generala Tihomilja Nikolića »u znak priznanja vojničkih zasluga koje je zadobio u boju protiv pobunjenika«. ¹⁶²

Izuzev provladinog organa, »Laibacher Zeitung«, koji je objavio oveći broj saopštenja, po sadržaju gotovo istovetnih onima koje su objavili dva slovenačka dnevnika, kada je reč o samim događajima, a što se tiče odnosa prema buni on je krajnje negatorski, poput organa slovenačkih klerikalaca, ¹⁶³ ostali listovi, koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, obavestili su svoje čitaoce kratkim izveštajima, bez zapaženih komentara, o brzom ugušenju bune, ulasku trupa stalnog kadra u ustanička mesta, uspostavljanju ranijih organa vlasti i »hvatanju nekih od kolo voda bune«. Osim toga, »Edinost« je naglasila da je u Srbiji povraćen mir i da je »vojska zbog toga pohvaljena«, ali je unutrašnje stanje u Srbiji još uvek nestabilno, dok je »Soča« istakla i to; da bi Austro-Ugarska najverovatnije okupirala Srbiju da stalni kadar srpske vojske nije bunu ugušio. Valja reći i to, da su »Novice« sa zadovoljstvom konstatovale ugušenje bune u istočnoj Srbiji od jedinica stalnog kadra. ¹⁶⁴

Pod predsedništvom člana Kasacionog suda, Dragomira Rajovića, otpočeo je sa radom Preki sud u Zaječaru, 4/16. novembra, te povereni mu zadatak završio, 6/18. decembra 1883. U tom vremenu održano je 86 pretresa, »a kroz Preki sud je prošlo« 809 optuženih za učešće u Timočkoj buni. Bez izvođenja ikakvih dokaza, sudeći »ne po zakonu već po savesti«, kako kaže Slobodan Jovanović, Preki sud je osudio na smrt 94, na robiju 567, u koji broj ulaze i 11 što su u bekstvu, na zatočenje 5, na zatvor 68 i osloboedio kao nevine 85. Dvadeset jedan najborbenijih vođa bune streljan je na Kraljević iznad Zaječara. Preostalim je smrtna kazna zamenjena robijom, »ako oni nisu sami sprečili njeno izvršenje bekstvom«. Članovi Glavnog odbora Radikalne stranke, svojim devotnim držanjem pred Prekim sudom, potvrdili su koliko je u to vreme njihova stranka bila daleko od nepomirljive borbe za radikalne promene na unutrašnjem planu društveno-ekonomske zbilje u Srbiji. Naravno, u tom pogledu su prednjačili članovi Glavnog odbora Radikalne stranke, koji su odlučno bili protiv svake oružane borbe u cilju izmene postojećeg stanja u Srbiji. Preki sud je na smrt osudio, zbog tobožnjeg organizovanja Timočke bune, Nikolu Pašića, Peru Todorovića i Rašu Miloševića, Kostu Taušanovića na 8 i Pavla (Paju) Mihailovića na 5 godina zatočenja, dok su preostala petorica članova Glavnog odbora Radikalne stranke oslobođeni kao nevini. Smrtne kazne nisu izvršene, jer je

što su ideje Svetozara Markovića bile akceptirane od dobrog dela učenika Srpske pravoslavne bogoslovije u Beogradu, škole budućih sveštenika (up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 129-133; Dr D. Janković, op. cit., str. 262-264; napomena 146. ovog rada)

¹⁶⁰ »Slovenec« 188, 16. XI 1883.

¹⁶¹ »Slovenec« 190, 19. XI 1883.

¹⁶² Up.: »Slovenec« 200, 208, 209, 5 od 30. XI, 11, 12. XII 1883. i 7. I 1884.

¹⁶³ up.: »Laibacher Zeitung« 261, 262, 263, 264, 265 od 14, 15, 16, 17. i 19. XI 1883, str. 2229, 2237, 2245, 2252-2253, 2263.

¹⁶⁴ Up.: »Edinost« 91, 92, 96, 104 od 14, 17. XI, 4 i 29. XII 1883; »Soča« 46, 47 od 16. i 23. XI 1883; »Novice« 46, 52 od 14. XI i 27. XII 1883, str. 372, 420; »Slovenski Gospodar« 46, 15. XI 1883, str. 366, »Laibacher Wochenblatt« 171, 17. XI 1883.

Nikola Pašić bio u bekstvu, a Pera Todorović i Raša Milošević su od kralja pomilovani na 10 godina zatočenja. Međutim, pravih dokaza za bilo kakvu osudu glavnih vođa Radikalne stranke nije bilo.¹⁶⁵

O radu Prekog suda u Zaječaru i presudama izrečenim optuženima za sudelovanje u Timočkoj buni, slovenačka javnost je bila, uglavnom, o najglavnijem blagovremeno i verodostojno obavještena. Prezentirajući svojim čitaocima kratka saopštenja o radu pomenutog suda, slovenački listovi su se usredotočili na rezultate rada ovog tako strogog delioca pravde, pretežno u uopštenom smislu, izbegavajući, s retkim izuzecima; da sa svoje strane ocenjuju njegovu objektivnost.

Petog dana, nakon otpočinjanja rada Prekog suda u Zaječaru, tj. 21. novembra, obavestio je »Slovenski Narod« svoje čitaoce o tome, da su »glavni uzročnici srpskog ustanka, Miloje, Prvulović i seljak iz Banje«, bili jednoglasno na smrt osuđeni. Do toga je, kako se u ovom saopštenju podvlači, došlo otuda, što je pop Miloje »pre osam godina u Kragujevcu razvio zastavu buntovnosti« i što je »učestvovao u pobunama u Poreču i Grljanu«, a Prvulović »zbog predvođenja ustaničkih četa kod Boljevca«, dok je »banjski seljak svojom rukom streljao trojicu varošanina što se nisu hteli pridružiti njegovoj četi«. U smislu komentara navedenog, kratko je na kraju ove informacije rečeno da Preki sud u Zaječaru primenjuje najstrožije kriterije pri odmeravanju kazne glavnim vođama Timočke bune, dok prema ostalim učesnicima u njoj postupa veoma blago.¹⁶⁶ Dalje je, u broju od 22. novembra, u ovom listu kratko zabeleženo da vlast prema zatvorenim u beogradskoj tvrđavi radikalskim vođama i saučesnicima u Timočkoj buni, koji su u ponedeljak, 19. novembra, odvedeni pred Preki sud u Zaječar, neće imati nikakve samilosti, a narednog dana je saopšteno, pozivom na vesti iz Beograda od 21. novembra, ovo: da je »zadnja vojna akcija bila posadanje Kruševca«; da zarobljeni pobunjenici ističu kako su bili čvrsto uvereni u to, »da nijedan srpski vojnik neće pucati na srpskog seljaka«; da će »članovi Glavnog odbora radikala doći pred Preki sud«; i da se, pored već šest osuđenih na smrt pobunjenika, očekuje izricanje još smrtnih presuda od strane Prekog suda.¹⁶⁷ U broju od 26. novembra ovog lista, lakonski je saopšteno ovo: »U petak, 23. novembra, Preki sud u Zaječaru je vršio pretres optuženim srpskim radikalskim vođama: Todoroviću, Nikoliću, Geršiću, Miloševiću i Taušanoviću«. Zadnjeg dana novembra, u organu slovenačkih liberala, kratko je zabeleženo: »Među svim odbornicima Radikalne stranke najkompromitovaniji su Pašić, Todorović i Raša Milošević«, što je navedeno i u narednom broju, uz ovaj, ne posve

¹⁶⁵ Opširnije o radu Prekog suda u Zaječaru i njegovim rezultatima, krajem 1883. godine, v.: D. J. Ilić, op. cit., knj. druga, str. 3–101; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 129–133; Dr D. Janković, op. cit., str. 247–248; M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. III–IV, 121–533; isti, Timočka buna 1883, II, ..., str. III–V, 1–583; Z. Živulović, op. cit., »Politika« 25041, 25. VI 1983, str. 16.

¹⁶⁶ To dosta neodređeno saopštenje, kad je reč o personalnim podacima trojice rukovodioca u Timočkoj buni, koji su od Prekog suda među prvima na smrt osuđeni i streljani, glasi: »Glavni prouzročitelji srpskega ustanka, Miloje, Prvulović i seljak iz Banje, su bili brzosodno ter jednoglasno na smrt osuđeni. Pop Miloje razvil je bil že pred osmimi leti pod kabinetom Kaljevićevim u Kragujevcu prapor upornosti ter se je udeleževal tudi ustanka u Poreči in Grljanu. Prvulović je vodil ustaške čete pri Boljevci, dočim je Banjski seljak lastnoronočno ustrelil tri meščanine, kateri se neso hoteli pridružiti njegovi četi. Merodajne kroge v Belemgradu vodi baje ta misel, da se ima pri glavnih ustaških voditeljih uporabiti najskrajnejša strogost zakona, vse druge kaznjive pa soditi kolikor možno milo.« (»Slovenski Narod« 267, 21. XI 1883). Teško je identifikovati svu trojicu gore navedenih vođa u Timočkoj buni, kojima je Preki sud, prvog dana svog rada, tj. 5/17. novembra, izrekao smrtnu kaznu. Radi se, kad je reč o prvoj dvojici, o popu Miliji Petroviću iz Boljevca i Milenku Prvuloviću iz Krivog Vira, koje je Preki sud, radi organizovanja i rukovođenja bunom u Boljevcu i okolini, osuđio na smrt, 5/17. novembra, pa su narednog dana streljani. Inače, optužnica ne tereti popa Miliju za organizaciju »Crvenog barjaka« u Kragujevcu, 15. februara 1876, pa je verovatno zamenjen sa sveštenikom Milojem Barjaktarovićem, u čijoj je kući, kako navodi Zivan Zivanović, prenoćila crvena zastava uoči njenog razvijanja, niti, pak, za učešće u sukobima naroda sa organima javne bezbednosti zbog žigosanja stoke u Poreču, januara, i u Gamzigradu, maja 1883. Sudeći po tome, da je, 5/17. novembra, zajedno suđeno sa popom Milojem Petrovićem i učiteljem Milenom Prvulovićem za dizanje bune i njenim rukovođenjem u Boljevcu i okolini Živku Nikodijeviću i to kao glavnom krivcu, a Miliji Petroviću i Milenku Prvuloviću kao saučesnicima, i da je zajedno sa ovom dvojicom streljan, kako naglašava jedan od delovođa Prekog suda, Dragutin J. Ilić, na dan 6/18. novembra 1883, to bi se moglo pretpostaviti da se radi o pomenutom Nikodijeviću. Da se radi o Živku Nikodijeviću, upozorava vrlo kratka i, istina, nedovoljno određena informacija »Slovenca« od 20. i 21. novembra i »Sočina« od 23. istog meseca, u kojoj stoji da su »pop Miloje, učitelj Prvulović i jedan seljak iz Boljevca streljani kao vođe ustanka u boljevačkom srezu« (up.: D. J. Ilić, op. cit., knj. druga, ..., str. 17–19; Z. Živanović, op. cit., str. 142–143; M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 121–169, str. 177–223; »Slovenec« 191, 192 od 20. i 21. XI 1883; »Soča« 47, 23. XI 1883).

¹⁶⁷ Up.: »Slovenski Narod« 268, 269 od 22. i 23. XI 1883.

tačan, dodatak: »U Zaječaru je Preki sud dosad na smrt osudio devetoricu ustaničkih vođa, od kojih je nad šestoricom kazna izvršena. Todorović i trojica drugih vođa Radikalne stranke bili su osuđeni na četiri godine zatvora. Veliki broj učesnika u ustanku kralj je, kao bajagi, amnestirao«. Međutim, u broju od 10. novembra, renomirani slovenački dnevnik je bio određeniji i tačniji u pogledu obaveštavanja svojih čitalaca o visini kazni koje je Preki sud odmerio članovima Glavnog odbora Radikalne stranke. Tamo je, u rubrici »Telegrami, Slovenskemu Narodu«, navedeno ovo: »Beograd, 10. decembra. Preki sud je izrekao članovima Glavnog odbora radikala sledeće kazne: Todoroviću i Miloševiću smrtnu kaznu, trgovcu duvana, Taušanoviću, 8 godina i Paji (Pavlu) Mihailoviću 5 godina zatvora. Drugi članovi Glavnog odbora radikala su oslobođeni. Kralj je, osuđene na smrt vođe radikala, pomilovao na 10 godina zatvora«. ¹⁶⁸ Konačno, u broju od 21. decembra 1883. najčitanijeg slovenačkog lista, navedeno je da je Preki sud u Zaječaru »završio svoj rad osudom in contumaciam radikalskih odbornika« na smrt 10 na čelu sa Nikolom Pašićem i Aleksom (Acom) Stanojevićem, a ostale zatvorom od 5 do 15 godina. ¹⁶⁹ Valja reći i to, da je »Slovenski Narod«, u broju od zadnjeg dana februara 1884, izrazio nadu u pomilovanje od strane srpskog kralja većeg broja osuđenih zbog učešća u Timočkoj buni prilikom proslave godišnjice proglašenja srpske kraljevine, izuzev osuđenih članova Glavnog odbora Radikalne stranke, »koji, kako se čuje, neće biti amnestirani«. ¹⁷⁰

Poput organa slovenačkih liberala, i organ slovenačkih klerikalaca objavljivao je kratka saopštenja u vezi rada Prekog suda u Zaječaru bez zapaženijih komentara. Tako je ovaj list, u broju od 24. novembra, kratko saopštio da su uhapšeni radikal-ski vođi sprovedeni nadležnom Prekom sudu, u Zaječar, na dalji postupak. U nastavku tog saopštenja je istaknuto, da niko ne zna kakve mogu biti posledice u krvi ugušene bune, pa bi, prema tome, bilo svrsishodno da kralj Milan posluša savet nemačke i austrijske vlade, koji je prispeo uz čestitku povodom brzog ugušenja bune, »da se rađe služi čovekoljubivošću, negoli, pak, krajnjom strogošću«. ¹⁷¹ Dalje je u ovom listu, u broju od 27. novembra, navedeno da su neki od uglednih Beogradana bili kod kralja i molili ga da amnestira uhapšene radikale, »što je u današnjim prilikama vrlo opasno«, a tri dana docnije, napomenuto je, u sklopu drugih vesti, da u Srbiji i dalje potmulo tinja nezadovoljstvo, potpirivano od radikala, koje već prvi povoljan vetar može munjevitom brzinom rasplamsati. Do toga može tim lakše doći, budući »da se kralj Milan ne da ubediti u potrebu popustljivosti prema zarobljenim pobunjenicima, uprkos tome da za njih moli milost cela država«. ¹⁷² U brojevima od 5. i 6. decembra »Slovenca«, objavljeno je jezgrovito saopštenje o radu Prekog suda u Zaječaru. Kao najvažnije, tamo je navedeno da je 9 vođa bune kažnjeno smrću, od kojih je 6 streljano. »Osim toga, Istražni sud u Zaječaru

¹⁶⁸ Up.: »Slovenski Narod« 271, 275, 276, 282 od 26, 30. XI, 1. i 10. XII 1883. Pretres po optužbi članova Glavnog odbora radikala vršen je 27 (9. decembra) novembra, a izrečena presuda narednog dana. Valja reći, da postoji razmimoilaženje u pogledu visine kazne, izrečene Kostu Taušanoviću, jednom od najvažnijih članova Glavnog odbora radikala. Naime, jedan od delovoda Prekog suda u Zaječaru, Dragutin J. Ilić, tvrdi da je osuđen 8 godina zatvora, kako stoji i u presudi izrečenoj od strane Prekog suda u Zaječaru, dok Raša Milošević i Slobodan Jovanović navode da je kažnjen sa 7 godina zatočenja (up.: D. J. Ilić, op. cit., knj. druga, ..., str. 102—113; R. Milošević, op. cit., str. 182; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IX, ..., str. 129; M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, II, ..., str. 198—208).

¹⁶⁹ Navedeni su ovi, posve nedovoljni, personalni podaci »odbeglih pobunjenika« osuđenih na smrt: »Pašić, Alek. Stanojević, Z. Milanović, Rajić, Veselinović, Marković, Gjurković, Jovanović, Zuparević i Antić« (»Slovenski Narod« 292, 21. XII 1883). Kako se vidi iz presude Prekog suda u Zaječaru od 4/16. decembra 1883, kada je vršen pretres i doneta presuda po krivici »odbeglih pobunjenika«, kažnjeni su smrću: 1) Nikola Pašić, inženjer, bivši narodni poslanik iz Beograda; 2) Aleksa Stanojević, bivši narodni poslanik iz Knjaževca; 3) Zika Milenović, bivši narodni poslanik iz Planinice; 4) Anta Rajačić, bivši narodni poslanik iz Salaša; 5) Mijajlo Veselinović, trgovac iz Knjaževca; 6) Marinko Marković, »bataljoni komandir« iz Vrbice, okruga knjaževačkog; 7) Luka Đurović-Crnogorac, sveštenik iz Gornje Bele Reke, srez zaječarski, »komandant ustanika pri napadu na Zaječar«; 8) Stanoje Jovanović-Jolić, predsednik suda opštine boljevačke; 9) Mijajlo Stuparević, učitelj iz Zvezdana, pisar opštine boljevačke; i 10) Petar Antić, strojar iz Boljevca, »komandant pobunjeničke vojske«. Preostalih 12 optuženih, kažnjeni su: 1 sa 15,6 sa 12,3 sa 10,1 sa 8 godina robije i 1 sa 5 godina zatočenja (M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, II, ..., str. 414).

¹⁷⁰ »Slovenski Narod« 50, 29. II 1884.

¹⁷¹ »Slovenec« 195, 24. XI 1883.

¹⁷² Up.: »Slovenec« 197, 200 od 27. i 30. XI 1883.

ima mnogo ljudi uhapšenih, koji će biti kažnjeni višegodišnjom robijom«. U nastavku je istaknuto, kako je u Zaječar doveden veći broj pobunjeničkih vođa iz aleksinačkog i knjaževačkog okruga, koji će međusobno biti suočeni, kako bi Preki sud mogao ustanoviti pojedinačni stepen krivice. Na kraju ovog saopštenja, u smislu zaključka, navedeno je ovo: »Kralj je već dosad pomilovao zavedene učesnike u buni, pa se treba nadati još izdašnjoj amnestiji sa njegove strane«. ¹⁷³ U potpunosti po sadržaju identičnu informaciju o visini kazni osuđenih članova Glavnog odbora Radikalne stranke prezentirali su slovenačkoj javnosti »Slovenec« i »Edinost«, u broju od 12. decembra, onoj koju je »Slovenski Narod«, kako smo videli, saopštio dva dana ranije. Pored toga, u ovom saopštenju je navedeno da je, krajem novembra, osuđen od Prekog suda u Zaječaru na smrt Gavro Aničić, »koji ima imovinu u vrednosti od 60.000 cekina«, odnosno dukata, i istog dana streljan. ¹⁷⁴ Iza toga stoji, da je Preki sud »prošle sedmice« osudio na smrt 14 aleksinačkih pobunjeničkih vođa, od kojih su 4 streljani, dok su 10 pomilovani, odnosno »na dugu robiju osuđeni, jer će biti u gvožđe okovani«. ¹⁷⁵

Od ostalih slovenačkih listova, naročito se izdvaja trščanska »Edinost« oštrom kritikom, upućenoj na adresu vladajućih krugova u Srbiji na čelu sa kraljem zbog nehumanog odnosa prema uhvaćenim vođama Timočke bune i prestrogih kazni, koje im je izrekao Preki sud u Zaječaru. Tako je u lapidarnoj informaciji, koju je objavio ovaj list, u broju od 21. novembra, navedeno da su, nakon ugušenja bune, u »Srbiji nastupila tako osorljiva vremena, jer ustanike zatvaraju i Preki sud od njih je veliki broj osudio na smrt«, a tri dana docnije, kratko je saopšteno: »Protagonisti srpske bune i vođi pobunjenika, Didić i Gjusić, bili su 19. t. m. po presudi Prekog suda streljani. ¹⁷⁶ Mi veoma sumnjamo da će takva presuda uticati na smirenje srpskog naroda«. ¹⁷⁷ Dalje je u organu trščanskim liberala, u broju od 19. decembra, podvučeno da Preki sud veoma strogo postupa prema uhvaćenim pobunjeničkim vođama, jer je preko 70 okrivljenih osudio na smrt, »od kojih je 18 bilo usmrćeno, jedan se sâm u zatvoru obesio, a ostale je kralj amnestirao«. Iza toga je, u smislu komentara, naglašeno: »Hoće li to smiriti narod? Mi veoma sumnjamo i bojimo se da ne dođe do još jačih ustanaka jer ljudska čuvstva ne umiru na vešalima«. ¹⁷⁸ Konačno, u broju ovog lista od 26. decembra, rečeno je da je Preki sud prestao da radi, ali da će učesnicima u buni suditi redovni sudovi sa merilima prekih sudova. Uz navedeno je, kao komentar, lakonski rečeno: »Prema tome, nad Srbijom je nebo još veoma oblačno«. ¹⁷⁹ Inače, o radu Prekog suda u Zaječaru »Soča«, »Novice« i »Slovenski Gospodar« prezentirali su slovenačkoj javnosti ono što je najneophodnije, jer su objavili kratka saopštenja, gotovo bez ikakvih komentara. ¹⁸⁰

* * *

Na osnovu svega napred navedenog, može se zaključiti sledeće:

1) da su Slovenci sa velikom zainteresovanošću pratili burne događaje u Srbiji, tokom 1882. i 1883, koji su prethodili Timočkoj buni, a isto tako i zbivanja vezana

¹⁷³ Up.: »Slovenec« 204, 205 od 5. i 6. XII 1883.

¹⁷⁴ Gavra Aničića, trgovca iz Knjaževca, predsednika Privremenog izvršnog odbora za okrug knjaževački, Preki sud u Zaječaru je kaznio, 14/26. novembra, nakon obavljenog sudskog pretresa istog dana trinaestorici članova »Pobunjeničkog odbora u Knjaževcu«, smrtnom kaznom, označivši u presudi, pod rednim brojem 2: Gavra Aničića »kao glavnog kolovođu« (M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 385—392).

¹⁷⁵ Up.: »Slovenec« 209, 12. XII 1883; »Edinost« 99, 12. XII 1883.

¹⁷⁶ Očito je, da nepoznati autor ove kratke informacije aludira na Ljubu Didića, trgovca iz Sokobanje i glavnog organizatora i rukovodioca pobune u Sokobanji i okolini, i Ristu Djusića, zemljoradnika i narodnog poslanika iz Merdželata, sreza svrljiškog, okruga knjaževačkog. Preki sud je po njihovoj krivici obavio pretres, 6/18. novembra, kada im je izrekao smrtnu kaznu (M. M. Nikolić, Timočka buna 1883, I, ..., str. 221—224).

¹⁷⁷ Up.: »Edinost« 93, 94 od 21. i 24. XI 1883.

¹⁷⁸ »Edinost« 101, 19. XII 1883.

¹⁷⁹ »Edinost« 103, 26. XII 1883.

¹⁸⁰ Up.: »Soča« 47, 50 od 23. XI, 14. XII 1883; »Novice« 47, 21. XI 1883, str. 380; »Slovenski Gospodar« 47, 50 od 22. XI i 13. XII 1883, str. 374, 398.

za buntovničko vrenje u istočnoj Srbiji, izbijanje bune, njen tok i ugušenje od jedinica stalnog kadra, te i o suđenju učesnicima bune od strane Prekog suda u Zaječaru;

2) da je slovenačka javnost, sudeći po pisanju većine slovenačkih listova, oštro osudila protivustavan postupak kralja i naprednjačke vlade u Srbiji: dovođenje u Skupštinu, tokom juna 1882, »dvohlasaca«, tj. poslanika iz redova Napredne stranke, koji su na izborima katastrofalno poraženi, da su neki između njih dobili svega dva glasa. Taj postupak je izveden da bi se obezbedio potreban kvorum i popunila poslanička mesta u Skupštini, upražnjena odlaskom iz nje poslanika Radikalne stranke;

3) da su »Slovenski Narod«, »Edinost« i »Soča« pa, donekle, i »Slovenski Gospodar« odobravali program Radikalne stranke iz 1881, koji je tokom 1882. i 1883. razrađivan, dok se »Novice« nisu izjašnjavale, a »Slovenec« je otvoreno zagovarao tezu da je preveć slobodouman i da srpski narod nije dorastao da ga sprovede u delo;

4) da su buntovničko vrenje u istočnoj Srbiji i njegovo prerastanje u bunu, slovenački listovi, liberalno orijentisani: »Slovenski Narod«, »Edinost« i »Soča«, pa i konzervativni »Slovenski Gospodar«, pozdravili, osuđujući diktatorsku politiku kralja i naprednjačke vlade, dok su »Slovenec« i »Novice«, kao i »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« oštro osuđivali izbijanje bune i odobravali preduzete mere od strane vladajućeg režima za njeno ugušenje;

5) da je »Slovenec« izražavao uverenje, da nije bilo stvarnog razloga za dizanje bune, jer srpski narod nije bio podvrgnut visokim poreskim opterećenjima, te je do pobune došlo zbog podrivačke agitacije radikala, dok je »Slovenski Narod« smatrao da je političko ugnjetavanje naroda bio glavni uzrok izbijanja Timočke bune; i

6) da su svi slovenački listovi, sem »Novica«, presude Prekog suda u Zaječaru učesnicima bune ocenili kao stroge, u čemu je prednjačila »Edinost«, otvoreno označivši kralja i vladu Nikole Hristića kao glavne krivce za to.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER AUFGSTAND VON TIMOK IM JAHR 1883

Petko Luković

Die Slowenen waren durch Mitteilungen, die in den auf dem slowenischen ethnischen Gebiet herausgegeben Zeitungen veröffentlicht wurden, ausreichend informiert über alle wichtigeren Ereignisse, die dem Aufstand von Timok vorausgegangen waren und die ihn im Laufe der Jahre 1882 und 1883 hervorgerufen hatten. Ebenso waren sie unterrichtet über den Aufstand selbst, über dessen Verlauf und dessen Niederschlagung sowie über das Ausmaß der Urteile des Standgerichts von Zaječar, die über die Teilnehmer dieses bewaffneten Aufstandes des Volkes gegen das bürokratische Regime gefällt wurden. Nach dem Inhalt der Mitteilungen in den Zeitungen »Slovenski narod«, »Edinost« und »Soča« zu urteilen, billigte die Mehrheit der slowenischen Öffentlichkeit das Programm der Radikalen Partei aus dem Jahr 1881 und dessen Erweiterung 1882 und 1883 und verurteilte die autokratische Herrschaft des Königs Milan und die bürokratische Verwaltung des Landes durch die Regierung der sogenannten Fortschrittlichen Partei, was sie für den Hauptgrund für den Ausbruch des Aufstandes hielt. Im Gegensatz dazu unterstützten die Zeitungen »Slovenec«, »Novice«, »Laibacher Zeitung« und das »Laibacher Wochenblatt« hauptsächlich das herrschende Regime in Serbien und drückten ihre Zufriedenheit angesichts der schnellen Niederschlagung des Aufstandes aus.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že enaintrideseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevine zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separadni odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.